

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ANADOLU'DA MOĞOL-TATAR BOYLARI VE TÜRK-
İSLAM KÜLTÜRÜNE KATKILARI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Emel KAYMAKÇI**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI**

Ocak 2023, ERZİNCAN

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ANADOLU'DA MOĞOL-TATAR BOYLARI VE TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜNE KATKILARI
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Emel KAYMAKÇI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Ocak 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Emel KAYMAKÇI

İmza

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı: Tarih

Program Adı: Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı: Anadolu’da Moğol-Tatar Boyları ve Türk-İslam Kültürüne Katkıları

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 179 sayfalık kısmına ilişkin 21/12/2022 tarihinde *IThenticate/Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %18’dir.

Filtrelemeye **alıntılar ve kaynakça dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 28/12/2022

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Emel KAYMAKÇI

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Anadolu’da Moğol-Tatar Boyları ve Türk-İslam Kültürüne Katkıları”
başlıklı Yüksek Lisans/Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü
Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Emel KAYMAKÇI

İmza

X

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

İmza

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI danışmanlığında **Emel KAYMAKÇI** tarafından hazırlanan “**Anadolu’da Moğol-Tatar Boyları ve Türk-İslam Kültürüne Katkıları**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

13/01/2023

JÜRİ:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI İmza

Üye : Doç. Dr. Özkan DAYI İmza

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Anadolu’da Moğol-Tatar boylarına dair hazırladığımız araştırmamız giriş ve dört bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde araştırmamızı hazırlarken istifade ettiğimiz kaynakların tahlil ve tanıtımına yer verildi. İncelediğimiz kaynaklar tarihi olaylara bakış açılarının farklılığından dolayı İslâm, Hristiyan, Moğol ve Seyahatnameler başlığı altında tasnif edildi. İslâm kaynaklarını yazıldıkları dillere göre Arapça, Farsça, Türkçe başlıkları altında ayrı ayrı incelenildi. Hristiyan kaynakları ise Süryânî ve Ermeni kaynakları başlıkları altında hem mezhebi hem de dil açısından ayırarak incelenildi. Araştırmamızın ana konusunu oluşturan Moğollar ile ilgili Moğolca kaynakları da inceledikten sonra araştırmamız ile ilgili bilgi veren seyahatnameler incelenildi. İncelediğimiz kaynakların önce müelliflerin tümünün hayatı, dönem içerisinde üstlenmiş oldukları devlet görevleri, yaşadıkları bölgeler, tarihi olaylara olan tanıklıkları hakkında verilen bilgilerden sonra müelliflerin eserlerinin tanıtımına geçildi. İncelediğimiz eserlerin kim adına atfedildiği, eserin dili, ne zaman kaleme alındığı, hangi tarihi olaylar için önemli olduğu üzerinde duruldu.

Araştırmamız için tahlil edilen kaynakların tanıtımı aşamasından sonra birinci bölümde yer alan ve araştırmamızın ana konusunu oluşturan Moğolların, Cengiz Hân öncesi hangi bölgeleri yurt tuttukları, yurt tutukları bölgelerde nasıl bir yaşam sürdükleri, hangi kavimler ile komşu olup, kültürel iletişime geçtikleri, Moğol adını almadan önce hangi adla anıldıkları, ne zaman Moğol adını aldıkları ve Moğolların ataları ile ilgili bilgi verildi. Birinci bölüm içerisinde önemli diğer bir başlıkta ise Moğol-Türk Hânlığı’nın kurucusu olan Yesügay Bahadır oğlu Timuçin/Cengiz Hân’ın hangi Moğol boyuna mensup olduğu, hayatı ile ilgili bilgi verilerek devam edildi. Birinci bölümün bir diğer başlığında ise Çin üzerine seferinin ardından, İpek yolunun doğu kısmını elinde bulunduran ve ticarete önem veren Cengiz Hân, Hârezmşâhlar ile arasında vuku bulan Otrar Hadisesi’nden sonra yönünü batıya çevirmesi, bu nedenle Moğol boylarının Yakın Doğu’ya ve Anadolu’ya gelme süreçleri tahlil edildi.

Araştırmamızın ikinci bölümünde Cengizli Moğolları başlığı altında Moğol Hânlığı ile Hârezmşâhlı Devleti arasında yaşanan mücadelelere, tarihi süreç içerisinde Moğol tehlikesini öngören Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Alâeddîn Keykubâd’ın komşu devletler ile Moğollara karşı ittifak kurmaya çalışması politikaları üzerinde duruldu. Moğol tehlikesine karşı her ne kadar önlem alınmaya çalışılsa da Türkiye Selçuklu Devleti içerisinde yaşanan iç sorunlar ve yönetimde yer alan devlet adamlarının uyguladıkları yanlış politikalar neticesinde Türkiye’de yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Moğolların Türkiye’nin hâkimiyet altına alınması süreci incelendi. Türkiye’nin Âzerbaycan’daki Moğol noyanları ile idare edilemeyeceğini fark eden Moğol hükümdarı Mengü Hân, Hülâgû Hân’ı batı seferi için İlhan olarak görevlendirdi. Bu görevlendirme ile merkezi Âzerbaycan olan İlhanlılar kurulmuş oldu. İlhanlı Devleti döneminde İran ve Âzerbaycan sahasında yaşayan Moğol boyları özellikle 676/1277’de Pervâne Muineddîn Süleyman’ın Aladağ’da yargılanıp cezalandırılmasından sonra

Türkiye'ye yönlendirildiler. Sivas'ta teşkil edilen Anadolu Genel Valiliği'ne tayin edilen Moğol Noyanları ve onlara tabi olan boyların Türkiye'ye gelişi ile birlikte Moğol kültürü de bölgeye taşınmış oldu. İlhanlı Devleti'nin zayıflaması sonucu güçlenen Sulduzlar/Çobanlılar, Celâyirliler, Uyratlar, Sutaylılar/Toğaylılar, Eratnalı Devlet'i ve Timurlular dönemi tahlil edildi.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde kaynaklarda Moğol ya da Tatar olarak tavsif edilen boyların Türk veya Moğol olup olmadıkları, Yakın Doğu'ya ve Türkiye'ye gelişleri, yaşadıkları bölgeler, zaman içerisinde aldıkları farklı adlar, farklı devletler içerisinde sahip oldukları siyasi ve askeri konumları, yaşadıkları bölgelere yaptıkları kültürel katkı üzerinde duruldu.

Araştırmamızın dördüncü bölümünde ise Türkiye'ye yurt edinmek için gelen Moğol boylarının kültürel kalıntıları arasında yer alan Moğol boy ve kültürüne dair yer adları, günümüze ulaşan çeşitli mimarî eserleri, bahsi geçen eserlerin Anadolu Türk kültürüne yaptığı katkı, Türkiye'de Moğol sanatının gelişim aşaması ve İslâmlaşmayla beraber Moğol kültürünün yerinin Türk kültürüne bırakması yani Moğolların Türkleşmeleri tahlil edildi.

Tez araştırma konumu çalışmama izin veren ve çalışmam boyunca her türlü desteği sağlayan hocam Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bana her türlü konuda yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN, Doç. Dr. Özkan DAYI, Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK ve Dr. Öğr. Üyesi Göksekin ABDAL hocalarıma teşekkür ederim.

Çalışmalarım boyunca yardımlarını esirgemeyen Berna Gülşah BAHAR, Melek OMAÇ İPEK, Harun TURAK, Emine KILIÇ, Yeliz AYDIN, Zeliha ARSLAN'a da teşekkür ederim.

Tezin hazırlanması sürecinde hep yanımda olan sevgili eşim Doç. Dr. Salih KAYMAKÇI, kızlarım Bengisu KAYMAKÇI ve Elifsu KAYMAKÇI bu çalışmanın her aşamasında benim ile birlikte pek çok sıkıntılara ortak oldular. Her üçüne de ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Bana her zaman destek olan anneme ve babama sonsuz teşekkürlerimle...

Emel KAYMAKÇI, Erzincan, 2023

ANADOLU’DA MOĞOL-TATAR BOYLARI VE TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜNE KATKILARI

Emel KAYMAKÇI

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

ÖZET

Asya ve Avrupa arasında köprü konumunda bulunan Türkiye toprakları farklı kültür ve medeniyetleri bünyesinde barındırmıştır. XI. asırda Türklerin Anadolu topraklarına akınları neticesinde boylar halinde Anadolu’ya yerleşen Türkler/Türkmenler Anadolu’da hâkim unsur haline gelip diğer kültürlerle mensup olan insanları da etkilediler. Yoğun bir şekilde Anadolu’ya gelen Türkler Anadolu’nun Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını sağladılar. Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasının devam ettiği asırlar içinde XIII. yüzyılın başlarında Doğu Moğolistan’da yaşayan boyları 603/1206 yılında bir araya getirerek Moğol-Türk Hânlığı’nı kuran Timuçin, Cengiz Hân unvanını aldı. Çin üzerine yaptığı seferlerle Çin hâkimiyetini sağladıktan sonra batıya yöneldi. Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğol Hânlığı arasında tampon bölge konumunda bulunan ve Hârezmşâhlı Devleti tarafından idare edilen bölgelerin 616/1220 yılından sonra Moğollar tarafından ele geçirilmesi ve kaçan Hârezmşâhlıların takibi sonucunda Moğol Hânlığı ile Türkiye Selçuklu Devleti sınır komşusu oldu. 641/1243 yılında Selçuklular ve Moğollar arasında yaşanan Köse Dağı Savaşı Moğolların Anadolu hâkimiyetini başlattı. Türkiye Selçuklu Devleti 676/1277 yılından sonra yıkılış dönemine girdiği için İlhanlı Devleti tarafından Moğol boyları Türkiye’ye yönlendirildiler. Bu nedenle akın akın Türkiye’ye gelen Moğol boyları Anadolu Türk kültürüne silinmez izler bıraktılar. Bu çalışmada Türkiye’de Moğol-Tatar boylarının yerleşmeleri, yerleştikleri bölgelerde Anadolu Türk kültürüne katkıları, İslâmlaşmaları ve bu nedenle kadim köklere sahip olan Türk kültürü içerisinde yoğrulup Türkleşmelerinin sonucunda ortaya çıkan değişimler tahlil edildi.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Moğollar, Selçuklular, Celâyirliler, Sulduzlar.

THE MONGOL-TATAR TRIBES IN ANATOLIA AND THEIR CONTRIBUTION TO TURKISH-ISLAMIC CULTURE

Emel KAYMAKÇI

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, Ocak 2023

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Kemal TAŞCI

ABSTRACT

Being a bridge between Asia and Europe, the lands of Turkey have embodied different cultures and civilizations. Turks/Turkmen, who settled in Anatolia as tribes as a result of the Turks' incursions into Anatolian lands in the 16th century, became the dominant element in Anatolia and affected people belonging to other cultures. The Turks, who came to Anatolia intensively, ensured the Turkification and Islamization of Anatolia. In the centuries when the Turkification and Islamization of Anatolia continued, Temujin brought together the tribes living in Eastern Mongolia at the beginning of the 13th century in 603/1206, established the Mongol-Turkish Khanate and took the title of Genghis Khan. Having gained dominance on China with his expeditions, he turned to the west. After 616/1220, the Mongols seized the regions that were in the buffer zone between the Turkish Seljuk State and the Mongol Khanate and were administered by the Khwarezmshahli State. As a result of the pursuit of the fleeing Khwarazmshahs, the Mongol Khanate and the Turkish Seljuk State became border neighbors. The Kösedağ War between the Seljuks and the Mongols in 641/1243 started the Mongols' domination of Anatolia. Since the Turkish Seljuk State entered the period of collapse after 676/1277, the Mongol tribes were directed to Turkey by the Ilkhanid State. For this reason, the Mongolian tribes who came to Turkey in droves left indelible traces on the Anatolian Turkish culture. In this study, the settlements of the Mongol-Tatar tribes in Turkey, their contributions to the Anatolian Turkish culture in the regions where they settled, their Islamization, and therefore the changes that emerged as a result of their being kneaded in the Turkish culture of ancient roots, were analyzed.

Key words: Turks, Mongols, Seljuks, Jelayirid Sultanate, Sulduz.

İÇİNDEKİLER

ANADOLU'DA MOĞOL-TATAR BOYLARI VE TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜNE KATKILARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	15
MOĞOLLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI	15
1.1. Cengiz Han Öncesi Moğollar	15
1.2. Cengiz Han ve Moğolların Ulus Oluşu	19
1.3. Moğolların Batıya Yayılışı	23
İKİNCİ BÖLÜM	28
ANADOLU'DA MOĞOL HÂKİMİYETİ	28
2.1. Cengizli Moğolları	28
2.2. İlhanlılar	32
2.3. Celâyirliler	35
2.4. Sulduslar/Çobanlılar	36
2.5. Eratnalılar	38
2.6. Timurlular	40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	44
YAKINDOĞU'DAKİ MOĞOL BOYLARI	44
3.1. Aktav Tatarı	45
3.2. Ala Göz	45
3.3. Alamaslı Taycı	46

3.4. Arulat/Arulad/Arlat/Arula	46
3.5. Barambaylı/Baranbaylı.....	47
3.6. Barlas/Barulas/Bârulas/Barula/Barulat/(Pa-lu-la-asu).....	48
3.7. Bayancar/Bayıncar/Bancar Tatar.....	49
3.8. Beğtatarı	49
3.9. Bisu'ut/Bisüvüt/Bisut	50
3.10. Boğalı Tatar	50
3.11. Bravungar/Brangar	50
3.12. Caygazanlar/Çayğazanlar/Caykazan/Cagazan	51
3.13. Cece/Ceceli (Cecelü)/Ceceli Türkmânı/Çeçeli (Çeçelü).....	51
3.14. Ceke/Cekeler/Ceke Tatarı	52
3.15. Celâyir/Calayır	53
3.16. Cungar/Caungar/Congar /Cavunğar/Ca'ungar/Çungar	57
3.16.1. Aşağı Çungar	59
3.16.2. Yukarı Çungar	59
3.17. Çavdar Tatarı	60
3.18. Çavurçı/Çavurcı.....	61
3.19. Çepni Çunkar.....	61
3.20. Çığan-Tatar/Ak-Tatar/Çağan-Tatar	62
3.21. Deveciler/Devecüler	62
3.22. Dürben/Dörben/Dörmen.....	63
3.23. Elçi Tatarı	63
3.24. Kapucı/Boğaz Tatar.....	63
3.25. Kara Keçili Tatar	63
3.26. Kara Tatar/Kuin Tatar/Küen Tatar	63
3.27. Kara Timurtaş Oğulları.....	67
3.28. Kazan Tatarı	67
3.29. Kerâyit/Kireyit/Kereyit/Kereit/Kirayıt	67
3.30. Kıyat/Kiyat/Kayat/Kiyan/Kıyan.....	70
3.31. Kurulas	70
3.32. Kutlu Buğa Yüzü	71

3.33. Koğalı/Koğalu Tatar	71
3.34. Kongrat/Kongırat/Kongğurat/Kongurat/Kongğırat/Konkırat.....	71
3.35. Mangıt/Mangut/Mang’lar	72
3.36. Menkut.....	72
3.37. Muğal Samagarı.....	72
3.38. Muğal Tatarı	73
3.39. Naymanlar/Naiman.....	73
3.40. Nogay/Noğay Tatarı	75
3.41. Oryangatlar	75
3.42. Öyüklü Tatar.....	75
3.43. Samagarlılar/Samagarlı/Samağar	75
3.44. Sıraçlı/Saraç.....	78
3.45. Suga/Suğa/Çuğa/Çau’ğa.....	79
3.46. Suğanut	79
3.47. Suldus/Sulduz/Soldoz.....	80
3.48. Sünitler/Sunit/Suunit/Suun’lar	82
3.49. Sutaylılar.....	83
3.50. Şeyhli Tatar/Şeyhlü Tatar	84
3.51. Tatar/Tâtârân/T’a-t’a-erh/Ta-tan	84
3.52. Tatar Ellezli/Tatar Ellezlü	92
3.53. Taycı Oymağı	92
3.54. Tos Boğa/Tos Buğa	92
3.55. Tukra’ut	93
3.56. Tuma’ut	93
3.57. Turkaut/Turgavut.....	93
3.58. Tutuklayut.....	94
3.59. Tula/Tüle	94
3.60. Uryangat/Uryankut/Uriangçadai/Urianghai	94
3.61. Uyrat/Uygurat/Oyrat/Oyirat/Oirat	95
3.62. Yarpuz Tatarı.....	99
3.63. Yasa’ut.....	99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	100
ANADOLU’DA MOĞOL/TATAR KÜLTÜRÜNE DAİR İZLER.....	100
4.1. Anadolu’da Moğollara Ait Yer Adları	100
4.2. Moğol Dönemi Mimari Eserleri	108
4.2.1. Camiiler	110
4.2.1.1. Niğde Sungur Bey Camii.....	110
4.2.1.2. Samsun Kale Kapısı Mescidi.....	111
4.2.1.3. Pazar Kapısı Mescidi	112
4.2.1.4. Tokat Halil Bey Camii.....	112
4.2.2. Medreseler	113
4.2.2.1. Erzurum Ahmediye Medresesi	113
4.2.2.2. Aksaray Taciye Medresesi.....	114
4.2.2.3. Bayburt Mahmudiye Medresesi.....	114
4.2.2.4. Bayburt Yakutiye Medresesi	114
4.2.2.5. Aksaray Beramuniye Medresesi	115
4.2.2.6. Erzurum Çifte Minareli Medrese (Hatuniye Medresesi)	115
4.2.2.7. Erzurum Yakutiye Medresesi	116
4.2.2.8. Beyşehir İsmail Ağa Medresesi	117
4.2.2.9. Kırşehir Nureddin Cacabey Medresesi	117
4.2.2.10. Erzincan Medresesi.....	119
4.2.2.11. Sivas Çifte Minareli Medrese	119
4.2.2.12. Erzurum Sultaniye Medresesi	121
4.2.3. Zaviyeler.....	121
4.2.3.1. Beyşehir Afşar Bey Zaviyesi	121
4.2.3.2. Beyşehir Çilledar Sultan Zaviyesi	121
4.2.3.3. Beyşehir Kalenderhane Zaviyesi	122
4.2.4. Türbeler/Kümbetler	122
4.2.4.1. Erzurum Karanlık Kümbet	122
4.2.4.2. Ahlat Usta Şakirt Kümbeti.....	122
4.2.5. Köprüler.....	123
4.2.5.1. Erzurum Çoban Dede Köprüsü.....	123

4.2.6. Kaleler	124
4.2.6.1. Hasan Kale/Pasinler Kalesi.....	124
4.2.7. Kervansaraylar.....	124
4.2.7.1 Sivas Yenihan Kervansarayı.....	124
4.2.8. Hanlar	124
4.2.9. Hamamlar	125
4.2.9.1. Beyşehir İsmail Ağa Hamamı.....	125
4.2.10. Bimarhaneler	125
4.2.10.1. Amasya Darüşşifası/Bimarhanesi	125
4.3. Anadolu’da Moğol Sanatı.....	126
4.4. Moğolların İslâmlaşması ve Türkleşmeleri	130
SONUÇ	133
KAYNAKÇA.....	137
EKLER	151
ÖZGEÇMİŞ	160

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

AnAr:	Anadolu Araştırmaları
Bkz:	Bakınız
Belleten:	Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi
C:	Cilt
Çev:	Çeviren
DİA:	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed:	Editör
Haz:	Hazırlayan
İA:	İslam Ansiklopedisi
İng:	İngilizce
İSAR:	İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı.
s:	Sayfa
ss:	Sayfa Aralığı

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1: Erzurum Çifte Minareli Medrese (Hatuniye Medresesi).....	115
Şekil 4.2: Erzurum Yakutiye Medresesi.....	116
Şekil 4.3: Sivas Çifte Minareli Medrese.....	120
Şekil 4.4: Erzurum Çoban Dede Köprüsü.....	123
Şekil 4.5: Erzurum Hasan Kale.....	124
Şekil 4.6: Moğol-Tatar Boylarını Gösteren Harita	159

GİRİŞ

AMAÇ VE YÖNTEM

Araştırma konumuz Moğol-Tatar boylarının Anadolu Türk kültürüne katkıları ve zaman içerisinde Türkleşmeleri ve İslâmlaşmalarının oluşturduğu gelişmelerin aydınlatılmasını amaçlamaktadır.

Anadolu’da Moğol-Tatar boylarına dair hazırladığımız araştırmamızın önemli amaçları şunlardır;

1. MÖ Türkistan bölgesinde Moğol boylarının adları, nasıl bir yaşam biçimlerinin olduğu, hangi halklarla kültürel etkileşime geçtikleri ve tarihi süreç içersin de Moğol boylarının gelişimini değerlendirdik.

2. Türk-Moğol boylarını bir çatı altında birleştiren Timuçin/Cengiz Hân’ın hâkimiyet sahasını genişletmesi neticesinde bu boyların batı seferiyle Yakın Doğu’ya ve Türkiye’ye gelmesinin etkilerini inceledik.

3. Türk-Moğol boylarının yaşadıkları coğrafyalarda oluşturdukları kültürün, batı seferiyle karşılaştıkları farklı kültürleri benimseyerek yeni bir kültürel unsur oluşturmalarını değerlendirdik.

4. Batı seferiyle Türkiye topraklarına gelen Moğol boylarının hangileri olduğu, Türkiye toprakları içerisinde siyasî, iktisadî ve kültürel yapıda Moğol boylarının önemi ve Türkiye’ye bıraktıkları kültürel mirasları inceledik.

5. Kadim köklere sahip Türk kültürünün zaman içerisinde karşılaştığı kültürleri kendi bünyesinde sentezleyerek oluşturduğu kültür içerisinde Moğolların da Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını değerlendirdik.

6. Araştırmamız ana kaynakların incelenmesi, daha önce yapılmış değerlendirmeler ile yaptığımız kütüphane çalışmaları kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu araştırma ile Moğol hâkimiyetinin olumsuz yönlerinin dışında olumlu yönlerinin de bulunduğunu, Moğolların hâkim olduğu topraklar üzerinde var olan kültürler ile etkileşimde bulunarak bahsi geçen farklı kültürel unsurları batı seferiyle Türkiye’ye getirmelerini, Moğolların Türkiye’ye bıraktığı mimarî eserler, yer adları ve

sanatsal özellikleri, Moğol boylarının zaman içerisinde Türkleşmeleri ve İslâmlaşmaları ile oluşan kültürel zenginliği ortaya çıkarmaya çalıştık.

I.KAYNAKLAR

I.I. İslâm Kaynakları

I.I.I. Arapça Kaynaklar

Kırşehir Emîri Caca Oğlu Nur El-Dîn'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi: Eserin müellifi Kırşehir Emîri Caca Oğlu Nur El-Dîn'in, Kırşehir emîri olmadan önceki hayatı ile ilgili bilgiye sahip değiliz. Müellifin babasının adı Bâhaeddîn Caca'dır.¹ Müellifin adı vakfiyesinde “*Bâhaüddîn Caca-oğlu Nureddîn Cebraîl*” olarak yazmaktadır. Vakfiyesinde müellif âdil, iyilik sever, dindar, yardımcı, ikram edici, cömert, temiz, zeki sıfatlarıyla nitelendirilmektedir.² Müellif Sultanöyüğü (Eskişehir) ve çevresinde idarecilik görevini üstlendiği 659-660/1261 yılında Kırşehir emîri olarak görev yaptı. Müellifin Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî ve Hacı Bektâş-ı Velî gibi dönemin ileri gelen şahsiyetleri ile iletişim halinde olduğu ve Elbistan Savaşı'na tanık olduğu bilinmektedir.³ Müellifin türbesinde yer alan vakfiyenin günümüze ulaşmamasından dolayı hangi yılda öldüğü bilinmemektedir.⁴

Arapça kaleme alınan metnin Moğolca özetlenen kısmının Uygur harfleri kullanılarak yazılması esere değer katan bir özelliktir. Bu durum esere Türkiye'de ilk olma özelliği kazandırmaktadır.⁵ 670/1272 tarihli vakfiyenin Arapça ve Moğolca tam metnini ve tercümesini Ahmet Temir notlar ekleyerek 1959 ve 1989 yıllarında yayınladı. Her 2 basımda da yazmalar İskilip/Çorum el yazması, birinci Kırşehir el yazması, ikinci Kırşehir el yazması ve bunların özeti olan Moğolca metinlerden meydana gelmektedir.⁶

¹ Sadi S. Kucur, “Cacaoğlu Nureddin”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 541.

² Ahmet Temir, *Kırşehir Emîri Caca Oğlu Nur El-Dîn'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 201.

³ İlhan Şahin, “Osmanlı Öncesi Vakıfların Geçiş Sürecine Dair: Caca-Oğlu Nureddin Vakfı”, içinde *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, ed., Zeynep Tarım Ertuğ, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2016), 339.

⁴ Kucur, “Cacaoğlu Nureddin”, 541.

⁵ Eyice, Semavi. “Caca Bey Medresesi”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 539-541.

⁶ Zafer Bayburtluoğlu, “Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesi'nde Adı Geçen Yapılar”, *Vakıflar Dergisi*, XXV (1995): 5.

I.I.II. Farsça Kaynaklar

Müsâmeret'ü-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr (Tezkîre-i Aksarâyî): Eserin müellifi Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed el-Aksarayî, VII/XIII. yüzyılın ikinci yarısıyla VIII/XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye’de yaşadı.⁷ Aksarayî adını alması onun Aksaraylı bir aileye mensup olmasından kaynaklanmaktadır. Müellif, İlhânlı Devleti Emîrlerinden Abaka Hân ve Argun Hân dönemlerinde Türkiye’de İlhânlı Devleti’ne ait “*incü ve iktâların idaresi*”, nâiblik, Danişmendli şehrinin yönetimi görevlerini üstlenen Mücîrüddîn Emîrşâh’ın 701-702/1301-1302 yılında ölümüne kadar emrinde bulundu.⁸ Müellifin 675-723/1276-1323 yılları arasında maliye memuru olarak ve bir dönemde Aksaray Kütvali (kale muhafızı) olarak görev yaptığı bilinmektedir.⁹ İbn Bîbî’nin el-Evâmîr’ü’l-Alâ’iyyefî’l-Umûri’l-Alâ’iyye adlı eserinden sonra Türkiye Selçuklu Devleti tarihi hakkında bilgi vermesi bakımından önemli bir eserdir.¹⁰ İlhânlı Devleti’nin Anadolu Valisi Timurtaş’a ithaf edilen eser 723/1323 yılında Farsça kaleme alındı.¹¹ Eser 4 bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Hicrî, Rûmî, Yezdgerd ve Celâlî Takvimlerinden bahseder. İkinci bölümde Hz. Peygamber, Dört Halife, Emevîler ve Abbâsîlerden bilgiler vermektedir. Üçüncü bölümde Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen dönemden, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in hükümdarlığı dönemine kadar geçen sürede Türkiye Selçuklu Devleti ile ilgili bilgilere yer vermektedir. Dördüncü bölümde VII/XIII. yüzyılın ikinci yarısıyla VIII/XVI. yüzyılın ilk yarısını kapsayan dönemde Türkiye Selçuklu Devleti ile ilgili bilgilere yer verilir.¹²

Tabakât-ı Nâsirî: Eserin müellifi Kadı Minhâceddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâceddîn Muhammed b. Minhâceddîn Osman b. İbrahim b. İmam Abdülhalik Cûzcânî, ilim ve edebiyatla ilgilenen bir aileye mensup olup 589/1193 yılında Fîrûzkûh’ta dünyaya geldi.¹³ Sultan Gıyaseddîn Muhammed b. Sâm’ın kızı Mâh-Mülk Hatun’un gözetiminde

⁷ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, (İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İsar), 1998), 281.

⁸ İsmail Aka, “Aksarâyî, Kerîmüddin”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 293.

⁹ Aydın Taneri, “Müsâmeretü'l - Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, *Tarih Araştırma Dergisi*, 4/6 (1966): 128-12.

¹⁰ Aka, “Aksarâyî, Kerîmüddin”, 293.

¹¹ Taneri, “Müsâmeretü'l - Ahbâr'ın Türkiye”, 129.

¹² Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 281.

¹³ Minhâc-ı Siracî El-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 15.

çocukluk geçiren müellif, onun tarafından yetiştirildi. 623/1226 yılında Emîr Nâsîrüddîn Kabâce tarafından Medrese-i Fîrûzî'nin yönetimine tayin edildi.¹⁴ 625/1228 yılında Delhi/Dehli Sultanı Şemseddîn Îltutmuş'un hizmetinde bulundu.¹⁵ Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın hükümdarlığı döneminde (1266-1287) vefat ettiği bilinmekte ve Delhi'ye defnedildiği varsayılmaktadır.¹⁶ Eser 23 tabaka olarak düzenlenmiştir. Genel İslâm tarihi niteliğinde yazılmıştır. Müellif eserini 659/1261 yılında tamamladı.¹⁷ Eserden Emevîler, Abbâsîler, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Selçuklular, Eyyûbîler, Hârezmşâhlar ve Moğollar dönemi ile ilgili bilgiler edinmekteyiz.¹⁸

Tarih-i Cihangüşa: Eserin müellifi Alâeddîn Atâ Melîk b. Bahâeddîn Muhammed b. Muhammed Cüveynî, 623/1226 yılında Cüveyn şehrinin Azadvar kasabasında dünyaya geldi.¹⁹ Horasan ve Kuhistan arasındaki Cüveyn şehrinde yaşayan İran'ın en eski ve ileri gelen ailesine mensuptur.²⁰ Cüveynî aile mensupları Selçuklular, Hârezmşâhlılar ve Moğollar döneminde hükümetler tarafından “*Sâhib-i Divân*” unvanıyla görevlendirildi. Cüveynî ailesinin tarihte kendinden söz ettirecek mevkilere gelmesi Kâtib el-Cüveynî'nin, Selçuklu Sultanı Sencer döneminde divanda görev alması ile başladı ve Alâeddîn'in dördüncü atası Bahâeddîn Muhammed'in, 588/1198 yılında Hârezmşâhı Sultan Tekiş'in Selçuklu Sultan'ı Tuğrul ile Rey şehrinde gerçekleştirdiği mücadelede başarılı olmasının neticesinde Cüveynî ailesi Hârezmşâhlılara intisap etti. Alâeddîn'in büyükbabası Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali Cüveynî'de müstevfî-i görevine getirildi. Moğol hâkimiyetinin başlamasıyla Şemseddîn Cüveynî Nişabur'a kaçtı. Cüveynî ailesinden Moğollara intisap eden ilk şahsiyet Şemseddîn Cüveynî'nin oğlu Bahâeddîn Cüveynî Sâhib-i Dîvan (vezir) unvanıyla görevlendirildi.²¹ Bahâeddîn Cüveynî'nin oğlu Atâ Melîk Cüveynî, 17-18 yaşlarına kadar Emîr Argun'un dönemin de divanda katiplik görevinde bulundu.²² 641-654/1243-1256 yılları arasında Emîr Argun,

¹⁴ A. S. Bazmee Ansarı, “Cûzcânî Minhâc-ı Sirâc”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 98.

¹⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 162.

¹⁶ Ansarı, “Cûzcânî Minhâc-ı Sirâc”, 99.

¹⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 162-163.

¹⁸ Minhâc-ı Siracî El-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 25.

¹⁹ Orhan Bilgin, “Cüveynî Atâ Melîk”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 140.

²⁰ Mustafa Aylar, “Cüveynî Ailesi ve Haşîşîler'in Sonuna Kadar Ata Melîk Cüveynî”, *İraniyat Araştırmaları Dergisi İranoloji Derneği Yayınları*, 2/No: 1 (2017): 25-26.

²¹ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 219-221; Ankhbayar Danuu, “İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveynî”, içinde *Türk Moğol Tarihi*, ed., Kürşat Yıldırım, (İstanbul: Yeditepe, 2018), 127.

²² Aylar, “Cüveynî Ailesi ve Haşîşîler'in”, 30.

Karakurum'a yaptığı resmî ziyaretlerinde Atâ Melik Cüveynî yanında götürdü. 654/1256 yılında İran'a gelen Hülâgû'nun hizmetinde girdi. Hülâgû'nun hizmetinde İsmâîlîlere yapılan sefere katıldı. Hubûşan şehrinin tekrar imar edilmesini sağladı. Alamut'un ele geçirilmesi esnasında kütüphanenin ve rasat aletlerinin zarar görmesini engelleyerek muhafaza edilmesini sağladı.²³ 660/1262 yılında Atâ Melik Cüveynî'ye Irâk-ı Arab ve Hûzistan bölgelerinin idaresi verildi. Atâ Melik Cüveynî Emîr Argun'un Abaka Hân döneminde payına düşen borçlarını tahsil edebilmek için adamlarını yakalatması üzerine endişelenip, hastalanarak 681/1283 yılında Mugan'da öldü.²⁴

İlhânlı Devleti döneminde Alâeddîn Atâ Melik b. Bahâeddîn Muhammed b. Muhammed Cüveynî tarafından kaleme alınan eser millî tarihimiz açısından önem arz etmekte olup Moğollar dönemi ile ilgili verdiği bilgiler dışında İran tarihçiliği için de önemli bir eserdir. Türk ve Moğollardan söz eden ilk ve tek eserdir.²⁵ “*Târih-i Cihân-güşâ*”, “*Cihan Fatihinin Tarihi*” anlamını taşımaktadır. Eser 623-681/1226-1283 yılları arasında müellif tarafından Farsça kaleme alındı. İranlı Mirza Muhammed Kazvînî tarafından neşredilen eser, 1912-1937 yılları arasında tenkitli olarak 3 cilt halinde düzenlendi.²⁶ Birinci cildinde Moğolların Cengiz Hân'dan önceki durumları ile ilgili bilgilerden, Cengiz Yasası'ndan, Cengiz Hân'ın ortaya çıkışından, Uygurları hâkimiyet altına almasından, Türkistan (Orta Asya) ve Mâverâünnehir'i hâkimiyeti altına almasından, Hârezmşâhlıların çöküşünden, Oktay Hân döneminden ve Güyük Hân'ın hükümdarlık döneminden bahseder. İkinci cildinde Hârezmşâhlılar döneminden ve ara ara Karahıtaylarla ilgili bilgiler verir. Üçüncü cildinde Mengü Hân'dan, Hülâgû'nun İran bölgesine gelmesinden, İsmâîlîlerden ve Alamut Kalesi'nin ele geçirilmesinden bahseder.²⁷

Târih-i Güzîde: Müellif Hamdullah Müstevfî b. Atabek Tâceddîn Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr Kazvînî, hakkında kendi eserlerinden elde edilen bilgiler dışında farklı kaynaklarda bilgilere ulaşılmamaktadır. *Kitab-ı Güzîde*'de de soyu ve ailesi hakkında doğru ve açık bilgiler verilmektedir. Eserinden de anlaşıldığına göre Arap kökenli ve Hur

²³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 165.

²⁴ Bilgin, “Cüveynî Atâ Melik”, 140.

²⁵ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 219, 232.

²⁶ Yusuf Doğan, “Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Târih-i Cihân Güşâ*”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Güz 99/11 (1999): 165.

²⁷ Osman Gazi Özgüdenli, “*Târih-i Cihângüşâ*”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 77-78.

b. Yezid-i Riyayî soyundandır.²⁸ Müellifin ailesi müellif doğmadan önce Kazvin'e gelerek buraya yerleşti. Irak'ın müstevfisi olduklarından ailesi “*Müstevfîyan*” lakabı ile anılmaktadır. Müellif 680/1281 yılında Kazvin'de dünyaya geldi.²⁹ Müellif, İran'da birden fazla âlimden ders alarak iyi bir eğitim almasıyla İlhanlı Devleti'nin ileri gelen vezirlerinden Reşîdeddîn Fazlullah Hemedanî'nin yanında çalıştı. Dîvan-ı Nezâret nâibliği yaptı. Kazvin, Ehber, Tarin ve Zencan müstevfilikleri ile görevlendirildi.³⁰ Reşîdeddîn Fazlullah Hemedanî'nin öldürülmesiyle gözden düştü. Ebû Sâ'id Bahadır Hân'ın, 728/1328 yılında Reşîdeddîn'in oğlu Gıyâsüddîn Muhammed'in vezir olmasıyla onun hizmetinde görevlendirildi. Gıyâsüddîn Muhammed'in ölümünün ardından devlet hizmetinden ayrıldı. 740/1340 tarihinde Kazvin'de vefat ettiği bilinmektedir.³¹ Müellif, İlhanlılar döneminde, İran'da yetişen önemli tarihçilerin sonuncusudur.³² *Târîh-i Güzîde* “*tarihten seçmeler*” anlamına gelmekte olup 730/1330 yılında tamamlanan eser vezir Gıyâsüddîn Muhammed'e takdim edildi. Eser 1 ön söz, 6 bölüm (bab) ve 1 sonuçtan meydana gelmektedir.³³ Reşîdüddîn'in *Câmiüt-Tevârih* adlı eserinin özeti olup ondan sonra gerçekleşen olaylardan da bahsetmektedir. Eserde Peygamberler-filozoflar, eski İran Tarihi, Peygamberler ve halifeler tarihi, âlimler, şairler, Kazvin Tarihi, Moğollar Tarihi konuları kaleme alınmaktadır.³⁴

Bezm u Rezm: Eserin müellifi Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, hakkında bilgilere kendi eseri ve Şehâbeddîn İbn Arabşâh'ın Acâ'i-bül-makdûr adlı eserinden ulaşabilmekteyiz. Müellif, XIV. yüzyılın ikinci yarısı XV. yüzyılın başlarında hayatını sürdürdü. Kadı Burhâneddîn Ahmed'in 800/1398 yılında öldürülmesinden sonra Mısır'a gitti. Bu tarihten sonra hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığımız müellifin hangi yılda öldüğü de bilinmemektedir.³⁵ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî tarafından 800/1397-8 yılında Farsça kaleme alınan eser Sivas hükümdarı Kadı Burhâneddîn Ahmed'e ithaf

²⁸ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), XXXIX.

²⁹ Abdülkerim Özaydın, “Hamdullah El-Müstevfî”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 454-455; Ayşe Gül Fidan, “Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî Târîh-i Güzîde”, *Doğu Esintileri*, 10 (2019): 351-354.

³⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 240; Erkan Göksu, “Târîh-i Güzîde'ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi”, *History Studies Volume*, 3/1 (2011): 290.

³¹ Erkan Göksu, “Târîh-i Güzîde'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları”, *Nûsha*, II/8/27 (2008): 24.

³² Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 309.

³³ Abdülkerim Özaydın, “Târîh-i Güzîde”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 82-83.

³⁴ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 241.

³⁵ Tahsin Yazıcı, “Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 438.

edildi. Kadı Burhâneddîn Ahmed'in siyasî, ilmi ve özel hayatı ile ilgili bilgilerin yanında, o dönemde yaşamını sürdüren Türk beylikleriyle ilgili önemli bilgiler vermesi, XIV. yüzyılın Anadolu Türk Tarihi için önemli kaynaklar arasında yer almasını sağladı.³⁶

Zafernâme: Müellif Nizamüddîn Şâmî, Tebriz bölgesindeki Şenbigazânî'de dünyaya geldi. Müellif ile ilgili bilgilere kendi eserinin dışında Şerefüddîn Ali Yezdî'nin *Zafernâme* ve Hâfız-ı Ebrû'nun *Zeyl-i Zafernâme* adlı eserlerinden bilgi edinmekteyiz. Müellif, Celâyirli Sultan Üveys ve Sultan Ahmed Celâyir'in hizmetlerinde görev aldı. Emîr Timur'un seferlerine, 806/1403'te Gürcülere ait Bertvisi Kalesi'nin kuşatmasına, Beylekan'daki imar faaliyetleri ve kanalın açılışını gördü. Müellif 814/1411-12 yılında öldü.³⁷ Emîr Timur'un dönemine şahitlik eden eser, Emîr Timur'un emriyle kaleme alındı. Eserde Çağatay uluslarının tarihi hakkında bilgiler verilmektedir. Aynı zamanda Emîr Timur'un 806/1404 yılı ölümünden bir yıl öncesine kadar olan tarihi olaylara değinilmektedir.³⁸ Prag'da 1937 yılında yayınlanan eser, Türkiye'de 1949 yılında Ankara'da Necati Lugal tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlandı.³⁹

Zafernâme: Müellif Şerefüddîn Ali Yezdî, VIII/XIV. yüzyılın sonlarına doğru Yezd bölgesinde yer alan Teft şehrinde dünyaya geldi. Şâhruh ve oğlu Ebû'l-feth Mirza İbrâhim Sultan'ın 838/1435 yılında ölümüne kadar mahiyetinde bulundu.⁴⁰ Belh, Tohâristan, 817/1414 yılında Fars bölgesi valiliği görevini üstlendi. 832/1428-29 yılında Uluğ Bey tarafından Moğollardan Yunus Hân'ın esir edilmesinin ardından Sultan Şâhruh, ona hocalık yapması için Şerefüddîn Ali Yezdî'yi tayin etti.⁴¹ Mirza Sultan Muhammed'in 846/1442 yılında Irak-ı Acem valisi olması üzerine müellif Kum şehrine davet üzerine gitti. 850/1446 yılında Mirza Sultan Muhammed'in isyan etti. Bu isyana adı karışan müellif Şâhruh tarafından öldürülmesi emri üzerine Uluğ Bey'in oğlu Mirza Abdüllatif tarafından kurtuldu. Şâhruh'un ölümünün ardından Yezd'e dönerek 858/1454 yılında öldü.⁴² 828/1425 yılında tamamlanan eser, Mirza İbrâhim Sultan'ın isteği üzerine

³⁶ Esterâbâdi, Aziz B. Erdeşir-İ. Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş), çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), XI.

³⁷ Gülay Ögün Bezer, "Şâmî, Nizâmeddin", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 330.

³⁸ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 375.

³⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 244.

⁴⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 243.

⁴¹ Kaan Dilek, "Şerefeddin Ali Yezdî", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 550-551.

⁴² Tanju Oral, "Terceme-ı Zafer-Name'nin 154b/7-182b Varaklarının Dil Özellikleri Transkripsiyonu ve İndeksi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1982), 10-11.

Emîr Timur'un hayatı ve fetihlerinden bahsederek 4 yıllık süreç içerisinde tamamlandı.⁴³ Esere daha sonra Tâcû's-Selhânî, Şâhruh Bahadır ve Uluğ Bey dönemlerindeki olayları kapsayan bir zeyl kaleme aldı.⁴⁴ Eser 1 ön söz, Emîr Timur ve Şâhruh'a ait 2 bölüm ve 1 sonuçtan meydana gelmektedir.⁴⁵ İlk bölümde Çağatay ulusundan ve boylardan bahseden eser, tarih kitaplarına, arşiv vesikalarına ve önemli kişilerin hatıralarından yararlanarak kaleme alındı.⁴⁶

El-Evâmirü'l-Alâ'îye fi'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk Nâme): Eserin müellifi İbn Bîbî, Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali er-Caferî el-Rugadî adıyla bilinen İbn Bîbî'nin kısa adı İbn'el Bîbî el-Müneccime'dir.⁴⁷ Müellif ile ilgili bilgilere el-Evâmirü'l-Alâ'îye fi'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk Nâme) adlı eserinden ulaşılabilmektedir. İran'da Mâzenderan bölgesinde yer alan Rugad şehrine mensuptur.⁴⁸ Hârezmşâhlılar Devleti'nde İbn Bîbî'nin babası Necmeddîn Muhammed Tercümân münşî olarak tanındı ve uzun yıllar bu görevi sürdürdü.⁴⁹ Celâleddîn Mengüberti'nin ölümü üzerine ailece Dımaşk'a gittiler. Kemâleddin Kamyar'ın önerisi üzerine I. Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle Konya'ya getirilen aile Selçukluların hizmetine girdi.⁵⁰ Müellifin babası 670/1270 yılında kendisi ise 680/1282 yılında vefat etti.⁵¹ Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli kaynakları arasında yer alan eser, İlhanlı Devleti'nin önemli veziri ve tarihçisi Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'nin isteği üzerine Anadolu'nun (Bilâd-ı Rûm) hâkimiyetinden başlamak kaydıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin tarihinin yazılmasını isteği üzerine Farsça kaleme alındı.⁵² Müellif kaleme aldığı olayların çoğuna şahit olduğu gibi şahit olmadığı olayları da kaleme almaktadır. Tarihçi olmadığı için olayların tarihlerine yer vermemekte ve yer

⁴³ Dilek, "Şerefeddin Ali Yazdî", 551.

⁴⁴ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 375.

⁴⁵ Dilek, "Şerefeddin Ali Yazdî", 551.

⁴⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 244.

⁴⁷ İbn Bîbî, *Nâsireddîn Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'ferî Er-Rugadî, El-Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk Nâme) I*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 1.

⁴⁸ Abdülkerim Özeydin, "İbn Bîbî", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 379.

⁴⁹ İbn Bîbî, *Nâsireddîn Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'ferî Er-Rugadî, El-Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk Nâme) II*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 1.

⁵⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 166.

⁵¹ İbn Bîbî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi: İbni Bîbî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, çev. M. Nuri Gençosman, (Ankara: Uzluk Basımevi, 1941), 15.

⁵² Özeydin, "İbn Bîbî", 379.

verdiği tarihler ise hatalıdır. Eserinde tarihi olayların kronolojisine önem vermektedir.⁵³ Müellif eserini 630/1288 yılında tamamladı.⁵⁴

Câmiu't -Tevârih (İlhânlılar Kısım): Eserin müellifi Reşîdüddîn Fazlullah, Hemedan'da dünyaya geldi. Müellifin doğum yılı kesin olmamakla birlikte 645-646-648/1247-1248-1250 yıllarında doğduğu ile ilgili çeşitli bilgilere rastlanmaktadır.⁵⁵ Müellifin asıl mesleğinin doktorluk olmasına rağmen aynı zamanda iyi bir edebiyatçıydı. Bunların yanında ilâhiyat, kelâm, tarih, ziraat ve mimarlıkta geniş bilgiye sahip müellif aynı zamanda Reşid, Arap, Acem, Moğol, Türk ve İbrani dillerini de bilmekteydi.⁵⁶ Müellif, dedesi Nasîruddîn el-Tûsî ile Alamut'ta doktorluk yapmaktaydı. Hülagû Hân'ın Alamut'u almasıyla onun hizmetine girdi. Müellifin sahip olduğu bilgi zaman içerisinde Gazan Hân döneminde vezirlik görevine getirilmesini sağladı. 703/1304 yılında Gazan Hân tarafından tarih yazıcılığı ile görevlendirildi.⁵⁷ Olcaytu (Olcayto, Ulcaytu) Hân döneminde ileri gelen devlet adamlarından olan Müellif, Olcaytu Hân'ın 716/1316 yılında vefatının ardından 717/1317 yılında Tâceddîn Alişâh tarafından tuzağa düşürülerek görevinden azledildi. 718/1318 yılında Emîr Çoban'ın gerçekleştirdiği sorgu sonrası idam edildi.⁵⁸ Eser, Reşîdüddîn Fazlullah'ın en önemli eserleri arasında yer alır ve dünya tarihi niteliğini taşır. Türk ve Moğol milletlerine eserinde önemli bir yer ayırarak, Türk ve Moğol boylarının tarihte meydana getirdikleri önemli tarihi olaylara yer vermektedir.⁵⁹ Aynı zamanda Asya ve Avrupa kıtalarında varlığını bildiğimiz milletlerin kurdukları devletleri de Reşîdüddîn Fazlullah ilk defa objektif bir bakışla kaleme almaktadır.⁶⁰

Tarih-i Olcaytu: Müellif Ebu'l Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed el-Kâşânî, hakkında kendi eserinin dışında bilgi sahibi olabileceğimiz bilinen başka bir kaynak bulunmamaktadır. VII. (XIII.) yüzyılın ikinci yarısı ile VIII. (XIV.) yüzyılın ilk yarısı arasında yaşamını sürdüren müellif, aile mesleği olan çini işlemeciliği mesleğini tercih etmeyerek hükümdarların yanında münşi görevinde bulunmuştur. Olcaytu Hân ve Ebû

⁵³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 167.

⁵⁴ Özgüdenli, "İbn Bîbî", 381.

⁵⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 19.

⁵⁶ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 261.

⁵⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 234.

⁵⁸ Özgüdenli, "Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî", 20.

⁵⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 235.

⁶⁰ Ramazan Şeşen, "Câmiu't -Tevârih", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 132.

Sa'id Bahadır Hân dönemlerinin önemli bir İlhanlı Devleti tarihçisidir. Müellifin, İlhanlı veziri Reşîdüddîn-i Fazlullah Hemedânî'nin eserini yazdığı sırada ona yardım edenler arasında olduğu bilinmektedir.⁶¹ Eserin bilinen 2 nüshası vardır. İlk nüsha İstanbul Ayasofya Kütüphanesinde 3019 numarada kayıtlıdır. İkinci nüsha ise XIX. yüzyılda Charles Schefer tarafından Ayasofya nüshası üzerinden çoğaltılarak Paris Milli Kütüphanesi'nde 1419 numarada kayıtlı şekilde bulunmaktadır. Eser, Gazan Hân'ın ölümünden başlayarak Olcaytu Hân'ın hükümdarlığını, hayatını, devletin ileri gelen vezirleri ve emîrleri hakkında kısa bilgiler vermektedir. 703-117/1304-1317 yılları arası geçen olayların kronolojisine bakmaksızın bilgi vermektedir.⁶²

I.I.III. Türkçe Kaynaklar

Kitâb-ı Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi (1288-1485)): Eserin müellifi Mevlânâ Mehmed Neşrî'nin, hayatı hakkında yeterince bilgiye sahip değiliz. Kaleme aldığı kasidenin son kısımlarında “Neşrî” adı karşımıza çıkmaktadır. Hoca Sâdeddîn, Neşrî'nin kroniğinden aldığı bazı kısımları kendi eserinde aynen kullanarak müelliften Mevlânâ Neşrî olarak bahseder ve Neşrî'nin müderris olduğunu yazar.⁶³ Müellif eserini Sultan II. Bâyezîd (1481-1512) döneminde kaleme aldı ve padişâha ithaf etti. Eser altı kısımdan meydana gelmekte ve eserin günümüze ulaşan kısmı altıncı kısımdır. Eser dünya tarihi niteliğinde oluşturulmuştur.⁶⁴

Karamannâme: Müellif Şikârî'nin, kim olduğu ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. *Karamannâme*, *Kitâb-ı Karamaniyye* ve *Kitâb-ı Tevârîh-i Karamaniyye* adlı eserin yazarı Şikârî mahlasını kullanmaktadır, yazarın adı tam olarak bilinmemektedir. Müellifin, *Âşık Çelebi Tezkirinde* yiğit ve erdemli özelliklere sahip olduğu yazmaktadır.⁶⁵ Eser Karamanoğulları ile ilgili bilgi vermesi bakımından önemli bir kaynaktır. Özellikle de Alâeddîn Bey'in hayatı ve faaliyetlerine eserde yer verilmektedir.

⁶¹ Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 248; Derya Örs, “Kâşânî, Abdullah b. Ali”, içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022), 25: 4.

⁶² Derya Örs, “Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 35-37.

⁶³ Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi (1288-1485))*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008), XX.

⁶⁴ Neşrî, *Cihânnümâ*, XXI.

⁶⁵ Şikârî, *Karamannâme*, (*Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi*), çev. Necdet Sakaoğlu, (İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi, 2005), 8; Sara Nur Yıldız, “Şikârî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 162.

Yalnız Tarihçiler esere şüpheyile bakmaktadır. Yazıldığı dönem ile ilgili tarihlerin verilmemesi, Selçuklu ve Osmanlı vekayinameleri ile karşılaştırıldığı zaman çelişkilerin ortaya çıkması ve yanlış yazılması bu durumu ortaya çıkarmaktadır. Eserde Karaman beyleri üstün tutulmakta ve zamanın kahramanları olarak adlandırılmaktadır. Eser destansı bir üslupla kaleme alınmıştır. Eserin en eski kopyası M. Ferid Uğur'un dikte ettirdiği Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde yer almaktadır.⁶⁶

I.II. Hristiyan Kaynakları

I.II.I. Süryânî Kaynakları

Tarih: Eserin müellifi Gregory Ebû'l-Ferec - İbn'ül İbrî (Bar Hebraeus), 622/1225 yılında Malatya'da dünyaya geldi. Malatya'nın İbrâ köyünden ve aslen Yahudi olan babası İbnü'l-İbrî lakabını aldı.⁶⁷ Müellifin babası Ehrun adıyla dönemin önemli doktorları arasında yer almaktadır. Ehrun, müellifin eğitime önem vererek, Arapça, Süryânîce ve Yunanca eğitim almasının yanında yüksek ilimler öğrenimine de yönlendirdi. Doğu Anadolu'nun Moğol hâkimiyetine girmesi ile müellif ailesiyle Antakya'ya intikal etti. Antakya'da Yakubî mezhebine bağlı bir Hristiyan olarak görmekteyiz.⁶⁸ Halep hükümdarı el-Melik el-Nâsr patriklik görevini verdi. Moğolların Halep'e 656/1258 yılında gelmesinin ardından Hülâgû'nun yanına giderek Tekritmetropolitliğine ve doğu Hristiyanlarının yöneticiliğine atandı. Musul'da yaşamını sürdüren müellif Meğara'ya giderek⁶⁹ 685/1286 yılında Merağa'da öldü.⁷⁰ Müellif tarafından Süryânîce kaleme alınan eser, genel tarih olup yaratılıştan 656/1258 yılına kadar geçen olayları kapsar. “*Chronicon Syriacum*” ve “*Chronicon ecclesiasticum*” adıyla iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm dünya tarihi, ikinci bölüm ise kilise tarihinden oluşmaktadır.⁷¹ 900/1495-96 yıllarına kadar başka müellifler esere zeyiller yazarak bu tarihe kadar getirdiler.⁷²

⁶⁶ Şikârî, *Karamannâme*, 8-9; Yıldız, “Şikârî”, 163; Kevser Tekinkaya, “Şikârî'nin Karamannâmesin'de Moğollar” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 30-31.

⁶⁷ Abdülkerim Özeydin, “İbnü'l-İbrî”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 92.

⁶⁸ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 195-196.

⁶⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 154.

⁷⁰ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 198.

⁷¹ Özeydin, “İbnü'l-İbrî”, 93.

⁷² Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 154.

I.II.II. Ermeni Kaynaklar:

Okçu Milletin Tarihi: Eserin müellifi Aknerli Grigor'un, doğum tarihi ile ilgili bilgiler mevcut olmamakla birlikte 736/1335 yılında öldüğü bilinmektedir. Müellif, Kilikya'nın Akner-Vank Manastırında görev yapan bir rahiptir.⁷³ Müellif tarafından Vardapet Vanagan'ın bir öğrencisinin ağzıyla yazılan olan eser, Moğolların Yakın Doğu'yu hâkimiyetleri altına alması ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Özellikle Doğu eyâletleri hakkında bilgiler barındırmaktadır.⁷⁴

I.III. Moğolca Kaynaklar

Moğolların Gizli Tarihi (Manghol-un Niuça Tobça'an/Monggol-un Niguça Toçıyan/Yüan-Ch'ao Pi-Shi): Müellifi bilinmeyen eser, 13 yıl önce vefat eden Cengiz Hân'ın ölümünün ardından hükümdarlığı devam eden Ögeday Hân'ın 46 yaşında felç geçirip dilini kaybetmesinin üzerine bir 10 yıl daha hayatına devam eden hânın, kendinden önce hüküm sürmüş iki hânın başarısı ve şeceresine yer veren bu eseri kaleme almasını buyurdu. Kuvvetini kaybeden Ögeday Hân 637/1240 yılında kurultayı toplayarak kurultay öncesinde emri verilerek oluşturulan eseri kurultay noyanlarına sundu. Eser Moğol dilinde yazılıp, edebî üslubu dikkat çekicidir.⁷⁵ Eser Çin, Fars, Türkistan (Orta Asya), Kıpçak Moğol noyanlarına yazılmakta olup, eserin ehemmiyetini bilen Çin hükümdarı Kubilay Hân'da eseri Çin harfleri ile bastırıp, arka sayfasına Moğol-Çin lügatı ekledi. “Yuan-tscho pi-schi” yani “Yuan Moğol Hanedanların Gizli Tarihi” Çince bu ad ile anılan eser 1903 yılında yayımlandı.⁷⁶ Yuan-tscho pi-schi'nin Uygur harfleriyle yazılmış Moğolca metni henüz bulunamadı. Reşideddîn ise bu Moğolca eserden mütercim vasıtasıyla yararlandığı düşünülmektedir.⁷⁷ Türkiye'de 1948'de Ankara Türk Tarih Kurumu yayınları arasında yer alan Moğolların Gizli Tarihi (Manghol-un Niuça Tobça'an/Yüan-Ch'ao Pi-Shi) adlı eser, Ahmet Temir tarafından

⁷³ Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, çev. Hrand D. Anreasyan, (İstanbul: Yedi Tepe Yayınevi, 2007), 1. Baskı, 9-11.

⁷⁴ Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, 9-11.

⁷⁵ *Moğolların Gizli Tarihi (Manghol-un Niuça Tobça'an/Monggol-un Niguça Toçıyan/Yüan-Ch'ao Pi-Shi)*, *Yazılışı 1240 I Tercüme*, çev. Ahmet Temir, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), XXXV.

⁷⁶ Ablay Memet Necati, “Moğolların Gizli Tarihi”, içinde *X Türk Tarih Kongresi 1986 Cilt: III*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 749.

⁷⁷ Abdülkadir İnan, “Bibliyografya, Moğolların Gizli Tarihi”, *Belleten*, 6/21-22 (1942): 122; Akdes Nimet Kurat, “Yüan-Ça'o Pı-Şiyahut Yüan-Çao-Bi Şi (Moğolların Gizli Tarihi)”, içinde *Makaleler Cilt: I*, Hazırlayanlar Nihat Yazılıtaş, Ahmet Vurgun, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VI. Dizi – S. 2, 2015), 345-353.

S.A. Kozin'in Rusça tercümeleri ve Erich Haenisch'in Almanca tercümelerini Moğolca asıllı metin ile karşılaştırarak Türkçeye çevirdi.⁷⁸

I.IV. Seyahatnâmeler

Taoist Simyacı bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224): Seyyah Ch'ang Ch'un, Çin'in günümüzdeki başkenti Pekin'in Shantung Eyâleti'nde 1148 yılında doğdu. Tao'yu ve öğretisini 19 yaşında benimseyen seyyah Ch'üan-chen Mezhebi'nin baş keşişi oldu. 624/1227 yılında öldü.⁷⁹ Eser, seyyahın müridi Li Chih-Ch'ang (589-654/1193-1256) tarafından kaleme alındı. 1795 yılında Çin'de bir manastırda bulunan eser Çince'den Rusça'ya sonra da İngilizce'ye çevrildi. Eser Türkistan bölgesinin tarihi coğrafyasını ve Moğolların erken dönemleri ile ilgili bilgi vermesi bakımından önemlidir.⁸⁰

Moğolistan Seyahatnamesi, 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk (1245-1247): Seyyah Plano Carpini, hakkında önemli bilgileri d'Avezac'den elde etmekteyiz. O da dönem içinde yaşayan yazarlar ve Fransisken Tarikatı'nın tarihçisi Wadding'in verdiği bilgilere dayanarak bilgi vermektedir. Seyyah da Fransisken Tarikatı temsilciğini yapmaktaydı. Seyyahın doğum yılı ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte 1182 yılında doğduğu düşünülmektedir. İtalyan asıllıdır.⁸¹ Seyyahın ölüm yılı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat ölüm günü ise 1 Ağustos olarak bilinmektedir.⁸² XIII. yüzyılın seyyahlarından Plano Carpini'nin eserleri ilk defa tam olarak Richard Hakluyt tarafından 1598 yılında basıldı. Eserin 5 tane yazması bulunmaktadır. Bu yazmalar: "Corpus", "Petau", "Colbert", "London-Lumley", "Dupuy"dur. Hakluyt'un transkript ettiği yazma "London-Lumley"de yer almaktadır.⁸³ Eser erken dönem Moğol tarihi, Moğolların ana yurtları, Moğol boyları, Moğolların dini törenleri, Moğolların örf ve adetleri ile ilgili bilgi vermektedir. Seyyah Güyük Hân'ın tahta çıkışına birebir tanık olmuştur. Eser birinci el kaynak niteliği taşımaktadır.

⁷⁸ Tuncer Gülensoy, "Moğolların Gizli Tarihi Üzerindeki Çalışmalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24/0 (1986): 281.

⁷⁹ Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, çev. Gülşah Hasgüçmen, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 4.

⁸⁰ Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, 11-12.

⁸¹ Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi, 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), çev. Ergin Ayan, 15.

⁸² Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 22.

⁸³ Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 9.

İbn Battûta Seyahatnâmesi I: Seyyah Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî, 703/1304 yılında Fas'ta yer alan Tanca şehrinde dünyaya geldi.⁸⁴ Âlim olan İbn Battûta yolculukları esnasında çeşitli siyasi tecrübeler kazanması, Farsça ve Türkçe bilmesi, Türklerin, Moğolların ve Maldivlilerin hükümdarları ile tanışması birçok ülkede kadılık görevine tayin edilmesini sağladı.⁸⁵ Ortaçağın önemli seyyahları arasında yer alan İbn Battûta'nın eseri Rihletü İbn Battûta olarak da bilinmektedir.⁸⁶ Seyyahın aralıklarla 28 küsur yıl süren gezisini Kâtip İbn Cüzeyy el-Kelbî'ye aktarılması ve onunda küçük ilavelerde bulunmasıyla 757/1356 yılında tamamlandı.⁸⁷ Seyahatnâmenin bazı notları müellifin soyulması ve yolculuk yaptığı geminin batmasıyla kaybolmuştur.⁸⁸ Seyyah, Türk ve İslâm dünyasının aydınlatılmasında önemli belgelere eserinde yer vermektedir.⁸⁹ Tarih ve Coğrafya alanı içinde önemli olan bu eser kültür tarihi bakımından da yadsınamayacak derecede önemli bilgiler sunmaktadır.⁹⁰

⁸⁴ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, çev. A. Sait Aykut, Kâzım (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2000), XXI.

⁸⁵ A. Sait Aykut, "İbn Battûta", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19: 361.

⁸⁶ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, XXI.

⁸⁷ Aykut, "İbn Battûta", 363.

⁸⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 256.

⁸⁹ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 325.

⁹⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 256.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

1.1. Cengiz Han Öncesi Moğollar

Kuzeyde Sibiryâ sıradağları, güneyde Kura, Tibet, Seyhun Nehri ve Hazar Denizi ile Volga kıyılarından Japon Denizi'ne kadar ulaşan bölgeyi kapsayan Türkistan (Orta Asya) diye tabir edilen bölgede Türkler ve Moğollar konar-göçer yaşam biçimi ile yaşamaktaydı.⁹¹ Türkistan (Orta Asya)'da yaşayan halklar budun, boy, oymak, oba, bod (sülâle) ve Oğuş (aile) birliklerini oluşturmakta ve zaman içerisinde bahsettiğimiz bu birliklerin bir araya gelmesi ile il (devlet, millet, halk, ulus, irgen) olarak tabir edilen unsurun meydana gelmesini sağlamışlardır.⁹² MÖ II. Bin yılından itibaren Moğol ile Türk boyları arasında Tula (Tola) Irmağı sınır oluşturmaktaydı.⁹³ Doğuda yer alan Tula (Tola) Irmağı'nın doğusu ile Kerulen Irmağı'nın doğduğu bölgeler, Moğol boyları ile sınır kabul edilirdi.⁹⁴ Türk boylarının doğusunda yer alan Moğol boyları Mançurya'nın batı ve güneybatısına kadar yayılmaktaydı.⁹⁵ MÖ IV. yüzyılda Çinli Yan Devleti'nin Sarı Deniz'in kuzeyi ile Mançurya'nın güneyini kapsayan topraklarının kuzey kısmında

⁹¹ A. Konstantin D'ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, çev. Bahadır Apaydın, (İstanbul: Nesnel Yayınlar, 2008), 30.

⁹² *Moğolların Gizli Tarihi*, 275.

⁹³ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", içinde *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 225.

⁹⁴ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III – M. X. Asır)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 5.

⁹⁵ Özgüdenli, "Moğollar", 225; Kürşat Yıldırım, "Erken Devir Türk-Moğol İlişkileri: Türk-Moğol Aile ve Sülaleleri", içinde *Türk Moğol Tarihi*, ed., Kürşat Yıldırım, (İstanbul: Yeditepe, 2018), 14.

varlıklarını sürdüren Moğolların ilk atası olarak bilinen Donhuların gerçek yurdu olarak kabul edilmektedir.⁹⁶

Malatyalı Süryânî tarihçisi Ebû'l-Ferec: “Moğolların yurtlarını, Tatarların ilk yurtlarının bir vadi olduğu ve boyu ile eni arasında seyahatin 8 ay sürdüğü aynı zamanda Doğu tarafından Kata’ya (Çin diyarı), batı tarafından Uygur Türklerinin yurtlarına, kuzey tarafından Sibiry’a, güneyden Hindistan’a kadar uzandığın bilgisini vermektedir” (Ebû'l-Ferec, 1950, s. 476).

Moğollar, Timuçin tarafından 603/1206 yılında birleştirilmesinden önceki dönemlerinde genel olarak çağdaş araştırmacılar tarafından Proto-Moğol olarak nitelendirilmektedirler.⁹⁷ X. yüzyıl öncesinde Proto-Moğol olarak adlandırılan sayıları 118’e kadar var olduğu düşünülen Moğol boyları bulunmaktadır.⁹⁸ Moğolların ataları olarak tabir edilmekte olan Hsi,⁹⁹ Kitan (Çi-dan),¹⁰⁰ K’u-mo-shi,¹⁰¹ Meng-wu,¹⁰² Shih-wei,¹⁰³ Chü, Wa-chie-tse,¹⁰⁴ Wu-liang-hsia¹⁰⁵ adlı Moğol boyları Moğolistan’da varlıklarını sürdürmekteydi.¹⁰⁶ X. yüzyıldan önce Moğol kültürünün temellerini,

⁹⁶ Yıldırım, “Erken Devir Türk-Moğol İlişkileri”, 13-14.

⁹⁷ Menşure Güney, “Cengiz Han’ın Orta Asya Seferleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 22.

⁹⁸ Ahmet Taşağıl, “Cengiz Öncesi Türkler ve Moğollar”, içinde *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları Yayını*, ed., Hayrunnisa Alan, İlyas Kemalolu, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019), 25; Mustafa Uyar, *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 18.

⁹⁹ Vu-huan Dağlarında yaşayan H’i’ler, Dunğ-hu’lara tâbidir. Veğ döneminde (M.S.385-549) Ku-mo-h’i Tanğ döneminde ise H’i adıyla anılmaktaydı. H’i’ler, göçebe yaşam biçimini benimser, keçe çadırlarda oturur, iyi atları ve kara koyunları vardır. D. W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 55.

¹⁰⁰ Kitan’lar, milâdi IV. yüzyılın ikinci yarısında Güneybatı Mançurya ve Doğu Moğolistan’da yaşamaktaydı. Dunğ-hu’lara tâbidirler. Göçebe yaşam biçimini benimseyen Kitan’ların atlı arabaları bulunmaktadır. Ağaçtan mezarları bulunur ve ölülerini 3 yıl sonra yakarlar. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, 56.

¹⁰¹ Ku-mo-h’i’ler, milâttan sonra IV. yüzyılın ikinci yarısında Güneybatı Mançurya ve Doğu Moğolistan’da kuzeyde bir dağ boyudur. Göçebe yaşam biçimini benimseyen Ku-mo-h’i’ler, avcı ve hayduttur. Arabaları bulunmaktadır. Türklerin memurluk unvanlarıyla Ku-mo-h’i’lerin memurluk unvanları benzerlik göstermektedir. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, 57.

¹⁰² Ming-vu’lar, Moğollardır. (Ming-gu) Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, 58.

¹⁰³ K’i-tan’lar ile akrabalar ve onlara benzerler. Kışın şehirde yaşamlarını sürdüren Şı-veğ’ler, yazın göç eder. Öküz arabaları bulunmaktadır. Yaşadıkları bölgede darı, buğday ve yabani hububat yetiştirmektedirler. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, 58.

¹⁰⁴ Va-cye-dzı’lar, K’i-tan’ların kuzeydoğusunda yaşamlarını sürdürmektedir. Atı ustaca kullanırlar ve ata eğersiz binerler. Öldürdükleri insanların etlerini de yemektedirler. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, 60.

¹⁰⁵ Vu-lyang-ha adı farklı kaynaklarda Moğollar için kullanılmaktadır. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, 61.

¹⁰⁶ Taşağıl, “Çengiz Öncesi Türkler ve Moğollar”, 25-27; Mustafa Uyar, *Moğollar ve Türkler*, 17.

yazdığımız önemli boylar arasındaki Shih-wei meydana getirmekte olup farklı bölgelere yayılan Shih-wei'nin alt boyları olduğu da bilinmektedir.¹⁰⁷

Moğolca, Altay dil ailesinden Mançu-Tunguzca, Türkçe ve Korece ile gramer ve kelime bakımından ilişkili bir dildir.¹⁰⁸ Moğol dilini konuşan Shih-wei boyları bugün Rusya'ya ait yerler olan Amur Irmağı'nın kuzeyinde, şimdiki Çita ile Blagovikişki arasında yaşamaktaydı. Bunlar arasında yer alan Meng-wu¹⁰⁹ adlı zümresinin Moğol adını aldığı bilinmektedir.¹¹⁰ Bilim insanları yaptıkları araştırmalar neticesinde “*Moğol*” adının kökenini Shih-weiler ve Juan-juanlara dayandığı görüşünü ileri sürmektedir.¹¹¹ VII. yüzyılda Moğol adı küçük bir boy adı olarak ilk defa T'ang sülâlesi resmî tarihleri Chiu T'ang-shu ve Hsin T'ang-shu'da “*Meng-wu*” ve “*Meng-wa*” şeklinde Proto-Moğol Shih-wei boy gurupları arasında yer almaktadır.¹¹² Shih-wei boyu, Proto-Moğol boylarından en büyüğünü teşkil etmekte ve Moğol kültürünün temelini oluşturmaktadır.¹¹³ Diğer bir görüşe göre Moğolların adları Juan-juan¹¹⁴ teşekkülünün kurucusu Mu-gu-lü'dan geldiği görüşü ileri sürülmekte ve anlamının ise “*düz, çıplak, dazlak*” olarak ifade edilmektedir.¹¹⁵ A. Konstantin d'Ohsson ise Moğol kelimesinin anlamını “*zayıf ve temiz yürekli*” olarak açıklamaktadır.¹¹⁶

XII. yüzyılın sonlarına doğru Asya'nın siyasi haritası: Çin'in güneyinde Hang-çeu başkent olarak Milli Gong Devleti, Çin'in kuzeyinde Pekin başkent olarak Cürçet Devleti ile Ju-çen veya Kin Tunguz Devleti arasında Çin paylaşılmaktaydı. Çin'in kuzeybatı bölgesinde şimdiki Ordos ve Kan-su'da, Tibet ile akrabalığı olan Si-Hia Tangut Devleti

¹⁰⁷ Ahmet Taşağıl, “Gök-Türk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri (542-745)”, içinde *Türk Moğol Tarihi*, ed., Kürşat Yıldırım, (İstanbul: Yeditepe, 2018), 47.

¹⁰⁸ Özgüdenli, “Moğollar”, 225.

¹⁰⁹ 750 yılından itibaren Moğol adının ilk yazılışı olarak kabul edilen Meng-wu'nun okunuşu min-u olan bu adı kaynaklarda görmekteyiz. Taşağıl, “Cengiz Öncesi Türkler ve Moğollar”, 11.

¹¹⁰ Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, 17; A. Zeki Velidi Togan, *Çengizhan (1155 - 1227)*, (Ankara: Kış Sömestresi Ders Notları, 1969-70), 18.

¹¹¹ Abdrasul İsakov, “Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.- XV. Yüzyıl)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 129.

¹¹² Özgüdenli, “Moğollar”, 225.

¹¹³ Ozan Eren Üçgöl, “Çengiz Soylu Devletlerde Kabile Reisleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 6.

¹¹⁴ Milâdın 555. yılında ortadan kaldırılan ve ilk defa Jov-jan daha sonra Ju-juan olarak karşımıza çıkan Juan-juan'lar kendilerine Jou-juan adını vermekte olup hakkında fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Atalarının Mu-gu-lü olduğu varsayılmakta olup Moğolca konuştukları üzerinde durulmaktadır. Mu-gu-lü kavramı “kelkafalı” manasını taşımaktadır. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 100-101.

¹¹⁵ Saadetin Yağmur Gömeç, “Çingiz Han ve Ortaya Çıktığı Çağın Özellikleri”, *TÜBA Cengiz Han ve Mirası*, (2021): 25.

¹¹⁶ D'ohsson, *Moğol Tarihi Denizler*, 38.

varlığını sürdürmekteydi.¹¹⁷ Günümüzde Sibirya'nın Güney bölgesini ve Moğolistan'ı teşkil eden Çin ile Doğu Türkistan'ın Kuzeyinde yer alan bölgelerde, XII. yüzyılda göçebe ve avcı boylar yaşamakta, bu boyların büyük bir kısmını Moğollar oluşturmaktaydı. Bu yüzyılda adları Moğol olmayan bu boylar zaman içerisinde Moğol adını kullanmaya başladı.¹¹⁸ XII. ve XIII. yüzyıllarda Moğolistan ve Türkistan (Orta Asya)'da dağınık halde yaşamlarını sürdüren bu boylar ise Kara Tatarlar arasında gösterilen Cengiz Hân'ın eşi Börte Hatun'un boyu Kongratlar, Caciratlar (Cuirat), Moğolistan'ın merkezi Karakurum'da göçebe hayat süren Celâyirler, Barlaslar (Barulas), Dörbenler, Salci'utlar (Salcigut), Buyratlar, Baykal Gölünün doğusundaki bölgelerde Tayiçi'utlar (Taici'ut/Taicigot), Ba'arinler, Kadaginler (Katagin/Katakin), Dörlükünler, Ordos'un kuzeyinden, Leao-ho'ya kadar olan bölgelerde Türkçe konuşan Öngitler (Öngütler), Buyir Nor Gölü bölgesinde Tatarlar, Orhon ve Tula Nehirleri kıyısında Kerâyitler, Hangaylar ile Altay Dağları arasında Naymanlar, Kerâyitlerin yaşadığı bölgenin kuzeyinde Merkitler'dir.¹¹⁹

XII. yüzyılda Moğollar, yaşam biçimlerine ve ekonomik durumlarına göre 2'ye ayrılmaktadır. Bunlar: Hoyin irgen (orman boyları veya avcılar) ve ke'er-ün irgen (bozkır boyları veya çobanlar) idi.¹²⁰ XII. yüzyılda avcı ve çoban omaklara (boy), yasunlara (kemik) ayrılırlardı. Bu boyların birleşmesi ile de ulus (millet) teşkil olurdu.¹²¹ Timuçin/Cengiz Hân (Çinggis, Çingiz)'dan önce Moğol boylarını bir araya getirerek ulus-irgen kurabilen bir hân çıkmadı. Yalnız XII. yüzyıldan önce bununla ilgili girişimlerde bulunulduğu bazı kaynaklarda kayıtlıdır. Destanlarda Kaydu adındaki bir Moğol hânının, Celâyir boyunu mağlup ederek diğer boyları da hâkimiyeti altına alıp devlet kurmaya çalıştığı ile ilgili bilgilere rastlamaktayız.¹²² XII. yüzyılda Moğol boyları olan Borciğin boyunun öneminin artmasıyla boyun Noyanı Kabul ve oğlu Katula da hân unvanını aldı. Kabul Hân'ın boyları birleştirmesiyle ulus teşkil ederek Moğol adını

¹¹⁷ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila-Cengiz Han-Timur*, çev. Reşat Uzmen, (Ankara: Ötüken Neşriyat, 1980), 217.

¹¹⁸ B.Y. Vladimircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, çev. Hasan Ali Ediz, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950), 7.

¹¹⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, “Moğollar ve Komşuları”, içinde *Türk Moğol Tarihi*, ed., Kürşat Yıldırım, (İstanbul: Yeditepe, 2018), 86.

¹²⁰ B.Y. Vladimircov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı Moğol göçebe feodalizmi*, çev. Abdülkadir İnan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 58.

¹²¹ Vladimircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, 8.

¹²² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 226.

aldılar.¹²³ Çinlilerin entrikaları ve Moğol boylarının arasındaki rekabet Kabul Hân'ın meydana getirdiği birliğin kısa sürede yıkılmasına neden oldu.¹²⁴ Moğol adı, Kabul Hân'ın torunu Yesügay (Yesukay, Yesugai, Yesugey, Yisügey) Bahadır (Bagatur)'ın oğlu Timuçin (Temuçin, Temucin, Temüçin)/Cengiz Hân zamanında (603-624/1206-1227) devlet ve hanedan adı olarak, millet adı olarak ise sonraki süreçlerde kullanıldı.¹²⁵ Cengiz Hân'ın aralarından çıkacağı Moğollar, şimdiki dış Moğolistan'ın kuzey-doğusunda, Onon ve Kerulen Irmakları arasında göçebe hayatı yaşamaktaydı.¹²⁶ Moğolların yönetimi iki sülâle tarafından üstlenildi. Bunların ilki Habul, Bartan, Yesügay, Timuçin; diğerleri ise Çarahai-linghu, Senggun-bilge, Ambahai, Hutula'dır.¹²⁷

1.2. Cengiz Han ve Moğolların Ulus Oluşu

Moğol efsanelerinde Moğollar, Türkler tarafından mağlup edilerek Ergenekon Dağlarına yerleşti ve İran tarihçileri tarafından XI. yüzyılda Moğolların ataları Ergenekon Dağlarından çıkarak Selenga ve Onon Irmakları kenarlarına geldi. Bu efsanelerde, kocası Dubun-mergen (Dobun-mergen)'in ölümünden sonra Alan-koa'nın (Alan-goa, Alan Kuva) bir ılık huzmesinden hamile kalarak Nirun¹²⁸ Moğollarını dünyaya getirdiği bu soydan olan Bodun-çar (Bodoncar)'ın sekizinci nesilden Cengiz Hân'ın atası olduğu bilgisine ulaşmaktayız.¹²⁹ Cengiz Hân'ın kendisi de Borciğin (Borjigin, Borcigin, Börçeğin) oymağından olduğunu söylemektedir.¹³⁰

Moğolların Gizli Tarihi ve *Târîh-i Güzîde*'de Cengiz Hân'ın atalarının kimler olduğu ile ilgili bilgilere baktığımızda şu satırlar karşımıza çıkmaktadır.

Moğolların Gizli Tarihi (2016)'nde Timuçin'in ataları hakkındaki bilgiler aşağıdaki gibi kaleme alınmaktadır:

Cengiz Han'ın atası boz kurt, eşi beyaz dişi geyik idi. Denizi geçerek Burhan-haldun (dağı) civarına yerleştiler, Bataçıhan adlı oğulları oldu. Bataçıhan'ın

¹²³ Vladimircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, 12.

¹²⁴ Dinçer Koç, “Cengiz Han Sonrasında Moğollar”, içinde *Türk Moğol Tarihi*, ed., Kürşat Yıldırım, (İstanbul: Yeditepe, 2018), 151.

¹²⁵ Osman Yalçın, “Moğolların Tarihi ve Bıraktıkları İzler”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/18, (2018): 528.

¹²⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 221.

¹²⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, 275.

¹²⁸ Nirun kelimesinin anlamı “temiz soylu” demektir. Türkçe anlamı ise “temiz tohum” demektir. Zühal Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, (Ankara: Kebikeç Yayınları, 2003), 76.

¹²⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 221.

¹³⁰ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 84.

oğlu Tamaça, Tamaça'nın oğlu Horiçar-mergan, Horiçar-mergan'ın oğlu A'ucan-borol'ul, A'ucan-boro'ul'un oğlu Sali-haça'u, Sali-haça'u'unun oğlu Yeke-nidun, Yeke-nidun'un oğlu Semsoçi, Semsoçi'nin oğlu Harçu", [...]
"Harçu'nun oğlu Borcigidai-mergan, onun oğlu Toroholcin-baiyan", [...]
"Toroholcin-baiyan'ın oğlu Dobun-mergan Alan-ho'a ile evlendi" [...].
"Dobun-mergan'ın ölümü üzerine Alan-ho'a'nın üç oğlu daha oldu bunların adı Buhu-hadagi, Buhatu-salci ve Bodonçar-munghah idi... Bodonçar-munghah Uriangha kabilesinden bir kadından Ba'aridai adında bir çocuğu oldu" [...].
"Bodonçar-munghah'ın ilk eşinden Barin-şiyilatu-habiçi adlı oğlu vardı. Habiçi-ba'atur'un oğlu Menen-tudun idi. Menen-tudun'un yedi oğlu oldu, bunlardan Haçi-külük'ün oğlu Haidu idi. Haidu'nun üç oğlu oldu Haidu'nun Baişinghour-dohşin adlı oğlundan Tumbinai-seçen adlı oğlu oldu". "Tumbinai-seçen'in Habul-hahan adlı oğlu oldu. Habul-hahan'ında yedi oğlu oldu [...]. Onun oğlu Bartan-ba'atur'un dört oğlu oldu. Bartan-ba'atur'un oğlu Yesugai-ba'atur'dur" [...]. "Yesugai-ba'atur'un oğlu Temucin'dir" (ss.3-19).

İlhânlı Devlet'i idarecilerinden Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Târîh-i Güzîde* (2008)'de Moğol boyu hânlarının nasıl ortaya çıktığı şu satırlarla karşımıza çıkmaktadır:

Divkun Beyan'ın sulbünden geldiği söylenen kollara Derlekin derler. Bu Divkun Beyan, Börte Cine'nin neslinden gelmekteydi ve bunlar, Ergenekon vadisinden dışarı çıktıkları vakit Moğol kavminin önderi idi. Divkun Beyân'ın soyu şu şekildedir: Divkun Beyân b. Kalî Fesacu b. Sem Savcı b. Onke Teydun b. Fucem Bugarul b. Kabcu Merkan b. Temac b. Betcî Kayân b. Börte Cine Moğol kavminin padişahı oldu. Alan Kuva'nın kocası Divkun Beyan ölmüş olduğu için onların batıl inançlarına göre çadırın üzerine doğan aydınlık onun karnına indi ve hamile oldu. Bir batında üç oğul doğurdu. Onların soyları gökten inen manasına "Nirun" derler. Bunlar 16 kavimdir. Mutlak Nirun dedikleri 12 kavim vardır (s. 457).

Nirun boyları arasında, Taicigot (Tayiçi'ut veya Taici'ut), Uru'ud, Mangkud, Cacirat (Cuirat), Barulas (Barlas), Ba'arin, Dörben (Dörböt), Salcigut (Salci'ut) ve Kadaginler (Katagin veya Katakın) yer almaktadır.¹³¹ Alan-koa'nın, kocası Dubun-mergen'den 2 oğlu vardı. Dubun-mergen'in ölümünden sonra 3 oğlu daha dünyaya geldi. Bu 3 oğlan semadan türedi. Alan-koa'nın küçük oğlu Bodun-çar'dan meydana gelen kola

¹³¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 222.

mensuptu.¹³² Yesügay Bahadır, Borciğin boyunun Kıyat (Kiyat) yasun (kemiğine) mensup Kabul Hân'ın ikinci oğlu Bardan Bahadır'ın oğludur.¹³³ Yesügay Bahadır kendi akrabalarından ayrılarak Kıyat-Borciğin adında kendi boyunu kurdu.¹³⁴ Moğol Hânlığı'nın kurucusu Cengiz Hân, Alan-koa neslinden ve Kulas boyundandır. Kulas boyu, Konkurat boyunun kollarındandır. Boyun adıysa Kıyat boyudur.¹³⁵

Cengiz Hân'ın Moğol boylarını hâkimiyeti altında toplamadan önce kullandığı adı “Timuçin” dir.¹³⁶ Moğollarda önemli bir hadise gerçekleştiği zamana denk gelen doğum hadisesinde çocuğun adı bu hadisede önemli görülen duruma göre verilirdi. Cengiz Hân'ın ise Timuçin ismini alması; Yesügay Bahadır'ın 2 Tatar esiriyle evine döndüğü sırada Ö'elün'ün (Hö'elün) doğum yaptığı zamana denk gelmesi ve bunun önemli bir hadise olmasından dolayı ele geçirilen Tatarlardan büyüğünün adı olan Timuçin adını almasına vesile oldu.¹³⁷ Timuçin'in doğum yılı ile ilgili kaynaklarda farklı yıllar karşımıza çıkmaktadır. 15 Zilkade 549'da (21 Ocak 1155) On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ne¹³⁸ göre Domuz Yılı'nın başında,¹³⁹ René Grousset'e göre Timuçin 562/1167 yıllarına doğru Greenwich'e göre 115 doğu boylamında yer alan Dülün-Boldak bölgesinde, Onon Irmağı'nın sağ kıyısında dünyaya geldi.¹⁴⁰ Kaynaklarda Timuçin'in doğumu esnasında sağ elinde pıhtılaşmış bir kan tutuğu yazmaktadır.¹⁴¹ Çinli Çao Hong ve İranlı Cuzcânî Timuçin'in dış görünüşünü uzun boylu, sağlam gövdesi, geniş alınlı, “kedi gözli” ve hayatının sonlarına doğru uzun sakallı olarak tasvir etmektedir.¹⁴²

Yesügay Bahadır oğlu Timuçin'e kendi akrabaları olmayan boydan nişanlı bulmak için yola çıktı. Yolda bir kolu Olkunut boyu olan Kongrat boyundan Day-seçen ile karşılaştı. Day-seçen kızı Börte'nin Timuçin'e uygun olup olmadığını görmesi için evine davet etti. Yesügay Bahadır, Börte'yi beğendi. Timuçin'e eş olarak istedi ve oğlu

¹³² Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 75-76.

¹³³ Vladimircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, 13.

¹³⁴ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 110.

¹³⁵ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 470-471; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 222.

¹³⁶ Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, 17; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 470-471.

¹³⁷ Vladimircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, 14; Burak Çelik, *İran Moğollarının Atası Hülegü Han*, (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2021), 31.

¹³⁸ Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 11-127; Edouard Chavannes, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, çev. Mustafa Daş, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 11-77.

¹³⁹ Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, içinde *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 367-369.

¹⁴⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 228.

¹⁴¹ Arzu Erdem, “Cengiz Han ve Türk-Moğol Devleti” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 30.

¹⁴² El-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 98; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 228.

Timuçin'i burada bırakarak eve dönüş yolunda Tatarların ziyafet sofrasına oturdu. Tatarlar Yesügay Bahadır'ı tanıdılar. Daha önce akrabalarına yaptıkları akınlar ve 2 kişiyi esir etmesinin kini ile yemekte onu zehirlediler.¹⁴³ Yesügay Bahadır'ın ölümü üzerine Nirven boyu Timuçin'i terk etti. Nirven boyunun Timuçin'i terk etmesi sıkıntılara sebep oldu. Timuçin ve ailesinin yaşadığı sıkıntılı hayat şartlarının neticesinde Timuçin güçlü, istidatlı, pişkin yiğit bir karakter kazandı.¹⁴⁴ Timuçin, devlet kurup dünyanın farklı bölgelerini ele geçirmeden önce Ong Hân, Kerâyit ve Sakız boylarının hanıydı. 30 yaşında¹⁴⁵ Nirven boyunun tekrar başına geçip diğer boyları da kendi hâkimiyeti altına alıp güçlü bir devlet kurduğunu görmekteyiz.

Timuçin, 593/1196 ve 603/1206 yıllarında 2 kez “*Ulu Hakan*” ilan edildi.¹⁴⁶ Timuçin Ulu Hakan seçildikten sonra “*kuvvetli*” anlamına gelen Cengiz Hân adını aldı.¹⁴⁷ Cengiz Hân unvanını alan Timuçin'in ilk işi karargâhını kurup, boyları kendine bağlayarak teşkilatlandırmak oldu.¹⁴⁸ Cengiz Hân'ın bozkırda yer alan ordugâhı Küren adı verilen 13 halkadan oluşmaktaydı.¹⁴⁹ Moğol boylarını bir çatı altında birleştiren Cengiz Hân, Moğolistan'ı hâkimiyeti altına alması sonucu dokuz tuğlu beyaz bayrak, Türk-Moğol Hânlığı olarak da adlandırılan devletin bayrağı oldu.¹⁵⁰

Hanlığın sınırları hakkında Kazvîni, *Târih-i Güzîde*'de tarihe şu satırlarla ışık tutmaktadır: “Onun Devleti, Moğolistan'ın tamamında, göçer kabilelerde, Turan ülkesinin beldelerinde ve vilâyetlerinde, Hıtay'da, Çin'de, Maçin'de, Hazar'da, Saksın'da, Bulgar'da, As'ta, Rus'ta, Meks'te, Alan'da, Kargız'da, Tengit'te hâkimiyet kurdu.” (Kazvîni, 2008, s. 471).

Ebû'l-Ferec (1950) ise mezkûr konuyu aşağıdaki gibi aktarmaktadır:

Cengiz Han'ın birçok oğulları ve kızları vardı, fakat bunlar içinde anlı şanlı olanlar Yasunçin Bağlı olan bu büyük kraliçenin oğulları idi. Bunlardan birincisi

¹⁴³ Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, 17; Vladimircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, 16.

¹⁴⁴ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 118.

¹⁴⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 91.

¹⁴⁶ Bülent Yılmaz, “Celayirliler Kabile-Devlet” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 10-11.

¹⁴⁷ Özlem Saydam, “Moğolların Anadolu ve Hindistan'ı İşgali (12. ve 13. YY.)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 12.

¹⁴⁸ Vladimircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, 34.

¹⁴⁹ Yılmaz, “Celayirliler Kabile-Devlet”, 10-11.

¹⁵⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 246.

Tuşi, ikincisi Çağatay, üçüncüsü Avkatai (Oktay), dördüncüsü Tuli'dir. Cengiz Tuşi'yi av reisi, Çağatay'ı yasa işlerinin başı, devletin idaresini Oktay'a, askerlere ve muhariplere baş olarak da Tuli'yi görevlendirdi. (s. 478).

Cengiz Hân vefat etmeden önce Moğol Hânlığı'nı 4 Ulus şeklinde 4 oğlu arasında ültüştürdü. Cuci (Coçi, Çoçi) Hân'a; Doğu Avrupa'daki Kıpçak bozkırlarından doğuda İrtiş (İrtiş) Irmağı'na ve güneyde Afganistan ve İran içlerine kadar olan kısmı, Çağatay Hân'a; Mâverâünnehir'i, günümüzdeki Afganistan'ı, orta Tiyanşan bölgesini ve Doğu Türkistan'ı, Ögeday Hân'a; Cungarya'yı, Toluy'a; Moğolistan ve kuzey Çin bölgesini verdi.¹⁵¹

Cengiz Hân, Niu-çeler üzerine çıktığı seferde Leo-pan Dağı'nda hastalandı. Cengiz Hân ölmeden önce tahtın varisi olarak Ögeday (Ögedey, Oktay, Okatay)'i uygun gördü. 18 Ağustos 1227 (4 Ramazan 624) tarihinde Cengiz Hân'ın ölümü üzerine 626/1229 yılında Moğol Hânlığı'nın başına Ögeday geçti.¹⁵² B. Y. Vladimirtsov'unda eserinde Moğol göçebe askerleri adını verdiği bu askerler ailesi, malı, sürüleri ile önemli bir kısmı hânlar tarafından batıya doğru Ögeday ve Çağatay uluslarına, Altın Orda'ya ve İran'a götürüldü.¹⁵³ Cengiz Hân, Türk ve Moğol boylarını kurduğu hânlığın çatısı altında birleştirmesiyle oluşturduğu yasayla Pekin'den Hazar Denizi'ne kadar olan bölgede boylar arasında gerçekleşen kavgalara son verip ticaretin güven içerisinde sürdürülmesini sağladı. René Grousset, "Çingiz Han Makedonyalı İskender'in göçebesi sayılabilir, çünkü onun gibi medeniyete yeni yollar açtı." (Grousset, 1980, s. 286-287) düşüncesine yer vermektedir.

1.3. Moğolların Batıya Yayılışı

Cengiz Hân'ın Çin üzerine yaptığı seferden sonra İpek Yolu'nun doğu kısımlarını ele geçirmesi, onun batıya sefer düzenlemek ve İpek Yolu'nun tamamını Hânlığı için güven altına alma girişiminin ilk adımı oldu.¹⁵⁴ 608/1211 yılında Karahıtay Devleti'ne son veren Küçlük'ün halka kötü davranmasıyla halk Cengiz Hân'dan yardım istedi. Cengiz Hân 615/1218 yılında Cebe Noyan'ı bölgeye göndererek Küçlük'ü ortadan

¹⁵¹ Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 84; A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş Cilt: I*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981), 62.

¹⁵² Mehmet Özer, "Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar'da Taht Mücadeleleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 40-42.

¹⁵³ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı*, 184.

¹⁵⁴ Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 151.

kaldırdı.¹⁵⁵ Cengiz Hân'ın, Karahıtay topraklarını hâkimiyeti altına alması sonucu Hârezmşâhlılar (1097-1231) ile sınır komşusu oldu.¹⁵⁶

Moğolların daimî yerleştikleri bir bölge olmamasından dolayı tacirler Moğollarla çok sık ticaret yapamamakta ve Moğollar her türlü kumaşı çok pahalıya satın almaktaydı. Moğollarla ticaretin kârlı bir iş olduğunu öğrenen Hârezmşâhlı 3 tacir Ahmed Hocendî, Emîr Hüseyin ve oğlu Ahmed Belhî¹⁵⁷ Buhara şehrinden hareket ederek Moğolların ihtiyacı olduğunu düşündükleri mallar ile Moğolların karargâhına gittiler. Cengiz Hân eşlerine, kızlarına ve oğullarına emir vererek kölelerine altın vermelerini bu 3 tacir birlikte giderek istediklerini getirmelerini bildirdi. 400 kadar tacir toplanarak Sultan Alâeddîn Muhammed'e bir elçi göndermişti. Elçi Sultan Alâeddîn Muhammed'e şu sözleri söyledi: “Bundan böyle yeryüzündeki bütün memleketler arasında sulh olmasını emrediyoruz. Tacirler korkmadan her yere gidip gelecekler. Zenginler ve fakirler barış içinde yaşayarak Allah'a şükredecekler [...]” (Ebû'l-Ferec, 1950, s. 481-482). Elçi ile tacirler buradan Hârezmşâhlılara ait olan Otrar'a¹⁵⁸ ulaştılar.¹⁵⁹ Moğol elçilerinin 615/1218 yılında Hârezmşâhlıların Otrar valisi İnalıcık/Kayır Hân tarafından mallarına el konulup öldürülmesi üzerine Hârezmşâhlı Devleti ile Moğol Hânlığı münasebetleri bozuldu. Tarihe Otrar Hadisesi olarak geçen bu olay sonucu bütün Asya ve Yakın Doğu tarihinin kaderini etkilemesinin yanı sıra Anadolu tarihini de doğrudan etkileyen bir hadise oldu. Hârezmşâhlıları cezalandırmak için Cengiz Hân, 616/1219 yılında ordugâhının bulunduğu Karakurum'dan Türkistan'a doğru askerî harekâtı başlattı.¹⁶⁰

Cengiz Hân'ın emri üzerine Moğol orduları, 616/1219 yılında İrtiş Irmağı yakınlarında toplanıp ve sonbaharda Otrar'a ulaşarak şehri 5 ay kuşatma altına aldı. 616/1220 yılında teslim alınan Otrar şehrinin yanında Buhara ve Semerkand şehirlerinin

¹⁵⁵ Mustafa Köksal, “Harezmsahlari Yıkıma Götüren Olay: Otrar Faciası (1218)”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1 (2021): 175.

¹⁵⁶ Özgüdenli, “Moğollar”, 225.

¹⁵⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 116.

¹⁵⁸ Jeopolitik konumu ve İpek Yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi olan Otrar, bugünkü Güney Kazakistan'daki Temir demir yolu istasyonundan kuzey batıya doğru 7 km uzaklıkta eski yerleşim bölgesidir. Köksal, “Harezmsahlari Yıkıma Götüren”, 173.

¹⁵⁹ Gregory Ebû'l-Ferec - İbn'ül İbrî (Bar Hebraeus), *Tarih Cilt: II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950), 481-482.

¹⁶⁰ Kemal Taşcı, “Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri”, içinde *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, ed. A. Kaya. (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2018), 163.

de Moğolların eline geçmesiyle¹⁶¹ Sultan Alâeddîn Muhammed, Mazenderan'ın karşısında yer alan dağlara kaçtı. Moğol birlikleri tarafından takip edilmesi üzerine Hazar (Hyrkania) Denizi'nin güney doğu sahillerinde yer alan Âbiskûn/Âbeskûn Adasına sığındı. Sultan Alâeddîn Muhammed burada ailesinin Moğolların eline düştüğü haberini alınca ağır bir hastalığa yakalanarak kahrından öldü.¹⁶²

Sultan Alâeddîn Muhammed'in ölümü üzerine Hârezmşâhlı Devleti'nin başına sultanın ölmeden önceki vasiyeti gereği en büyük oğlu Celâleddîn Mengübürti/Mengburni¹⁶³ geçti. Hârezmşâhlıların toprakları Moğolların hâkimiyetine geçmiş olmasına rağmen Celâleddîn Mengübürti devletini tekrardan kurmak için mücadele etti.¹⁶⁴ 619/1222'de batı bölgesine sefere çıkan Cengiz Hân Talagan'a (T'a-li-kan) kadar ilerledi. Cengiz Hân Talagan'a geldiği zaman batı bölgesinin hâkimi olan Celâleddîn Mengübürti Gazne'de bulunmaktaydı. Horvların reisi Hân Malik 4 tümen (40.000) asker ile Celâleddîn Mengübürti'yi takip etti. Ayrıca Kutugu (Çutuqu), Cengiz Hân'ın emrine verdiği 3 tümen (30.000) asker ile Celâleddîn Mengübürti'yi takip eden Hân Malik ile birleşerek takibe devam ettiler ve onu buldular. Saldıracağı esnada dikkatli davranıp gece savaşımadı bunu fırsat bilen Hân Malik bu durumdan yararlandı ve askerleri ile kaçtı. Valiyan şehri kuşatıldı. Valiyan şehrine yardıma gelen Celâleddîn Mengübürti ile Kutugu Noyan savaştı. Kutugu Noyan yenilgiye uğradı.¹⁶⁵ Moğolların, Hârezmşâhlı Sultan Alâeddîn Muhammed ve sonrasında oğlu Celâleddîn Mengübürti ile yaptıkları mücadelelerin neticesinde Mâverâünnehir, Hârezm ve Horasan Moğollara bağlandı.¹⁶⁶

Cengiz Hân'ın Moğolistan'a dönmesini fırsat bilen Celâleddîn Mengübürti, 622-625/1225-28 yılları arasında Âzerbaycan ve Gürcistan'ı ele geçirmesinin ardından¹⁶⁷ Cengiz Hân'ın 24 Ağustos 1227 yılında ölümü üzerine Moğol tahtına 626/1228 yılında

¹⁶¹ D'ohsson, *Moğol Tarihi Denizler*, 98; Koç, "Cengiz Han Sonrasında Moğollar", 152; István Zimonyi, "Moğolların Batı Seferleri", çev. Şeyma Gezer, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal of Turkish History Researches*, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı, 4/1 (2019): 420; Çelik, *İran Moğollarının Atası*, 337-338.

¹⁶² Ebû'l-Ferec - İbn'ül İbrî, *Tarih*, 514; Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 94.

¹⁶³ Meng-Burnî, Sultan Celâleddîn'in lakabıdır. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 364.

¹⁶⁴ Taşcı, "Kösedağ Savaşı öncesi", 164.

¹⁶⁵ Ch'i T'ang, "Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, 1970), 93.

¹⁶⁶ Ankhbayar Danuu, "İlhanlı Devleti'nde Vezaret" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 45.

¹⁶⁷ Danuu, "İlhanlı Devleti'nde Vezaret", 47.

oğlu Ögeday Hân seçildi.¹⁶⁸ 627/1230 yılında Hârezmşâhlılara karşı başarı sağlanamaması sonucu Çormagun Noyan (Çorman, Çormahan, Cormagon, Curmagun, Curmağun, Şormahan) ile 3-4 tümen (30.000-40.000) kuvvetle Celâleddîn Mengüberti'nin üzerine gönderildi. Bu sefer batıya yapılan diğer seferlerden farklı olarak keşif, yağma ve ganimet amaçlı olmayarak yurt edinme amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁹ Noyanların gözetiminde yapılan batı seferine aileleri ve hayvanları ile gelmesi bunun en önemli kanıtıdır.¹⁷⁰ Moğol Hânlığı tarafından görevlendirilen Çormagun, karargâhını Mugan ve Erran ovasına kurdu. Askerlerinin bir kısmı da Erran'a yerleşti. Mugan ve Erran'da yaşayan Türkmenler Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı.¹⁷¹

Çormagun Noyan 629/1232 yılında Sivas yakınlarına kadar akın yaptı. Türkiye'de 637/1240 yılında gerçekleşen Babaîler İsyanı'nın zorlukla bastırılması Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi otoritesinin ve gücünün ne durumda olduğunu Moğollara gösterdi. Bu durum Moğolların ertesi yıl Türkiye'yi hâkimiyeti altına almak için hazırlılara başlamalarına zemin hazırladı.¹⁷² 639/1241 yılı sonbaharında Çormagun Noyan Erzurum şehrini kuşattı.¹⁷³ Baycu (Bayçu)¹⁷⁴ 640/1242 yılında Türkiye'nin hâkimiyetini gerçekleştirmek için Erzurum'a akın düzenleyerek bu bölgeyi ele geçirip tahrip etti.¹⁷⁵ 641-644/1243-1246 yılları arasında Çormagun'un vefat etmesi üzerine yerine Baycu Noyan geçti.¹⁷⁶ Moğollar, 640/1242 yılında Erzurum'u ve 641/1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı ile de Sivas, Kayseri, Malatya, Erzincan, Ahlat, Âmid/Diyarbakir ve Harput şehirlerini işgal ve tahrip ettiler. 1251 yılında Moğollar Âmid ve Meyyâfârikîn

¹⁶⁸ Ebû'l-Ferec - İbn'ül İbrî, *Tarih*, 523-525.

¹⁶⁹ Taşcı, "Köseadağ Savaşı öncesi", 168; Özkan Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdari Tarihi: İran Moğolları 1220-1295*, (Ankara: Altınordu Yayınları, 2020), 64.

¹⁷⁰ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 151.

¹⁷¹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", içinde *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970): 3; Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri, Türkmenler Üzerine Makaleler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009), 25.

¹⁷² Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 37-38; Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, 187; Abdullah Kaya, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2013): 300.

¹⁷³ Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971), 94.

¹⁷⁴ Baycu Noyan'ın adı Moğolca Beiju veya Baiçu'dur. Enver Konukçu, "Moğol Sünit Boyundan Ötegedai'li Çormahan: Cengiz, Ögedey ve Töregene Hatun, Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı", içinde *İslam Öncesiinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, ed., Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz, (İstanbul: İstanbul Doğu Kütüphanesi, 2008), 278.

¹⁷⁵ Aknerli Grigor, Baycu Noyan'ın Erzurum şehri üzerine harekâtını Ermeni takvimine göre 688/1239 yılı olarak yazmaktadır. Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, 33; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 9.

¹⁷⁶ Sebastatsi Vakayinamesinde Çormagun'un yerine Baycu Noyan'ın 691/1242 yılında geçtiğini yazmaktadır. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 11; A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kamalov, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 44.

bölgesine kadar ilerleyerek; Surûc, Harrân ve Urfa'ya kadar olan bölgeleri yağmaladılar, esir aldılar ve çok sayıda insan öldürdüler.¹⁷⁷

654/1256 yılında hân seçilen Möngke/Mengü, Yakın Doğu'nun valiler ile idare edilemeyeceği kanaatine varınca Hülâgû (Hülegü) Hân'a¹⁷⁸ Moğol ordusunun 1/5 verilerek batı seferi için görevlendirdi. Hülâgû Hân'ın ordusunda Cengiz Hân dönemindeki Moğol kumandalarının oğullarının yanında bizzat hânedana mensup bazı hânlar da yer almıştır. Keşmir sınırında bulunan Tatar boyundan olan Sali Noyan, Baycu Noyan ve Yakın Doğu'nun mülkî işlerine bakan Uyrat (Uyrad) Argun (Arğun/Ergun) Aka'da Hülâgû'nun emrine verildi. Hülâgû'nun emrinde Moğolca konuşan en önemlileri Celâyir ve Suldus/Sulduz boylarıdır.¹⁷⁹ Hülâgû Hân'ın görevi Ceyhun Havzası'ndan Mısır'a kadar ele geçirilen bölgelerde halkın güvenliğini sağlama, alınan fazla vergileri engelleme, İsmâîlîleri (Bâtınîler) ve Bağdad Abbâsî Hilâfeti'ni ortadan kaldırıp bu bölgelerde Cengiz Yasası'nı uygulamaktır.¹⁸⁰

654/1256 yılında Hülâgû Hân'ın Yakın Doğu'ya gelmesinden 736/1336 Musa Hân'ın ölümüne kadar geçen sürede İlhanlı Devleti varlığını sürdürdü.¹⁸¹ İlhanlılar Türkiye'yi de kendilerine bağlamak suretiyle “*Ebvabü'l-berrler*” oluşturdular. Yani türbe, mescidi camii, medrese, hanekâh, darüssiyade, darüşşifa, kütüphane, hamam gibi kurumların kompleksini içinde barındıran yapılar inşa ederek ilhak edebilmenin diğer bir yolunu da kullandılar.¹⁸² Ön Asya/Küçük Asya/Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti 641/1243 Köseadağ Savaşı ile 744/1343 Karanbük Savaşı arasında 100 yıl sürdü.¹⁸³

¹⁷⁷ Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 96; Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, 38-40; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), 195.

¹⁷⁸ Reşidüddîn Fazlullah'ın eseri *Câmiu't-Tevârih*'te Hülâgû Hân, Toluy (Tuluy) Hân'ın dördüncü oğlu olarak kaleme alınmaktadır. Farklı kaynaklarda ise beşinci oğlu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Toluy'un; Möngke, Kutuktu, Çörike ve Kubilay'dan sonraki beşinci oğlu olan Hülâgû Hân, Cengiz Hân'ın en küçük oğlu Toluy Hân ve Kerâyit boyundan Caka-gambu'nun kızı Sorkaktani Beki (Sorgaktani)'den 1217 yılında dünyaya geldi. Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, *Ahmad Hesamipour Khelejeni*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 3; Abdülkadir Yuvalı, “Hülâgû”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 473-475; Çelik, *İran Moğollarının Atası*, 23.

¹⁷⁹ Ebû'l-Ferec - İbn'ül İbrî, *Tarih*, 556-557; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 11; Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, 71-73.

¹⁸⁰ Danuu, “İlhanlı Devleti'nde Vezaret”, 100-101; Özkan Dayı, *İlhanlılar Zamanında Tasavvuf (İran Moğolları'nda Hângâhlar ve Sûfîlar)*, (Ankara: Altınordu Yayınları, 2021), 47.

¹⁸¹ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 222.

¹⁸² Zeki Velidi Togan, “Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına ait Kayıtlar”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1954): 40.

¹⁸³ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 222.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA MOĞOL HÂKİMİYETİ

2.1. Cengizli Moğolları

Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı I. Alâeddîn Keykubâd (616-634/1220-1237) Türkistan (Orta Asya)'da Cengiz Hân'ın kurduğu hânlığı yakından takip etmekte olup bir taraftan da kendi devletinin sınırlarını genişletmeye ve ülkesinin ekonomisini de güçlendirmeye çalıştı. Moğol ilerleyişinin devletinin sınırlarına dayanacağını öngören I. Alâeddîn Keykubâd Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi önemli şehirlerin yanında Amasya, Malatya, Erzincan gibi şehirlerinde kale ve surlarını tamir ettirmeye özen gösterdi.¹⁸⁴

Otrar Hadisesi'nin gerçekleşmesi üzerine Cengiz Hân, Sultan Alâeddîn Muhammed'i ve ardından da oğlu Celâleddîn Mengüberti'yi yenilgiye uğrattı. Horasan'dan ayrılan Cengiz Hân'ın bu durumundan yararlanarak tekrar ata toprağına gelen Celâleddîn Mengüberti, Moğol tehlikesine karşı Ceyhun (Amu-Derya) Irmağı tarafını korumaya almak yerine cihan hâkimiyeti rüyasıyla 622/1225 yılında Kirman'dan Âzerbaycan'a yöneldi.¹⁸⁵ I. Alâeddîn Keykubâd Moğol tehlikesine karşı Celâleddîn Mengüberti'ye ittifak teklifinde bulundu. Celâleddîn Mengüberti Moğol tehlikesini görmezden gelerek I. Alâeddîn Keykubâd'ın teklifini kabul etmedi ve bunun üzerine¹⁸⁶

¹⁸⁴ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 23; Faruk Sümer, "Keykubad I", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2002), 25: 358; Mustafa Akkuş, *Moğol İstilasına Dini Muhalefet (İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri)*, (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınlar, 2022), 52.

¹⁸⁵ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi 2008), 288.

¹⁸⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2019), 295.

Türkiye'nin doğusunda Eyyûbî Sultanlığı'na ait şehirlere karşı saldırıya geçti. Celâleddîn Mengüberti'nin başta Ahlat olmak üzere Eyyûbî şehirlerine saldırması, Abbâsî Hilâfeti'ni tehdit etmesi ve Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'a karşı yürüttüğü yanlış politika sonucunda Erzurum Selçuklu Meliki Rükneddîn Cihan Şâh ile ittifak kurmasıyla Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyûbî Devleti birliklerinin oluşturduğu orduya karşı Erzincan'da gerçekleşen 727/1230 Yassıçimen Savaşı'nda mağlup oldu.¹⁸⁷

Celâleddîn Mengüberti'nin, Yassıçimen Savaşı'nda mağlubiyetini fırsat olarak gören Şîî İsmâîliye Mezhebi mensupları Moğolları Celâleddîn Mengüberti üzerine saldırması için teşvik ettiler. Bu durumu fırsat bilen Moğol birlikleri Rey ve Hemedân'a girip yağmaladılar ardından yönlerini Âzerbaycan'a çeviren Moğol birlikleri birçok insanı öldürüp, malları yağmalayıp, etrafi yakıp yıktılar. Celâleddîn Mengüberti, Moğol birliklerinin Ahlat'ta olduğunu ve onu takip ettiğini öğrendiği vakit el-Cezire bölgesine gitmeye karar verdi.¹⁸⁸ 628/1231 yılında Âmid önünde Dicle Köprüsü'nün kenarında Celâleddîn Mengüberti, Çormagan'ın emrindeki Moğolların gece baskını sonucu birliklerini kaybetti ve kendisi de kaçtı. Celâleddîn Mengüberti'yi takip eden 3 tümen (30.000) ordu farklı bölgelere dağılarak Hülâgû Hân'ın batı seferi için görevlendirilmesine kadar geçen sürede aralıklarla yağma girişimlerini sürdürdü.¹⁸⁹

Celâleddîn Mengüberti'nin uyguladığı yanlış politika Moğol birliklerinin Türkiye topraklarını hâkimiyet altına alma düşüncesinin önünü açtı. Celâleddîn Mengüberti'nin Moğollar tarafından yenilgiye uğramasıyla Türkiye Selçuklu Devleti arasında olan Hârezmşâhlı Devleti tarih sahnesinden silindi. Moğolların Türkiye topraklarına gerçekleştirdikleri ilk seferi 629/1232 yılında Çormagun Noyan emrindeki Moğol ordusunun Sivas yakınlarında yer alan İsfâhanî Kervansarayı'ndan, Kemâleddîn Ahmed b. Rahat ribâtına olan kısma kadar birçok insanı ve hayvanı öldürüp yağma etmesi ile sonuçlandı. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın bu durumdan haberdar olması üzerine

¹⁸⁷ Ali Kemal, *Erzincan, Tarihi, Coğrafî, İktisadî, Etnoğrafî, İdarî, İhsâî Tetkikat Tecrübesi*, (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1932), 44-45; Sümer, "Keykubad I", 358; Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, 33-34; Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, 289; Berna Gülşah Bahar, "Moğollar/İlhanlılar Zamanında Erzincan (1243-1343)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisanas Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 26-27.

¹⁸⁸ Abdulkemim Öner, "Moğolların Diyarbakır ve El-Cezire Bölgesinde Yaptıkları Zulümler Üzerine Bir İnceleme", içinde *İlk Çağlardan Osmanlıya Diyarbakır*, ed., İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Ziya Polat, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 319-320.

¹⁸⁹ H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı, Cengiz ve Hülâgû Dönemleri (612-656/1216-1258)*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), 192-194.

Melikü'l-Ümerâ Kemâleddîn Kâmyâr'ı görevlendirdi. Ordusuyla Sivas'a gelen Kemâleddîn Kâmyâr Moğol ordusunun yağma sonrası bölgeyi terk ettiğini gördü. Erzurum bölgesine kadar ilerledi ve Erzurum komutanı olan Çaşnigir Mübârizeddîn Çavlı ile görüştüktan sonra Moğolların Türkiye topraklarını terk ettiğini öğrenince Erzurum'dan ve çevresinden topladığı birliklerle yönünü Gürcü Krallığı'na ait olan bölgeye yöneltti ve burada 36 pare kaleyi ele geçirerek Gürcü Kraliçesi Rosudan'ı Türkiye Selçuklu Devleti'ne vergi vererek bağlanma isteğinde bulunmasına zorladı.¹⁹⁰ 633/1236 yılında Ögeday Hân, I. Alâeddîn Keykubâd'a elçi olarak Ömer el-Kazvîni'yi gönderdi ve tâbi olmasını istedi.¹⁹¹ Ömer el-Kazvîni'ye gönderilen yarlığı/fermanı İbn Bîbî (1996) şöyle kaleme almaktadır:

Adâletli Padişah Sultan Alâeddin bilir ki: Bizim hükümdârlık ve budun severlikteki ünümüz cihanı tutmuştur. O tarafa gidip gelen yolcular senden hoşnutluk gösteriyorlar. Bunu işitiyor ve takdir ediyoruz. Bundan dolayı seni kayırmak ve korumak diliyoruz ve istiyoruz ki sen kendi ülkende gönül hoşluğu ile yaşayasın; Ulu Tanrı bizi yüceltmış ve değerlemiş, yeryüzünü bizim soyumuza armağan etmiştir. Doğru yolda yürüdüğün için bizim de sana kendi halimizi bildirmekliğimiz lâzımgeldi. Seni dostluğumuza, fermanımızı tutmaya davet ediyoruz. Şimdi biz de kendi halimizi bildirelim:

Bizim buyruğumuzu dinlemiyenlerin, bizden baş çekenlerin yurdlarını, çerilerimiz ele geçirir, onları öldürür, kadınlarını, çocuklarını tutsak eder, mal ve davarlarını talan, mülklerini harap ederler. Onlara erişen kötülük bizden değildir. (Piçin) maymun yılında yazılmıştır. (s.184).

I. Alâeddîn Keykubâd'ın tâbiliğini bildirmesinin ardından 31 Mayıs 1237 yılında vefat etti ve yerine oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev geçti. Babasının kararına uyarak Moğollara itaat kararını devam ettirdi ve bir müddet Moğol tehlikesini Türkiye topraklarından uzaklaştırdı.¹⁹² II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasına destek olan ve Türkiye Selçuklu Devlet'i yönetiminde önemli konumda yer alan Sâdeddîn Köpek'in rakip olarak gördüğü önemli devlet adamlarını teker teker bertaraf etmesi,¹⁹³ II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hükümrânlığı zamanında Moğol birliklerinden kaçan ve Doğu

¹⁹⁰ İbn Bîbî, *Selçuk Nâme I*, 420-421; İbn Bîbî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, 166.

¹⁹¹ Ömer Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyanları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117/230 (2017): 180.

¹⁹² Akkuş, *Moğol İstilasına Dinî Muhalefet*, 58.

¹⁹³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 296.

Anadolu'ya ve Suriye sınırlarına gelen Türkmenlerin burada bulunan yerleşik hayat yaşayan halk ile uyuşmaması, yaşamlarını sürdürebilmek için yağma yapmaları II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında devletin iktisadî ve sosyal yapısının bozulması, Türkmenler arasında kendini resul olarak gören ve Amasya etrafında zaviyesi bulunan Ebû'l-Beka Baba İlyâs-ı Horasânî adlı şeyhin siyasî ve içtimaî isyan başlatmasına sebep oldu.¹⁹⁴ 637/1240 yılında Kefersud'da isyan eden Türkmenlerin bu isyanı kısa sürede Orta Anadolu'ya yayıldı.¹⁹⁵ Babaîler İsyanı olarak tarihe geçen bu olayın zorlukla bastırıldığını takip eden Moğol birlikleri bu fırsatı değerlendirerek 638/1241 yılında Baycu Noyan'ın komutasında Erzurum'un işgali ile Türkiye toprakları Moğol akınlarına maruz kaldı. 641/1243 yılında 3 tümen (30.000) Moğol birliğinin komutasında bulunan Baycu Noyan'ın Köseadağ Savaşı'nı kazanmasıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî çöküşü başladı.¹⁹⁶

Baycu Noyan ve birliklerinin 641/1243 Köseadağ Savaşı ile başladığı Türkiye topraklarını işgal süreci Sivas ve Kayseri şehirlerini de tahrip edilmesiyle devam etmiştir. Bu işgalin ardından Baycu Noyan ve birlikleri Türkiye topraklarında kalmayarak tekrar Mugan'a döndüler.¹⁹⁷ Baycu Noyan'a sulh teklifinde bulunmak için vezir Deylemli Mühezzibeddîn Ali ile Kadı Fahreddîn çeşitli hediyelerle yola çıktılar ve yıllık vergi vermek suretiyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol Hânlığı'na bağlanması şartıyla muahede yapıldı.¹⁹⁸ Baycu Noyan tarafından 643/1245 yılına kadar geçen sürede Türkiye topraklarında yer alan Kayseri, Sivas, Divriği, Malatya, Erzincan, Âmid, Urfa, Nusaybin, Ahlat şehirleri Moğolların hâkimiyetine girdi.¹⁹⁹ 641/1243 Köseadağ Savaşı ile Hülâgû Hân'ın İlhanlı Devleti'nin temellerini atacağı 656/1258 yılına kadar geçen 15 yıllık Türkiye'nin Moğol hâkimiyeti dönemine girildi.²⁰⁰ 644/1246 yılında II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatının ardından II. İzzeddîn Keykâvus, IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ve II. Alâeddîn Keykubâd arasında taht mücadelesi yaşandı. Baycu Noyan'ın Türkiye

¹⁹⁴ Ali Sevim, "Keyhusrev II", içinde *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 349.

¹⁹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Babaîlik", içinde *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4: 374.

¹⁹⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 10; Çelik, *İran Moğollarının Atası*, 142.

¹⁹⁷ Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, 35; Kemal Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1995): 171-172.

¹⁹⁸ İbn Bîbî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, 221.

¹⁹⁹ Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu", 182.

²⁰⁰ Akkuş, *Moğol İstilasına Dinî Muhalefet*, 68.

topraklarını Cengizli Moğolları hâkimiyeti altına alması sonrası İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgû Hân 657/1259 yılında Türkiye topraklarını II. İzzeddîn Keykâvus ve IV. Rükneddîn Kılıç Arslan arasında 2 yönetim bölgesine ayırdı.²⁰¹

2.2. İlhanlılar

Moğolların, Türkiye topraklarındaki hâkimiyeti dönemlere ayrılarak tahlil edilmiştir. Bu dönemler: Türkiye Selçuklu Devlet'i 641/1243-654/1256 “*Tâbilik Zamanı*”, 654/1256 İlhanlı Devlet'i döneminden 676/1277 Pervâne Muineddîn Süleyman'ın ölümüne kadar geçen döneme “*İşgal Zamanı*”, İlhanlı Devleti'nin Türkiye'ye hâkim olmasından Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar geçen dönem ise “*Son Zaman*” ya da “*Gölge Sultanlık*” adıyla anılmaktadır.²⁰²

İlhanlı Devlet'i Moğolların Ön Asya'daki temsilcileri olarak kabul edilmektedir.²⁰³ 629/1232 yılında Cengiz Hân tarafından Abbâsî Hilâfeti'ne gönderilen Çormagun Noyan Moğol birlikleri ile Sivas şehrine kadar ilerledi. Sivas şehrinin yağmalanıp, tahribinden sonra ise Çormagun Noyan birlikleri geri çekildi. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol hâkimiyeti altına girmesi Baycu Noyan emrindeki Moğol birliklerinin Sivas şehri civarında gerçekleşen 641/1243 Köseadağ Savaşı'nda galip gelmeleri sonucunda gerçekleşti.²⁰⁴ Selçuklu ordusunun Zara yakınlarında 641/1243 Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilgisi üzerine II. Gıyâseddîn Keyhüsrev her yıl Moğollara vergi vermek üzere Baycu Noyan ile antlaşma yaptı. Böylelikle Türkiye Selçuklu Devleti fiilî olarak Moğolların hâkimiyetine girdi.²⁰⁵

641-718/1243-1318 tarihleri arasında Cengizli-İlhanlı hâkimiyetinin olduğu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti bazen 2 bazen 3 hükümdar olmak üzere II. İzzeddîn Keykâvus (644-647/1246-1249), II. İzzeddîn Keykâvus - IV. Rükneddîn Kılıç Arslan - II. Alâeddîn Keykubâd (647-652/1249-1254), II. İzzeddîn Keykâvus - IV. Rükneddîn Kılıç Arslan (652-660/1254-1262), IV. Rükneddîn Kılıç Arslan (660-664/1262-1266); III. Gıyâseddîn Keyhüsrev (664-683/1266-1284); II. Gıyâseddîn Mes'ud (683-695/1284-

²⁰¹ Göde, “Anadolu’da Cengizli ve İlhanlı”, 173-175.

²⁰² Kaya, “İlhanlıların Anadolu Türkmen”, 302; Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, 199.

²⁰³ Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlı Devleti'nin Kuruluşundan Önce Anadolu Selçuklu Devleti'nin Altınorda Karşısındaki Statüsü”, içinde *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri İslamiyet'in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu (Şam, 2-4 Kasım 2010)*, ed. Mustafa Öztürk, Enver Çakar, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 25, 2012), 19.

²⁰⁴ Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu*, 156; Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, 64-65.

²⁰⁵ Kaya, “İlhanlıların Anadolu Türkmen”, 301.

1296); III. Alâeddîn Keykubâd (697-702/1298-1302); tekrar tahta çıkan II. Gıyâseddîn Mes'ud (702-708/1302-1308) ile V. Kılıç Arslan (710-718/1310-1318) Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçmiş olsalar dahi memur gibi hareket etmek durumunda kaldılar.²⁰⁶

Çormagun ile Baycu Noyan, Yakın Doğu ve Ön Asya'da görevli oldukları dönemde yaşanan karışıklıkları ortadan kaldırmak için Mengü Hân, Hülâgû Hân'ı görevlendirmeye karar verdi.²⁰⁷ 654/1256 yılında Mengü Hân, Hülâgû'yu batı seferi için görevlendirdi ve merkezi Âzerbaycan olan İlhanlı Devleti'nin temelleri atıldı.²⁰⁸ Yakın Doğu bölgesinde hâkimiyet kuran Moğolların “İlhânlılar” adı ile anılması Pekin'de hüküm süren büyük hâna (Kubilay Hânlığı) bağlılıklarını bildirmek için İlhan²⁰⁹ adını kullandıklarından ileri gelmektedir.²¹⁰

İlhânlı Devleti'ni kurup devam ettiren Moğol Hânları: Toluy'un oğlu Hülâgû (654/1256-1265), Hülâgû'nun oğlu Abaka (680-681/1265-1282), onun kardeşi Ahmed Teküdar/Teküder (680-683/1282-1284), Abaka'nın oğlu Argun (683-690/1284-1291), Argun'un kardeşi Geyhatu (Keyhatu, Keygatu) (690-694/1291-1295), onun kardeşi Baydu (694/1295), Argun Hân'ın oğlu Mahmûd Gazan (694-703/1295-1304), onun kardeşi Olcaytu (Muhammed Hudâbende)²¹¹ (703-716/1304-1316), Olcaytu Hân'ın oğlu Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın (716-736/1316-1335)²¹² Derbend'de Özbek Hân ile savaştığı sırada ölmesiyle İlhanlı Devlet'i 736/1335 yılında son buldu.²¹³ Arapa Büke'nin akrabalarından Arpa Hân, Musa Hân, Yol Kutluğ'un oğlu Sultan Muhammed,

²⁰⁶ Göde, “Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı”, 173-175.

²⁰⁷ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 13; Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 45.

²⁰⁸ Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar (M.Ö. VIII.-M.S. VI. yy.) ve Son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükûmeti (1267-1578) (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), 148; Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 196.

²⁰⁹ İlhan, İran'da hükümdar olana kişiler, İlhanlılar ise hânedan mensuplarına verilen ad olmak ile eyâlet veya boy hanı anlamına gelmekte ve büyük hânlara karşı itaat etmekte oldukları belirtmektedir. Muhammed Çakal, “Düvel-i İslamiye'nin Moğollar Kısımının Günümüz Harflerine Aktarılması” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 15.

²¹⁰ Nimet Yıldırım, “Sultan Ahmed Celayir ve Kitabı'l-Mukaddime Adlı Divanı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), 1.

²¹¹ Hudâ, Farsça “Allah”, Bende ise “hizmetçi, köle ve benzeri anlamları taşımakta” ve Hudâbende “Allah'ın kulu” anlamına gelmektedir. İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 321.

²¹² Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 222.

²¹³ Kemal Taşcı, “İspir ve Çevresinin Ortaçağ Tarihi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 109.

Horasan'da Cuci (Coçi) Toğay'ın akrabası Timur Hân, Süleyman Hân ile birlikte 14 kişi Yakın Doğu'ya bölgesine hükmetti.²¹⁴

Moğollar 654/1256 yılında da Doğu ve Orta Anadolu'yu hâkimiyeti altına aldı.²¹⁵ Moğol hâkimiyetinin ardından Türkiye Selçuklu Devleti'nin elinde olan Türkiye toprakları, İlhanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçti ve Anadolu toprakları: Vilâyet-i Ermen, Vilâyet-i Diyarbekir, Vilâyet-i Rum, Vilâyet-i Vustaniye (Orta Vilâyetler) ve Vilâyet-i Ucat (Uçlar) olmak üzere 5 kısma ayrıldı. İlhanlılar için Türkiye'nin önemi aldıkları vergiler ile ilgilidir.²¹⁶ Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Orta Anadolu'nun önemli bir bölgesi İlhanlı Devleti hâkimiyetinde olup, bu bölgeler Moğol valiler tarafından idare edilmektedir.²¹⁷ İlhanlı Devleti Türkiye'de oluşturdukları “*Anadolu Genel Valiliği*” adıyla bölgeyi yönetmeye karar verdikleri gibi ilk olarak da Geyhatu'yu bu görev için atadılar. Geyhatu'dan sonra İreñcin/İrincin Noyan, daha sonra da Emîr Çoban'ın oğlu Timurtaş/Demirtaş getirilerek valiliğin merkezi Kayseri'ye taşınmış oldu. Timurtaş'ın ardından Anadolu Genel Valiliği'ne Uygur boyundan olan Eratna Beyi getirildi.²¹⁸ Abaka Hân, Türkiye topraklarını imar etmek, toprakları elde tutmak, sınır boylarını korumak ve istikrarı sağlamak amacıyla vezir Şemseddîn Cûveynî'yi 17 Eylül 1277 yılında Gühergah ve Erksun Noyan ile birlikte görevlendirdi.²¹⁹

Türkiye'de Moğollara karşı oluşturulan isyan hareketlerini bastırmak için Moğollar sık sık ordu göndererek Türkiye Selçuklu Devleti'ni ve Türkmen beyliklerini itaat altında tutmaya çalışmaktaydı. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılacağını öngören beylikler bağımsızlıklarını ilan ettiler. Türkiye'de Moğol hâkimiyetini sağlamak için İlhan Olcaytu Muhammed Hüdabende (703-716/1304-1316), 714/1314 yılında Emîrû'l-Ümera Emîr Çoban'ı 3 tümenlik (30.000) orduyla Türkiye'ye gönderip Moğol otoritesini sağlamaya çalıştı. Emîr Çoban Sivas ile Erzincan arasında yer alan Karanbük'e ordugâhını kurdu.²²⁰ 736/1335 yılında Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın veliaht bırakmadan

²¹⁴ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 15.

²¹⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 196.

²¹⁶ Taşcı, “İspir ve Çevresinin Ortaçağ Tarihi”, 108-109.

²¹⁷ Faruk Sümer, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir”, *Belleten*, LIII/206 (1989): 175.

²¹⁸ Yuvalı, “İlhanlı Devleti'nin Kuruluşundan”, 24-25.

²¹⁹ Danuu, “İlhanlı Devleti'nde Vezaret”, 157-158.

²²⁰ Hasan Geyikoğlu, “Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal Of Social Sciences*. 0/52 (2014), 97-98.

ölmesi, İlhânlı Devleti'nde saltanat mücadeleleri yaşanmasına bunun neticesinde İlhânlı Devleti'nin yıkılmasına zemin hazırladı.²²¹ İlhânlı Devleti'nin hâkim olduğu bölgelerde İlhânlı hâkimiyeti son buldu ve “*Gölge Hanlar*” dönemi başladı.²²²

2.3. Celâyirliler

Hülâgû Hân'ın batı seferi ile görevlendirildiği dönemde ordusunda yer alan Celâyir boyundan 200.000 aile Türkistan'dan Batı Asya'ya göç etti.²²³ Cengiz Hân ve İlhânlı Devleti dönemlerinde Celâyirliler, askerî ve siyasî alanlarda göstermiş oldukları başarılar neticesinde Moğol idaresinde önemli görevlerde yer almışlardır. 716-736/1316-1335 yılları arasında İlhânlı Devleti'nin son hükümdarı olan Ebû Sa'id Bahadır Hân döneminde Anadolu valisi olan Celâyirli Emîr Şeyh Hüseyin'in oğlu Şeyh Hasan-ı Bozorg (Büyük)²²⁴ İlhânlı Devleti'nin yıkılmasının ardından 740/1340 yılında Bağdad merkezli Irak-ı Arab, Irak-ı Acem ve Âzerbaycan bölgelerine hâkimiyeti neticesinde Celâyirli Devleti'ni kurdu.²²⁵ 703/1304 yılında İlhânlı Devleti hükümdarı Argun Hân'ın kızı Olcatay Hatun'dan dünyaya gelmiş anne tarafından İlhânlı hânı kabul edildiğinden İlhân olarak nitelendirildi. Tâceddîn Şeyh Hasan Noyan b. Emîr Hüseyin b. Akbuka b. İlkân Noyan, Emîr Hüseyin Küregen'in oğludur.²²⁶

Şeyh Hasan-ı Bozorg'un ölümünün ardından yerine 757/1356 yılında oğlu Şeyh Üveys geçti. Âzerbaycan, Tebriz, Musul ve Âmid'i ele geçirerek devletin sınırlarını genişletti.²²⁷ 776/1374 yılında Şeyh Üveys'in ölümünün ardından en büyük oğlu Hasan'ı tahtan indirerek öldüren emîrlere, Sultan Hüseyin'i tahta oturttu.²²⁸ Sultan Hüseyin'in küçük yaşta hükümdar olması ve yönetimin emîrlere tarafından idare edilmesi Ahmed

²²¹ Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 143.

²²² Kemal Ramazan Haykıran, “İlhânlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317 - 1335)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 50.

²²³ Yılmaz, “Celâyirliler Kabile-Devlet”, 26.

²²⁴ Celâyirli Şeyh Hasan'ın, aynı dönemde var olan Çupanlı Şeyh Hasan'dan büyük olması nedeniyle Farça'da “*büyük*” anlamına gelen “*bozorg*” sıfatı ile adlandırılmıştır. Yılmaz, “Celâyirliler Kabile-Devlet”, 82; Emîr Çoban'ın torunu Şeyh Hasan ile karıştırılmaması için Hasan-ı Büzürg adıyla anılmıştır. Muzaffer Ürekli, “Celâyirliler”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 264.

²²⁵ Ensar Macit, “Celâyirliler'de Kadın ve Siyaset”, *Usad*, 11 (2019): 13-14.

²²⁶ Yılmaz, “Celâyirliler Kabile-Devlet”, 81.

²²⁷ Ürekli, “Celâyirliler”, 264.

²²⁸ Fatih Korkmaz, “Sultan Ahmed Celâyir Dönemi ve Celâyirli - Timurlu İlişkileri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017), 15.

Celâyir'in kardeşi Sultan Hüseyin ile olan mücadelesine yol açtı ve onu öldürmesiyle 784/1382 yılında Ahmed Celâyir, Celâyir Devleti'nin başına geçti.²²⁹

Sultan Ahmed Celâyir, devletin başına geçtiği zaman Celâyir Devleti'nin sınırları Âzerbaycan, Küçük Luristan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Doğu Anadolu'nun Âzerbaycan sınırlarına yakın bölgeleri ve Van Gölü'nün Musul'a kadar olan güney kesimlerini içine alan bölgeleri kapsamaktaydı.²³⁰ Ahmed Celâyir tahtı ele geçirdikten sonra Tebriz'de adına para bastırdı. Kardeşi Bâyezîd ise Sultaniye'ye kaçtı ve Adil Aka tarafından hükümdar ilan edildi.²³¹ Âzerbaycan ve Irak Ahmed Celâyir tarafından, Irak-ı Acem ve diğer bölgeler ise Bâyezîd tarafından yönetilirken 786/1384'te Bâyezîd'in, Ahmed Celâyir tarafından esir edilmesi ile elinde bulunan bölgeler Ahmed Celâyir'e geçti.²³² Ahmed Celâyir'in Bağdad'da bulunan diğer bir kardeşi Şeyh Ali, Tebriz üzerine harekete geçtiği sırada Karakoyunlu Kara Mehmed tarafından mağlup edilmesiyle bu tehlike ortadan kalkmış oldu.²³³ Ahmed Celâyir'in hükümdarlığının ilk dönemleri taht mücadelesi ve sonraki dönemleri ise Timur ile mücadele etmekle geçti. Timur'un ölümüyle topraklarını ele geçirirse de²³⁴ 813/1410 yılında Ahmed Celâyir'in Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf ile gerçekleştirdiği mücadelede öldürülmesiyle Bağdad ve Irak'ın büyük bir kısmı Karakoyunluların eline geçti.²³⁵ Celâyir Devleti'nin başına Ahmed Celâyir'den sonra Şâh Veled, Şâh Mahmûd, Üveys, Muhammed ve Ahmed Celâyir'in torunu Hüseyin tahta oturdular. Celâyir Devleti'nin son hükümdarı Hüseyin, Kara Yusuf'a karşı mücadele etti ise de başarılı olmayarak 835/1431 yılında Celâyirli Devleti son buldu.²³⁶

2.4. Sulduslar/Çobanlılar

Sulduslar, Kingan Dağları eteklerindeki Onon Irmağı kıyılarında Yesügay Bahadır'ın hâkimiyetinde yaşamaktaydı. Yesügay Bahadır'ın ölümüyle Timuçin'in yaşının küçük olması Yesügay'ın hâkimiyeti altında bulunan boyların dağılmasına yol

²²⁹ Korkmaz, "Sultan Ahmed Celayir", 16.

²³⁰ Yılmaz, "Celayirliler Kabile-Devlet", 176-177; Ş. Cem Tuysuz, "Uveys Bahadır Han'ın İlkanlı Devleti Tahtına Çıkışı ve Siyasi Yaşamı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/1 (2020): 575.

²³¹ Faruk Sümer, "Ahmed Celâyir", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989) 2: 53.

²³² Ürekli, "Celâyirliler", 264.

²³³ Sümer, "Ahmed Celâyir", 53.

²³⁴ Tuysuz, "Uveys Bahadır Han", 554.

²³⁵ Sümer, "Ahmed Celâyir", 54.

²³⁶ Ürekli, "Celâyirliler", 264-265.

açtı. Bu boylar arasında yer alan Sulduslar, Taycıutlar reisi Tarhu Tai Kiriltuh'un hâkimiyetlerine girdi. Timuçin'in zamanla tüm boyları hâkimiyeti altına alıp Moğol-Türk Hânlığı'nı kurmasıyla Sulduslar da devlet içerisinde önemli görevlere getirildi.²³⁷ Batı Asya seferi sırasında Çormagun ve Baycu Noyan ile Suldus boyundan gelenlerin olup olmadığı bilinmemekle birlikte 651/1253 yılında Hülâgû Hân'ın Batı Asya'ya Seferi sırasında ilk defa geldikleri bilinmektedir.²³⁸

Suldus boyu mensubu Melik Tozan oğlu İlhanlıların emîri Emîr Çoban,²³⁹ Olcaytu Mehmed Hudabende'nin son zamanlarında Türkiye'de hâkimiyet süren beylerin, İlhanlıları tanımaması üzerine 3 tümenlik (30.000) asker ile 714/1314 yılında Türkiye'ye görevlendirildi.²⁴⁰ Emîr Çoban Türkiye'de ordugâhını Sivas ile Erzincan arasında yer alan Karanbük'te kurdu.²⁴¹ Türkiye'de var olan Türk/Türkmen beylerinin Karanbük'e gelip bağlılıklarını bildirilmesini istedi. Bu esnada Karamanoğullarının Konya'yı zapt ettiğini duyan Emîr Çoban Konya'yı Karamanoğullarından aldı. Anadolu beylerini itaat altına alıp İrencin Noyan'ın kötü yönetimine son vererek, Türkiye'de istikrarı sağladıktan sonra oğlu Timurtaş Noyan'ı Anadolu Genel Valiliği'ne görevlendirdi.²⁴² Timurtaş Noyan Kayseri'yi merkez yaparak 715-727/1315-1327 yılları arasında Anadolu Genel Valiliği görevini yürüttü.²⁴³

Emîr Çoban'ın oğlu Timurtaş Noyan, Türkiye'de görev yaptığı dönemde Türkmen beyliklerinin üzerinde İlhanlı hâkimiyetini sağlayarak daha güçlü hale getirdi. Türkiye'de hâkimiyeti sağlaması ve güçlenmesinin ardından bağımsız bir devlet kurmak için isyan eden Timurtaş Noyan, ordusunda bulunan beylerin üzerine gelen babası Emîr Çoban'a iltihak etmesi üzerine isyandan vazgeçti ve itaat arz etti.²⁴⁴ İlhanlı Devleti'nin başına geçen Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın küçük yaşta olması dönemin güçlü emirlerinden olan Emîr Çoban'ın İlhan gibi hareket etmesini neden oldu. İlhanlı şehirlerinde Emîr

²³⁷ Ş. Cem Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 28.

²³⁸ Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)", 40.

²³⁹ Örs, "Tarih-i Olcaytu", 53.

²⁴⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, 31/124 (1967): 601-603; Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan", 97.

²⁴¹ Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan", 98.

²⁴² Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (2009): 163.

²⁴³ Bahattin Keleş, "Hamidoğulları Beyliğinin İlhanlı ve Memluklerle Siyasi İlişkileri", içinde *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, 1. Eğirdir Sempozyumu*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Bilgi Merkezi, 2001), 527; Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)", 104.

²⁴⁴ Abdülkadir Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 219.

Çoban'ın oğullarının valilik görevinde bulunmaları Çobanlıların İlhanlı Devleti'nde güçlü konuma gelmelerinin yolunu açtı.²⁴⁵ Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın, Emîr Çoban'ın iktidarda güçlenmesinden rahatsızlık duyması devlet yönetiminde Çobanlıları etkisiz hale getirmek için bir takım önlemler almasına yol açtı.²⁴⁶ Emîr Çoban, 727/1327 yılında Ebû Sa'id Bahadır Hân tarafından verilen emîr ile idam edildi.²⁴⁷ Babasının öldürüldüğünü öğrenen ve bu sırada Anadolu Genel Valisi görevini icra eden Timurtaş Noyan, yerine Eratna Bey'i nâib olarak bırakarak Mısır'a iltica edip Melik Nâsır'a sığındı. Melik Nâsır, Ebû Sa'id Bahadır Hân ile aralarında bir olumsuzluk yaşanmamasını istediği için Timurtaş Noyan'ı 728/1328 yılında idam ettirdi.²⁴⁸ Timurtaş Noyan, Büyük oğlu Şeyh Hasan-ı Kuçek (Küçük), 736/1336 yılında Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın vefatı üzerine gösterdiği mücadele sonrası Çobaniye hükümetini kurdu. Küçük Şeyh Hasan'ın, Büyük Şeyh Hasan tarafından Anadolu Genel Valiliği'ne nâib olarak görevlendirilen Eratna Bey'in kendisine itaat etmemesi üzerine, Küçük Şeyh Hasan Erzurum şehrinden Şarkî Karahisar/Şebinkarahisar'a kadar toprakları işgal ederek Eratna Beyi üzerine Sivas'a kadar ilerledi. Küçük Şeyh Hasan 744/1343 yılında Karanbük Ovası'nda mağlup edildi. Birkaç ay sonra da zevcesi İzzet Melek tarafından öldürüldü.²⁴⁹

2.5. Eratnahılar

716/1316 yılında İlhanlı Devleti'nin başına geçen Ebû Sa'id Bahadır Hân, Emîr Çoban'ın oğlu Timurtaş Noyan'ı Anadolu Genel Valiliği'ne görevlendirdi. Emîr Çoban'ın 727/1327'de öldürülmesi üzerine Timurtaş Noyan, Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın kendisini de öldüreceği düşüncesiyle Memlûklülere sığınma kararı verdiği dönemde yerine kayınbiraderi Uygur Türkü olan Alâeddîn Eratna'yı²⁵⁰ bıraktı. Alâeddîn Eratna'nın

²⁴⁵ Haykıran, "İlhanlı Hükümdarı Ebu", 37, 41; Kemal Taşcı, "Erzincan'da Eretnâli Hâkimiyeti", içinde *Erzincan Tarihi Cilt: II*, ed. Kemal Taşcı, Kader Altın, (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020), 110.

²⁴⁶ Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı", 171.

²⁴⁷ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 324; Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", 219.

²⁴⁸ Kemal Göde, "Eğirdir'de Hamidoğulları Beyliği", içinde *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, 1. Eğirdir Sempozyumu*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Bilgi Merkezi, 2001), 354; Keleş, "Hamidoğulları Beyliğinin İlhanlı ve Memluklerle", 528-529; Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan", 100; Taşcı, "Erzincan'da Eretnâli Hâkimiyeti", 112-113.

²⁴⁹ Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz", 643-645.

²⁵⁰ Alâeddîn Eratna'nın Moğol kökenli ve Uygur Türkü olduğu ile ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Uygur Türkü olduğu görüşü daha ağır basmakla birlikte Makrizi ve İbn Arapşâh Moğol asıllı olduklarını yazar. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Zeki Velidi Toğan, Faruk Sümer, Kaşanlı Ebu'l Kasım'ın eserini kaynak göstererek Uygur Türkü olduğu üzerinde durur. Okan Küsgün, "Eratna ve Kadı Burhaneddin Ahmed Devletlerinin Dış Politikası" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 15.

vekaleten yürüttüğü Anadolu Genel Valiliği'ne Ebû Sa'id Bahadır Hân, Celâyirli Büyük Şeyh Hasan'ı tayin etti. Celâyirli Büyük Şeyh Hasan'da Alâeddîn Eratna'nın Anadolu Genel Valiliği'ni vekaleten devam ettirmesi için görevlendirdi.²⁵¹ İlhanlıların son Anadolu Genel Valisi Celâyirli Büyük Şeyh Hasan, 736/1335'te Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın ölümü üzerine çıkan karışıkları ortadan kaldırmak için Âzerbaycan'a gitti. Âzerbaycan'a hareket etmeden önce Anadolu Genel Valiliği görevini Eratna Bey'e verdi.²⁵² İlhanlılarda çıkan karışıklıklardan istifade eden Eratna Bey İlhanlılar ile olan bağını kesip Tebriz'de bulunan Küçük Şeyh Hasan ve daha sonra Memlûk Sultanı Melikü'n-Nasr Muhammed b. Kalavun'un tabiiyeti altına girdi. Nâsireddîn Muhammed adına hutbe okutup sikke bastıran Eratna Bey, Nâsırüddîn Muhammed'in 740/1340 yılında ölümünün ardından 742/1341 yılında sultan unvanı ile yalnız kendi adına sikke bastırmaya başladı.²⁵³ Sultan Alâeddîn Eratna Anadolu Genel Valiliği döneminden devlet kurmasına kadar geçen zaman zarfında Anadolu Genel Valisi olarak Türkiye dışında Celâyirli, Memlûklü, Çobanlı, Türkiye'de varlık gösteren Dulkadirli ile ilişkiler kurdu.²⁵⁴ İlhanlı Devleti'nin Türkiye'deki "Eyâlet-i Rûm" valiliğinin sona ermesiyle²⁵⁵ 736/1335'te Uygur beylerinden Alâeddîn Eratna tarafından İlhanlı Devleti döneminde Memâlik-i Rum adı verilen Orta Anadolu'da Eratna Devleti kuruldu.²⁵⁶

Eratna²⁵⁷ adının yazılışı ve okunuşu kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Bu yazılış ve okunuşlar şu şekildedir: Ârdânâ, Ârtânâ, Ârtênâ, Âretnâ, Erdânâ, Ertanâ, Ertinî, Ertenî, Erdinî, Erdenî, Eretnâ, Ertenâ, Eratne, Ertene, Erednâ, Erdenâ, Eratnâ'dır.²⁵⁸ Sivas ve Kayseri şehirleri merkez olmakla birlikte, Amasya, Tokat, Çorum, Develi, Karahisar, Ankara, Aksaray, Zile, Canik, Ürgü, Niğde, Erzincan, Doğu Karahisar şehirleri ile

²⁵¹ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 414; Kemal Göde, "Eretnaoğulları", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 295. Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 35; Karadeniz, *Osmanlılar ile Beylikler*, 128-129.

²⁵² İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten*, XXXII/126 (1968), 165.

²⁵³ Kemal Göde, "Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm", *Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kültür Yayınları*, No: 84 (2011): 8-9; Çakal, "Düvel-i İslamiye'nin", 37.

²⁵⁴ Kemal Göde, "Eratnalılar Devleti (1327-1381)", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasal Hayat) Cilt: 1*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 176.

²⁵⁵ Abdullah Kaya, "Dulkadirli Beyliği'nin Eratnalılar ile Münasebetleri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/25 (2014), 85.

²⁵⁶ Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri", 161.

²⁵⁷ Orta Asya'ya dayanan Eratna adı Moğolca ve Uygurca kökenlidir. Eratna, kıymetli iri inci manasını taşımaktadır. Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, 19.

²⁵⁸ Kemal Göde, "Eratnalılar (1327-1381)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1981), 12-13; Göde, "Eratnalılar Devleti (1327-1381)", 175; Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, 18.

çevresinde yer alan köyler kasabalar Eratna Devleti sınırları içereside yer almaktaydı. Dârende, Eratna Devleti'ne bağlı iken Mısır hükümeti tarafından ele geçirildi.²⁵⁹ Alâeddîn Eratna'nın güzel ahlaklı, âlim bir hükümdar olması ve sakalının seyrek olmasından dolayı yönettiği halk tarafından “*Köse Peygamber*” lâkabı verildi.²⁶⁰ Çobanlı Şeyh Hasan ile Alâeddîn Eratna arasında 744/1343 yılında gerçekleşen Karanbük Savaşı²⁶¹ ile Türkiye'nin tahribatının ve Çobanlıların hâkimiyetine girmesini engellemiş oldu. Eretna Devleti hâkim olduğu sahada İlhanlıların ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kültür ve medeniyet kurumlarını koruyup, devamını sağlayarak dönemin önemli devletleri arasında yerini aldı.²⁶²

Eratna Devlet'i, Türkiye Selçuklu ve İlhanlı Devleti'nin teşkilat ve müesseselerini kendi devletinde kullanmakla beraber yenilerini de ilave ederek geliştirdi. Kayseri'de 753/1352 yılında Alâeddîn Eratna'nın ölümü üzerine oğulları Gıyâseddîn Mehmed, İzzeddîn Cafer ve torunu Alâeddîn Ali Beyler döneminde devletin yönetilememesi neticesinde devletin otoritesi bozuldu ve çocuk yaşta hükümdar olan Mehmed Çelebi döneminde Nâib Kadı Burhâneddîn Ahmed 1381 yılında yönetimi ele geçirip, Eratna Devleti'ne son vererek yeni bir devlet kurdu.²⁶³

2.6. Timurlular

Timurleng/Aksak Timur²⁶⁴ olarak da bilinen Emîr Timur 8 Nisan 1336 tarihinde, Semerkand'ın güneyinde yer alan şimdiki Şehr-i Sebz olan Keş'in yanındaki Hoc Ilgar köyünde dünyaya geldi. Emîr Timur²⁶⁵ Mâveraünnehir'de Keş bölgesine hâkim olan

²⁵⁹ Uzunçarşılı, “Sivas-Kayseri”, 176.

²⁶⁰ Kemal Göde, “Eratnalılar (1327-1381)’ın Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Vakfiyeleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1(1983): 144; Kemal Göde, “Eratnalılar Devri (1327-1381) Zâviye Vakfiyeleri”, *X. Türk Tarih Kongresi Cilt: III*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 1036.

²⁶¹ Çobanlı Şeyh Hasan, Anadolu’da Eratna Devleti hâkimiyetine kesin olarak son vermek için Sivas-Erzincan şehirleri arasında “Karanbük/Kerenbük/Gerenbük/Kesenbük” adları verilen bir yerde 744/1343 yılında Karanbük Savaşı’nı gerçekleştirdi. Çoban Şeyh Hasan’ın yenilgisi ile sonuçlanan ve tarihte önemli zaferler arasında yer alan bu zafer ile Eratna Devleti’nin yanında Anadolu Türk beylikleri de Çobanlılar tehlikesinden kurtuldu. Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, 54-57.

²⁶² Göde, “Eratnalılar (1327-1381)”, 144-145; Göde, “Eratnalılar Devri (1327-1381)”, 1036; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 12; Taşçı, “Erzincan’da Eretnalı Hâkimiyeti”, 120.

²⁶³ Göde, “Eratnalılar Devri (1327-1381)”, 1036; Karadeniz, *Osmanlılar ile Beylikler*, 129.

²⁶⁴ Emîr Timur’un büyük atası Barlas Karaçar Noyan’dır. Emîr Timur, Barlas boyuna mensup olup Cengiz Hân’ın (Kıyat) soyundan olmadığı için hân unvanını kullanamadı. Emîr Timur, Moğol hânedanına mensup olmamasına rağmen kendisini Türk olarak kabul etmektedir. Bilge Özkan Nalbant, “Nevâî’nin Divanlarındaki Boy Adları Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (2010), 188.

²⁶⁵ Emîr Timur’un adının anlamı “temür” zamanımızın Türkçesi ile “demir” anlamını taşıdığı gibi Emîr Timur’u Avrupalılar Tamerlane, Farslar aksaklığından dolayı Timur-i Leng olarak adlandırmıştır. Ali Rıza

Barlas boyuna mensup olup Moğol soyuna mensup olmayan bir Türk'tür.²⁶⁶ Mâverâünnehir'in ileri gelen emîrlerinden Emîr Hüseyin'i mağlup ederek haremde yer alan Kazan Sultan'ın kızı Saray Mülk Hanım ile evlenerek Cengiz Hân sülalesine “Küregen” (güregen, gürkan, güveyi, damat) oldu.²⁶⁷ Emîr Timur kendisini Türk-Moğol Hânlığı'nın varisi, İslâm dinin koruyucusu, Tanrının yer yüzündeki gölgesi olarak nitelendirerek Çağatay Ulusu üzerinde hâkimiyetini güçlendirmek için mücadelelere girişti.²⁶⁸ Hânlığın Timurlular adını almasının nedeni Emîr Timur tarafından kurulmuş olmasıdır. Cengiz Hân zamanında Çağatay ulusunun hâkimiyetinde olan bölgeler, Emîr Timur dünyaya geldiğinde Cengiz Hân soyuna mensup olan hânlardan ziyade boy beylerinin elinde bulunuyordu.²⁶⁹ 761/1360 yılında tarih sahnesine çıkan²⁷⁰ Emîr Timur gerçekleştirdiği mücadeleler sonunda Mâverâünnehir'e hâkim olarak Semerkand'da 771/1370 yılında tahta oturdu.²⁷¹

Mâverâünnehir-Semerkand merkezli Türkistan (Orta Asya) hâkimiyeti Emîr Timur'un elinde olduğu zaman, Türkiye topraklarında da Osmanlı Devleti'nin Türk-İslâm toplumunun lideri konumunda olduğu görülmektedir.²⁷² İran topraklarında Kertler, Serbedarlılar, Toga Timurlular, Muzafferiler, merkezi Bağdad olan Irak-ı Arab, Irak-ı Acem ve Âzerbaycan'da Celâyirîliler hâkimiyet kurarak parçalanmış bir yönetim söz konusuydu. Yakın Doğu'nun bu durumunu gören Emîr Timur 788/1386 yılında Âzerbaycan üzerine sefere çıkmaya karar verdi. 788-790/1386-1388 yılları arası “Üç Yıllık Sefer” olarak bilinen harekate çıkarak Horasan ve Âzerbaycan'ı ele geçirdi. 794-798/1392-1396 yılları arasında “Beş Yıllık Sefer” olarak adlandırılan bir diğer harekate çıkarak Bağdad'a kadar geldi. Bu dönemde Türkiye batısında Osmanlı Devleti, Sivas-Kayseri bölgesinde Kadı Burhâneddîn Devleti, Osmanlı Devleti ile sürekli mücadele

Yağlı, “Timurlu Devleti'nde Vezîrlar ve Vezîrlük Kurumu” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 62.

²⁶⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 449; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 301; Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, 307-308; Tarkan Suçıkar, *Emir Timur Yıldırım Bayezid XV.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı*, (Ankara: Panama, 2009), 66.

²⁶⁷ Beatrice Forbes Manz, “Timur ve Hakimiyetin Sembolü”, çev. Musa Şami Yüksel, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15/1(2000): 261; Hayrunnisa Alan, “Osmanlı Devleti'nin Timurlular ile İlişkileri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1 (2003): 2.

²⁶⁸ Mansura Haider, “Timurlular Devrinde Hâkimiyet Anlayışı (XIV.-XV. Yüzyıllar)”, çev. Ekrem Memiş, *Türk Kültürü Aylık Dergisi*, XXII/258 (1984): 621-622.

²⁶⁹ İsmail Aka, “Timurlular”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 177.

²⁷⁰ İsmail Aka, “Timurlular (1370–1506)”, içinde *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri*, ed. Mehmet Alpargu, Bilal Çelik, (Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2008): 172.

²⁷¹ Aka, “Timurlular”, 177.

²⁷² Alan, “Osmanlı Devletinin Timurlular”, 4.

halinde olan Karamanoğulları Beyliği, Doğu Anadolu’da Erzincan Mutaharten Emîrliği, Akkoyunlular ve Kara Koyunlular, Maraş bölgesinde Dulkadiroğulları bulundukları bölgelerde hâkimiyet sürmekteydiler.²⁷³ Beş Yıllık Seferi’nde Emîr Timur, Huzistan, Irak-ı Acem, Irak Arap, Kuzey Irak, Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Bekr, Doğu Anadolu, Erran ve Gürcistan bölgelerindeki muhtelif şehirleri ele geçirerek ona karşı oluşturulan ittifaktan dolayı Türkiye içlerine girmeden Toktamış üzerine yürüdü.²⁷⁴ 798/1395-96 yılları arasında Sultan Yıldırım Bâyezîd’e Şirvan’da Samur Irmağı kenarında Emîr Timur’un gönderdiği mektupta Türkiye topraklarına yapacağı seferi yazdı. Emîr Timur Toktamış’ı yenilgiye uğrattıktan sonra yarım kalan Türkiye ve Suriye seferini tamamlamak için “*Yedi Yıllık Seferi*”ne (801-806/1399-1404) çıktı.²⁷⁵ 800/1397 yılında Sultan Yıldırım Bâyezîd, Karamanoğlu Alâeddîn Bey ile gerçekleştirdiği mücadelede Konya, Larende/Karaman ve Aksaray şehirlerini, Kadı Burhâneddîn Ahmed’in 800/1398 yılında Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey tarafından öldürülmesi üzerine Amasya’yı ve Sivas’ı ve 801/1399 yılında Memlûk sultanının ölümü üzerine de 803/1401 yılında Memlûklere ait olan Malatya, Darende, Divriği ve Emîr Mutaharten’den Erzincan’ı alarak topraklarına dahil etti.²⁷⁶ Sultan Yıldırım Bâyezîd yaptığı ilhaklarla hâkimiyet alanını Doğu Anadolu’da Erzincan şehrine kadar genişletmesini Emîr Timur, kendi topraklarına bir saldırı olarak değerlendirdi.²⁷⁷

Emîr Timur 1402 yılının mart ayında Karabağ’dan hareket ederek Sultan Yıldırım Bâyezîd ile gerçekleştireceği savaş için yola çıktı. Erzurum’un Köprüköy ilçesinden geçip Erzincan’a gelerek Kemah’ı teslim aldı. Kızılırmak boyunca ilerleyerek Kayseri ve Kırşehir’den geçip Ankara’yı kuşattı.²⁷⁸ Emîr Timur’un, Sultan Yıldırım Bâyezîd ile yaptığı Ankara Savaşı’nın ardından Sultan Yıldırım Bâyezîd’in fethettiği toprakları tekrar Türk beylerine iade etti.²⁷⁹ Emîr Timur Ankara Savaşı sonunda kazandığı galibiyetin

²⁷³ Aka, “Timurlular (1370–1506)”, 172-173.

²⁷⁴ Selim Aydın, “Timurlu Devleti’nde Mirzalar ve Mirzalık Kurumu” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 26.

²⁷⁵ Şikârî, *Karamannâme*, 226-227; İsmail Aka, *Timurlular Orta Asya’nın Parlak Devri*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 36.

²⁷⁶ Karadeniz, *Osmanlılar ile Anadolu*, 15-17; Aka, *Timurlular Orta Asya’nın*, 37; Cüneyt Kanat, Mustafa Alican, *Timur Yıldızların Bahtına Hükmenden Son Cihangir*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 141-142.

²⁷⁷ Halil İnalcık, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I*, (Ankara: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2008), 71; Suçıkar, *Emir Timur Yıldırım Bayezid XV.-XVII.*, 88.

²⁷⁸ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 28; Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 45-46; Kanat, Alican, *Timur Yıldızların*, 157.

²⁷⁹ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 28; Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, 103; Kanat, Alican, *Timur Yıldızların*, 163-164.

ardından Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bulunan hazineyi ele geçirmek için Mirzaları²⁸⁰ ve beyleri görevlendirdi. Bursa şehrine 3 tümen (30.000) ile Mirza Muhammed Sultan ve Mirza Ebû Bekir görevlendirildi. Konya, Akşehir, Karahisar ve Alanya şehirlerine doğru Sultan Hüseyin ve birlikleri görevlendirilirken Emîr Timur ise Kütahya'ya doğru yola çıktı.²⁸¹ Emîr Timur Denizli-Aydın istikâmeti üzerinden XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Türklerin elinden alınmış olan İzmir'e doğru yola çıktı. İzmir ve çevresi alınarak Aydınoğulları'na bırakıldı.²⁸²

Emîr Timur, 806/1404 yılında Otrar'a doğru yola çıktı. Otrar'da hastalanmasının üzerine Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'i veliaht tayin edip, 807/1405 yılında 69 yaşında öldü.²⁸³ Emîr Timur'un ölümü Pîr Muhammed, oğlu Şâhruh ve Mîrân Şâh'ın oğlu Halil Sultan arasında hâkimiyet mücadelesini başlattı.²⁸⁴ Emîr Timur'un küçük oğlu Şâhruh valisi olduğu topraklarda 807/1405 yılında hükümdarlığını ilan etti.²⁸⁵ Şâhruh'un döneminde Türkiye topraklarında Osmanlı Devleti siyasî birliğini sağlamak için toplanırken Âzerbaycan'da Karakoyunlular Timurlular için tehlike oluşturmaktaydı. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için 1420, 1429 ve 1434 yıllarında Âzerbaycan'a ve Doğu Anadolu'ya seferler düzenledi.²⁸⁶ 850/1447 yılında Şâhruh'un ölümünün ardından yaşanan saltanat mücadelelerinden sonra Uluğ Bey hükümdar oldu.²⁸⁷ 853/1449 Abdüllatif, 854/1450 Mirza Abdullah, 855/1451 Ebû Sa'id, 873/1469 Ahmed 899-906/1494-1501 Mahmûd b. Ebû Sa'id son Timurlu hükümdarlarıdır.²⁸⁸ Timurlu toprakları üzerinde XVI. yüzyılda iki devlet kuruldu. Göçebe Özbekler Mâverâünnehir'i ve Baykara'nın vefatından sonra da Horasan'ı alarak bu bölgede hâkimiyet kurdular. Âzerbaycan bölgesinde ise Safevi Devleti ortaya çıktı.²⁸⁹

²⁸⁰ “Mîrza” kelimesi Farsça kökenli olup şehzâdeye karşılık gelen bir addır. Anlamı hükümdar veya emîrin soyundan gelen manasını taşıyan “mîr-zâda veya amîr-zâda” adının kısaltılmış şeklidir. Yağlı, “Timurlu Devleti'nde Vezîrler”, 83; “Mîrza” unvanı İranlılar, doğudaki Türk boyları ve özellikle Timurlular tarafından hükümdarın erkek çocuklarına, diğer hânedan üyelerine, geniş arazi sahiplerine ve bazı önemli şahıslara verilirdi. Hânedan üyeleri ve şehzadeler kullandığı zaman adının sonuna, diğerleri kullandığı zaman adın başına eklenir idi. Küçükaşçı, “Şehzade”, 479.

²⁸¹ Aydın, “Timurlu Devleti'nde”, 30.

²⁸² İsmail Aka, “Mirza Şâhruh ve Zamanı (1405-1447)”, *Belleten*, 60/229 (1996), 26.

²⁸³ Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*i, çev. Zuhâl Bilgin, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 133; Aka, *Timurlular Orta Asya'nın*, 48.

²⁸⁴ Aka, “Timurlular”, 177.

²⁸⁵ İsmail Aka, “Şâhruh”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 293.

²⁸⁶ Aka, “Timurlular”, 177.

²⁸⁷ Yavuz Unat, “Uluğ Bey”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 127.

²⁸⁸ Aka, “Timurlular”, 179.

²⁸⁹ İsmail Aka, “Timur ve Timurlular Devleti (1370-1507)”, *Tarihte Türk Devletleri*, 2 (1987): 558.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAKINDOĞU'DAKİ MOĞOL BOYLARI

Araştırmamızı hazırlarken Moğolistan'dan Türkistan (Orta Asya) ve Âzerbaycan'a, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya, Irak'ın kuzeyine ve Türkiye'nin orta ve batı bölgelerine gelen Moğol boylarının hangileri olduğunu, Moğol noyanlarının mensup oldukları boyları, İlhanlı Devleti içerisinde Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın vefatından sonra başlayan iktidar mücadelelerinde ortaya çıkan olaylarda boyların siyasî durumları ve Türkiye ile onu çevreleyen Âzerbaycan ve Irak gibi coğrafyalardaki Moğol boylarına ait yer adları ve bu boyların hangileri olduğu konusunda tarihe ışık tutmaya çalıştık.²⁹⁰ Araştırmamız esnasında Türkiye'ye gelen Moğol boylarını incelediğimizde Hülâgû Hân'ın batı seferi ile görevlendirilmeden önce gelen ve batı seferi ile görevlendirildikten sonra gelen Moğol boyları olduğunu gördük. Zeki Velidi Toğan, Hülâgû Hân'dan önce gelen Moğol boylarını şu şekilde sıralamaktadır: Tatar, Kerâyit, Sünit, Celâyir (Calayır), Bisu'ut, Çığan-Tatar (Ak-Tatar), Sulduslar'dır.²⁹¹ Faruk Sümer ise Cengiz Hân'ın batı seferi sonucu Türkiye'ye gelip yerleşen Moğol boylarının şunlar olma ihtimalinden bahsetmektedir: Uyrat, Sünit, Bisu'ut, Celâyir, Tatar, Kerâyit, Kurulas, Uryangat, Suldus, Arulat (Arlat), Menkut, Suğanut'tur.²⁹² Bu boylar arasında yer almayan yalnız araştırmalarımızın neticesinde farklı Moğol boylarının da Yakındoğu'ya gelip yerleştiklerini inceledik ve araştırmamızda da yer verdik. Araştırmamızı hazırlarken elde

²⁹⁰ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 152.

²⁹¹ Toğan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 236.

²⁹² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 139-143; Üçler Bulduk, Davut Şahbaz, "Kösedağ Savaşından Sonra Anadolu'ya Gelen Moğol-Tatar Oymaklarının Ulu Yörük Teşekkülleri ve Çorum'daki İzleri", içinde *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı*, ed. Abdullah Kaya (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları 193, 2018), 379.

ettiğimiz bilgiler doğrultusunda Moğol boylarını alfabetik sıraya göre yer vermemizin sebebi Moğol boylarının bulundukları dönem içerisinde ve bulundukları bölgelerde her birinin siyasî, askerî ve sosyal etkilerinin kendi içinde önem arz ediyor olmasıdır.

3.1. Aktav Tatarı

Emîr Timur'un hâkimiyet alanını genişletmesiyle kuzey yolunu kullanarak Aktav Hân ile gelen Tatarlar Rumeli topraklarında iskân edildiler. İlk defa Edirne bölgesinde yurt tuttukları bilinen Aktav Tatarların²⁹³ 1543 yılında tahrirlerde kayıtlı olmadığı görülmektedir. Bunun da başka gruplar içerisinde yer almasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kırım bu dönemde henüz hâkimiyet altına alınmadığı için Türkiye'den Emîr Timur'un götürdüğü Tatarlardan arta kalanların olduğu düşünülmektedir. Sultan Mehmed Çelebi döneminde ise Aktav Tatarları Rumeli'ye iskân amaçlı göçürülmüştür.²⁹⁴

3.2. Ala Göz

XVI. yüzyılda İskilip/Çorum'un batısında yer alan Katar²⁹⁵ adı verilen bölgede Moğol noyanın adını hatırlatan Alagözlü cemâatinin varlığından söz edilmektedir. Katar bölgesinde yaşayan halkın çoğunluğunun Moğollara dayandığı bilinmektedir.²⁹⁶ Mezkûr Alagöz/Alagözlü cemâatı Yörükân Tâifesi içinde geçmekte ve yerleşme yeri kaynağa şu şekilde yazmaktadır: Kars-ı Meraş Sancağı, Çerkeş Kazâsı (Kengiri/Çankırı Sancağı), Hınıs Kazâsı (Erzurum Sancağı), Erzurum, Şirvan Eyâleti, Sivas, Hezargrad Kazâsı (Niğbolu Sancağı), Tokad/Tokat Kazâsı (Sivas) Erzincan Kazâsı (Erzurum Sancağı)'dır.²⁹⁷ Eratnaoğlu Alâeddîn Ali ile Sivas hâkimi Hacı İbrahim arasında yaşanan mücadelede Samagarlı ve Barambayların da varlık gösterdiği tarihi olayda Hacı İbrahim Barambaylıların üstünlüklerinden çekinerek Barambaylıların bir kolu olan “*Alagözyân*” (Alagözlü) boyuyla barış yaparak Sivas'a geri döndüğü bilinmektedir.²⁹⁸

²⁹³ Cengiz Orhonlu, Aktav Hân'ın Kırım'da iktidar mücadelesini kaybetmesi ile Sultan Yıldırım Bâyezîd'e sığınması sonucu Filibe etrafına yerleştirildiklerini ve zamanla Aktav Tatarlarına gösterilen bölgeleri yurt tuttukları bilgisini vermektedir. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, (İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, 1987), 103.

²⁹⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2008), 26.

²⁹⁵ XVI. yüzyılda Çorum sancağına bağlı Katar adını taşıyan kazası bulunmaktaydı. Davut Şahbaz, 16. Yüzyılda Ulu Yörük Teşekkülleri (*Etrak-ı Büzürg*), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 190.

²⁹⁶ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 136-137; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, “Bozulmuş Türkmenleri 1540-1640”*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 94.

²⁹⁷ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, (İstanbul: Tercüman Kaynak Eserler Dizisi I, 1979), 193.

²⁹⁸ Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, 112.

3.3. Alamaslı Taycı

Osmanlı Devleti döneminde Alamaslı Taycı cemâat adı olarak geçmekte ve Türkmân Tâifesi içinde yer almaktaydı. Alamaslı Taycı cemâatinin yerleşim yeri ise Sivas ve Bozok/Yozgat Sancakları olarak kayıtlarda yazmaktadır.²⁹⁹

3.4. Arulat/Arulad/Arlat/Arula

Arulat, Çaqujin-Ürdaga'dan geldiği için Nirun grubundan olduğu düşünülmektedir.³⁰⁰ Arulat kelimesi “*babanın sevdiği oğul*” anlamını gelmektedir.³⁰¹ *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde: “Çaocinortegai’ın oğulları, Oranar, Honghotan, Arula, Sünit, Habturhas ve Geniges soylarını kurdular.” (*Moğolların Gizli Tarihi*, 2016, s.14) şeklinde kaleme alınan satırlarda Arulat boyunun kurulduğu görülmektedir.³⁰² W. Eberhard’ın, *Çin’in Şimal Komşuları* adlı eserde Arula³⁰³ olarak kaleme alınmakta olup Moğol boyu ve oymakları arasında yer almaktadır.³⁰⁴ Moğol dilini kullanan ve zamanla Türk kimliğini benimseyen boylar arasında yer alan Arulat boyu, XIV. yüzyılda batıya gönderilen tüm Moğol boylarında görüldüğü gibi tamamen Türk kimliğini benimsedi.³⁰⁵

Cengiz Hân tarafından Moğol Hânlığı’nın kurulmasıyla Mâverâünnehir bölgesine yerleştirilen Arulat boyu, Çağatay Ulusu içerisinde yer alan önemli boylar arasında olmakta ve bu boydan hân çocukları çıktığı, hân soyu oldukları görülmektedir.³⁰⁶ Borçu’nun atası olan Bodun-çar, Arulat boyundan olup Moğolistan’da kuvvetli bir şahsiyettir. Borçu’da, Bodun-çar gibi kuvvetli ve iyi savaşabilen, savaş konusunda önemli bilgilere sahip bir kişidir. Cengiz Hân’ın döneminde onunla seferlere katıldı.³⁰⁷ Büyük Çağatay ve oğlu Bulgay (Bulgan) Arulat boyundandır. Büyük Çağatay, Çormagun döneminde batı seferi noyanı görevinde yer aldı ve oğlu Bulgay ise Hülâgû’nün batı seferinde bulundu. İsmâîlîler tarafından öldürülen Büyük Çağatay’ın intikamını almak

²⁹⁹ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 194.

³⁰⁰ T’ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 112.

³⁰¹ Ölmez, *Şecere-i Türk’e Göre Moğol Boyları*, 79.

³⁰² *Moğolların Gizli Tarihi*, 14.

³⁰³ W. Eberhard’ın, *Çin’in Şimal Komşuları* adlı eserinde Arula şeklinde geçen Moğol boyunu Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, 180-185; Bilge Özkan Nalbant, Moğol Arlat boyunun birçok kaynaktan Arulat olarak geçmekte olduğunu ve Moğolca-t çoğul ekiyle önce Arulat sonra Arlat şeklinde kullanılmaya başlandığı düşüncesiyle bu durumu açıklamaktadır. Özkan Nalbant, “Nevâyî’nin Divanlarındaki Boy”, 186.

³⁰⁴ Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, 180.

³⁰⁵ Özkan Nalbant, “Nevâyî’nin Divanlarındaki Boy”, 184.

³⁰⁶ Özkan Nalbant, “Nevâyî’nin Divanlarındaki Boy”, 184-185.

³⁰⁷ T’ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 114.

isteyen oğlu İsmâîlî kalelerinin kuşatması sırasında birçok İsmâîlî Tarikatı mensubunu öldürdü.³⁰⁸ Çormagun Noyan ile Ön Asya'ya gelen Esekü Noyan'da Moğolların Arulat boyundandır.³⁰⁹ Tulek adında bir şahsiyetin Cece Oğlu'nun vakfiyesinde şahitler arasında gösterilmektedir. Cengiz Hân'ın önemli noyanları arasında bulunan Bo'urcu (Boğurcu) Noyan'ın akrabasından Tulek olduğu düşünülmektedir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'deki Moğol boylarından Tule'nin de bu Moğol noyanının adını taşıdığı düşünülmektedir.³¹⁰ Arulat boyu hanları, Hülâgû Han'ın Turgay-Oğlan adlı oğlunun neslinden Musa Hân'ı İlhan ilan etmek için çabaladıysa da başarılı olamadıkları da bilinmektedir.³¹¹

3.5. Barambaylı/Baranbaylı

Barambaylılar, Karakoyunlu Türkmenlerinin Doğu Anadolu'da üstünlüğü ele geçirmeleri ile Diyar-ı Bekr bölgesinden göçerek Orta Anadolu'ya geldiler.³¹² Timurtaş Noyan zamanında karışıklık çıkartan Sutay'ın oğlu Barımbay/Baranbay Noyan, Timurtaş'ın saldırısından kurtularak Âmid/Diyarbakır'a babasının yanına giderek kurtulabildi.³¹³ Diyar-ı Bekr valisi Sutay oğlu Barımbay Noyan 712-717/1312-1317 yılları arasında Anadolu valisi ve Emîr-i Leşkerî Kerâyit beyi Sarıca oğlu İrincin Noyan'ın emrindeydi.³¹⁴ Barambaylar adlarını Sutay Noyan'ın en büyük oğlu Baranbay'dan almakta ve Barambaylılar Sivas ile Kayseri arasında yaşamaktaydı.³¹⁵ Hacı İbrahim, Eratna Devleti'ne hâkim olmak istemekteydi. Eratnaoğlu Alâeddîn Ali, Sivas hâkimi Hacı İbrahim'e karşı Barambaylılardan yardım istedi.³¹⁶ Moğol Samagar ile Barambaylılar arasında husumet söz konusuydu. Samagarlıların, Barambaylılar karşısında güçsüz olması Samagarlıların Hacı İbrahim'e sığınmalarına, ikisinin güçlerini birleştirerek Barambaylıların üzerine saldırıya geçmelerine sebep oldu. Hacı İbrahim ile Barambaylılar arasında geçen mücadelede Barambaylılara karşı üstünlük kuramayacağını anlayan Hacı İbrahim Barambaylıların bir kolu olan Ala Gözlü boyunu ikna ederek barış

³⁰⁸ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 379.

³⁰⁹ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 340.

³¹⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 143.

³¹¹ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 231.

³¹² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 119.

³¹³ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, II/38, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 260; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, 184.

³¹⁴ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 244-245.

³¹⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 119.

³¹⁶ Ali Kemal, *Erzincan, Tarihî, Coğrafi*, 69-70; Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, 112.

antlaşması yaptı. Barambaylıların bu durumu öğrenmesi üzerine Ala Gözlülerin beyi Emîr Hasan'ı öldürdüler. Hacı İbrahim, Barambaylılara karşı Samagar ve Ala Gözlüler ile güçlerini birleştirdi.³¹⁷ Barambaylılara karşı Eratnalı Devleti'ne hâkim olan Hacı İbrahim, dünürü Samagar oğlu Hızır Bey'in yardım etmiş olmasına rağmen savaşı kaybedip öldürüldü.³¹⁸ Barambaylılar 788/1387 yılında Osmanlı Sultanı II. Murad'ın Karaman Oğulları üzerine yürüyüp aralarında vuku bulan Konya Savaşı'nda diğer Tatar beyleri ile birlikte Karaman Oğlu Alâeddîn Bey'in tarafında meysere/sol cenahta savaşa katıldı.³¹⁹

3.6. Barlas/Barulas/Bârulas/Barula/Barulat/(Pa-lu-la-asu)

Barlas boyunun adı Bodun-çar'ın torunu Manan-Dudun'un oğlu Çaçi'u'nun oğlu Barulatai'den gelmektedir. Bu adın ona verilmesi vücudunun iri olması, çok ve hızlı yemek yemesinden kaynaklıdır. Metinde “*Baruğ*”-“*İdegen-e*” olarak geçmekte ve İdegen-e kelimesinin anlamı ise çay, yemek vb. anlamlara gelmektedir. Çaçi'u'nun oğulları da yemeklerini çok ve hızlı yediği için Büyük-Barula ve Küçük-Barula isimleriyle Barulas boyunu meydana getirdiler. Barulas boyu Kara-Tatar Moğol Nirun grubu içerisinde yer almaktadır.³²⁰ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* adlı eserinde Barulas boyunu Moğol boyu ve oymakları arasında göstermektedir.³²¹ Emîr Timur, Barulas boyuna mensuptur.³²² Cengiz Hân tarafından oğlu Çağatay'ın emrine verilen Barulas boyu, Mâverâünnehir'e gönderildi. Çağatay halkı 2 kısma ayrıldığı zaman Barulas boyu Semerkand ve Buhara bölgesine yerleşerek Batı Türkistan'da kaldı.³²³ Baycu Noyan'ın Türkiye seferine Yasavur'un oğlu Hoca Noyan'da katıldı. Hoca Noyan'ın, binbaşı olan Tunatu ve Sulakar adlı 2 oğlu vardı. Gazan Hân'a karşı isyan edenler arasında Tunatu'nun oğulları Tökürgen Barula ve Kurmışı (Kurumişi/Kurumuşi) da bulunmaktaydı. Gazan Hân'ın hükümdar olduğu zaman isyan hareketinde yer aldıkları için öldürüldüler.³²⁴ Osmanlı Devleti döneminde Barlas adında bir cemâatin varlığı

³¹⁷ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 125-126.

³¹⁸ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 119.

³¹⁹ Neşri, *Cihânnümâ*, 101-107; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 247-248.

³²⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, 14; T'ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 211.

³²¹ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 182.

³²² Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 116.

³²³ Özkan Nalbant, “Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy”, 187-188.

³²⁴ Mustafa Akkuş, Büşra Bağcı, “Hülâgû Han Döneminde Anadolu'da Görev Yapan Moğol Komutanları”, *Usad*, 9, (2018): 159. E-Issn: 2548-0154.

bilinmektedir. Barlas cemâatı, Türkmân Tâifesi içinde geçmekte ve yerleşim yeri bilinmemektedir.³²⁵

3.7. Bayancar/Bayıncar/Bancar Tatar

Ertuğrul Bey ve Osman Bey döneminde yaşamakta olan Bayancar Tatarı adlı kişinin adını Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş Noyan tarafından öldürülen Bayancar Tatar³²⁶, dan aldığı düşünülmektedir. Sultan III. Alâeddîn Keykubâd zamanında Ereğli'yi yakıp yıkması üzerine Bayancar Tatar'ın, Boğa Öyüğü/Boga Öyüğü'nde yenilgiye uğratıldığı kaynaklarda yer almaktadır.³²⁷ 697/1298 yılında Gazan Hân tarafından Anadolu Genel Valiliği için görevlendirilen Bayancar, Sülemiş tarafından öldürüldü.³²⁸ Gazan Hân'ın emri üzerine Tebriz'e gelen III. Alâeddîn Keykubâd devletin başına geçtikten sonra kendisine vezir olarak tayin edilen Tebrizli Şemseddîn Ahmed Lakûşi ile emîrliğe atanan Bayancar ve valiliğe atanan Boçhur (Bokucur), Türkiye'ye doğru yola çıktı. 697/1298-99 yılında Sultan III. Alâeddîn Keykubâd ile Bayancar, Boçhur ve Sahib Lakuşi Türkiye'ye geldi.³²⁹ Gazan Hân'ın, Bayancar Noyan'ı Türkiye'de bulunan Moğol ordularının başkumandanlığı görevine getirmesi, Baltu isyanının bastırılmasını sağlayan Sülemiş'in bu göreve kendisinin getirilmesi gerektiğini düşünmesi Sülemiş'in, Gazan Hân'a karşı isyan etmesine neden oldu.³³⁰ Sülemiş Noyan'nın gerçekleştirdiği isyan girişiminde Bayancar ve Boçhur öldürüldü.³³¹

3.8. Beğtatarı

Osmanlı Devleti döneminde Başbakanlık Arşivi Belgeleri'nde Beğtatarı aşîretinin adı geçmektedir. Bağlı olduğu tâife bilinmemektedir. Yerleşim yeri ise kayıtlarda Yenişehir-i Fener Kazâsı (Tırhala Sancağı)'dır.³³²

³²⁵ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 227.

³²⁶ Gazan Hân döneminde Anadolu vezirliğine Şemseddîn-i Lâkuşi, vergilerin toplanması için Bokucur'u, Moğol ordusunun başına da Bayancar'ı görevlendirdi. Bayancar, Cengiz Hân'ın önemli noyanlarından Uryankat Sübedey Bahadır'ın akrabasıydı. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 67.

³²⁷ Neşri, *Cihânnümâ*, 35.

³²⁸ Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 59; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 118-142.

³²⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 190-193; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, 74,109.

³³⁰ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, 110; Bahar, "Moğollar/İlhanlılar Zamanında Erzincan", 63; Rüveyda Tokgöz, "Türkiye Selçukluları Zamanında Erzincan (625-685/1228-1288)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 85.

³³¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 194; Bahar, "Moğollar/İlhanlılar Zamanında Erzincan", 64.

³³² Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 56.

3.9. Bisu'ut/Bisüvüt/Bisut

Âzerbaycan bölgesinin korunması için gönderilen emîrlar arasında Bisu'ut boyundan olan Baycu Noyan ile Bisu'ut boyunun Noyanı Çağatay Türkiye'ye gelenler arasındadır. Çağatay Noyan'ın Kayseri'de yaşayan oğlu Karaçın ve onun oğulları Kurmışı ve Sübekday Noyan bulunmaktadır. Karıçın'ın kız kardeşi ile Pervâne Muîneddîn Süleyman evlendi.³³³ Baycu'nun oğlu Üvek Noyan, Türkiye'de Konya ve Karaman çevresinde yaşayan Bisu'utların başında bulunmaktaydı.³³⁴ Baycu'nun oğlu Üvek ile Kadan ve Tukay adlı beylerin Bisu'ut boyunu yönettiği bilinmektedir.³³⁵ II. İzzeddîn Keykavus ile Baycu Noyan arasında gerçekleşen savaşta Keykavus yenilgiye uğrayarak Antalya'ya gitmek durumunda kaldı. Baycu Noyan ordugâhını Kızıl Viran'da kurdu ve alması gereken parayı aldığı için şehri yağmalamadı. II. İzzeddîn Keykavus'a da torunu Bisu'utay'ı göndererek yanına çağırdığı da bilinmektedir.³³⁶

3.10. Boğalı Tatar

Cevdet Türkay'ın, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler* adlı eserde Boğalı Tatar/Boğalı Tatar boyu cemâat adı olarak görülmektedir. Yörükân Tâifesi içinde yer almakta ve yerleşim yeri ise Kayseriye Sancağı olarak geçmektedir.³³⁷ Sultan II. Bâyezîd döneminde (1482-1512) Kayseri bölgesinde 95 vergi nüfuslu bir boydur.³³⁸

3.11. Bravungar/Brangar

Emîr Timur, batıya doğru sefere hazırlanırken ordusunun sol kolunu oluşturan Cavungar ve sağ kolunu oluşturan Bravungar birlikleriyle hareket etti.³³⁹ Timur'un ordusunda yer alan Cavungar (sol kol) ve Bravungar (sağ kol) birer boy adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Moğol noyanları batı seferini gerçekleştirdikleri dönemde aileleri ile gelip Türkiye topraklarına yerleşti. Emîr Timur ile gelen ordunun sağ ve sol kolunu oluşturan Cavungar'ın Türkiye'de yerleştiğini Faruk

³³³ Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 12; Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 236.

³³⁴ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 377.

³³⁵ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 239.

³³⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 30.

³³⁷ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 248.

³³⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 135.

³³⁹ Şâmî; *Zafernâme*, 100.

Sümer kaleme almaktadır.³⁴⁰ Yine Emîr Timur ile gelen ve sağ kolu oluşturan Bravungar'ın da yerleşmiş olma ihtimali üzerinde durulmalıdır. Emîr Timur, Mardin'e hareket etti ve Bravungar Leşker/askeri, Karakoyunluların bölgesini yağma edip, Cavungar Leşkeri ise Düz Çobin'e hücum ederek yağmaladılar.³⁴¹

3.12. Caygazanlar/Çayğazanlar/Caykazan/Cagazan

Caygazanlar'ın Yozgat ve Kırşehir tarafında yaşadıkları düşünülmektedir. Faruk Sümer'e göre Samagarlılar ile yakın komşuluk yapmaktaydılar.³⁴² Türkiye'de yaşanan mücadelelerde Caygazan boyunun etkin rol oynadığı da görülmektedir. Eratna Devleti'nin içerisinde yaşanan karışıklıklardan yararlanan Karamanoğlu Alâeddîn Bey, Eratnaoğlu Alâeddîn Ali Bey'e saldırmaya karar verdi. Karamanoğlu Alâeddîn Bey henüz İslâm dinini benimsemeyen Samagar ile Çaygazan Moğol boylarının da yardımlarıyla 777/1375-1376 yılında Kayseri'de bulunan Eratnaoğlu Alâeddîn Ali Bey'in üzerine yürüdü.³⁴³ Eratnaoğlu Alâeddîn Ali Bey, Eratna Devleti veziri Kadı Burhâneddîn Ahmed'in yardımıyla esir alınmaktan kurtarıldı.³⁴⁴ Eratna Devleti veziri Kadı Burhâneddîn Ahmed ile Amasya valisi Hacı Şadgeldi arasındaki mücadelede Caygazanlar, Hacı Şadgeldi safında yer aldılar. Tokat halkının kendi tarafında yer almasından hareketle Tokat yöresinde Caygazanların varlığından bahsedebiliriz.³⁴⁵ Hacı Şadgeldi'ye olan güvenlerinin sarsılması üzerine Çaygazanlar, Hacı Şadgeldi'den yüz çevirip Kadı Burhâneddîn Ahmed'in safına geçtiler. Hacı Şadgeldi bunun üzerine Amasya'ya geri dönmek durumunda kaldı.³⁴⁶ Caygazan 788/1387 yılında Osmanlı Sultanı II. Murad'ın Karaman Oğulları üzerine yürüyüp aralarında vuku bulan Konya Savaşı'nda diğer Tatar beyleri ile birlikte Karaman Oğlu Alâeddîn Bey'in tarafında meysere/sol cenahta savaşa katıldı.³⁴⁷

3.13. Cece/Ceceli (Cecelü)/Ceceli Türkmânı/Çeçeli (Çeçelü)

Osmanlı Devleti döneminde Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre Cece, aşîret adı içerisinde yazılmakta ve Türkmân Tâifesine bağlı bir topluluk olarak bilinmektedir.

³⁴⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 138.

³⁴¹ Şâmî; *Zafernâme*, 178.

³⁴² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 119.

³⁴³ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 103; Göde, *Eratnahılar (1327-1381)*, 105.

³⁴⁴ Göde, *Eratnahılar (1327-1381)*, 105.

³⁴⁵ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 221.

³⁴⁶ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 222; Göde, *Eratnahılar (1327-1381)*, 135.

³⁴⁷ Neşri, *Cihânnümâ*, 101-107; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 247-248.

Yerleşim yeri ise İskilip Kazâsı (Çorum Sancağı), Ayaş Kazâsı (Ankara Sancağı), Antakya Kazâsı (Haleb Sancağı)'dır.³⁴⁸ Dulkadir, Bozulus, Halep ve Yeni İl Türkmenleri arasında yer alan Cece aşîreti, Yüzdeciyân-ı Danişmendli içinde 2 cemâatin toplamında 64 vergi nüfusuna sahip olduğu bilinmektedir. Cece aşîretinin Bozulus'un dağılması ile Dulkadir ve Yeni İl Türkmenleri içine karıştığı düşünülmektedir. Cece aşîretinin Rakka iskânına tabi tutulmasının üzerine Cece aşîretinden bir kısmının iskâna karşı çıktıkları da kayıtlarda yazmaktadır.³⁴⁹ Cece aşîreti Dulkadirliilerden, Yeni İl Türkmenlerine dahil edildi. Kayseri bölgesinde yaylayan Konargöçer ile Dulkadirli aşîretinin bir bölümü ile XVI. yüzyılın sonlarına doğru Danişmendli adıyla kazâ oluşturuldu. Cece aşîreti de bu kazâyâ dahil edildi. Cece aşîretinin Dulkadirliilerden ayrılarak 1540 yılında Bozulus defterinde kayıtlı olduğu görülmektedir.³⁵⁰ Bahsetmiş olduğumuz eserde aynı zamanda Cece adı cemâat adı içerisinde yer almaktadır ve Konar-Göçer Türkmân Tâifesi'ne bağlı olduğu bilinmektedir. Cece cemâatinin yerleşim yeri Çorum, Rakka, Aksaray Sancakları Yeni İl Kazâsı (Sivas Sancağı), Adana, Haleb Eyâletleri, Gülnar Kazâsı (İçel Sancağı), Kengiri, Niğde, Aksaray Sancakları, Katar Kazâsı (Çorum Sancağı), Nevşehir Kazâsı (Niğde Sancağı), Eyübeli Kazâsı (Aksaray Sancağı)'dır.³⁵¹

3.14. Ceke/Cekeler/Ceke Tatarı

Osmanlı Devleti döneminde Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre Mezkûr Ceke Tatarı aşîret olarak geçmektedir ve Türkmân Yörükân Tâifesine bağlı bir topluluk olarak yazılmaktadır. Aşîretin yerleşim yeri Rakka, Zülkadriye Kazâsı (Meraş Sancağı), Edirne Kazâsı (Paşa Sancağı)'dır.³⁵² Bahsi geçen eserde Ceke Tatarı, cemâat adı ile de anılmaktadır. Ceke Tatarı, Türkmân Yörükânı Tâifesine bağlı olup yerleşim yeri ise Rakka Eyâleti, Zülkadriye Kazâsı (Meraş Sancağı), Edirne Kazâsı (Paşa Sancağı), Uzuncaâbâd Hasköy Kazâsı (Çirmen Sancağı) olarak belgelerde yazmaktadır.³⁵³

³⁴⁸ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 67.

³⁴⁹ Tufan Gündüz, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 93, 153; Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşîretleri*, 121.

³⁵⁰ Arif Sarı, *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 109-111.

³⁵¹ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 270-271; Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu*, 58.

³⁵² Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 67.

³⁵³ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 271.

3.15. Celâyir/Calayır

Celâyir boyu, *Târih-i Güzîde* ve Ch'i T'ang'ın kaleme aldığı *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler* adlı kaynaklarda kollara ayrıldığı yazmakta olup bu kolların adları şu şekilde kaleme alınmaktadır.

Târih-i Güzîde de;

Tukaraun (Metinde Tukravut)

Kesutami (Metinde Kumesaut)

Cayet

Kunkefavut

Nilekan

Tulankit

Senkut

Bulgançin (Metinde Bulgaçin)

Uyat

Kurkin

Kurî

Heremçin (Metinde Kermuçin)

Telengut

Celâyir kolundan olduğu kaydedildi.³⁵⁴

Ch'i T'ang'ın, *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler* adlı kaynakta ise,

Cha-i-t'e

T'a-k'e-la-wu-wen

K'ung-k'e-sao-wen

³⁵⁴ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 451.

K'u-mu-so-wu-t'e

Vu-ye-t'e

Pi-erh-k'e-tun

K'u-pei-erh

T'u-lan-ch'i-t'e

Fu-(Tu)-li

Shen-k'u-t'e

Celâyir³⁵⁵ boyu 10 alt boya ayrılarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵⁶ Tohuraüt, Celâyir boyuna bağlı kollardan biridir. Borciğin soyu da Celâyir boyunun bir parçasıdır.³⁵⁷ Celâyirler Ak-Tatar boyundandır.³⁵⁸ W. Eberhard'ın, *Çin'in Şimal Komşuları* adlı eserinde Celâyir boyu “Calayır” olarak kaleme alınmakta olup Moğol boyu ve oymakları arasında yer almaktadır.³⁵⁹ Celâyir, adı farklı kaynaklarda farklı şekillerde yazılıp telaffuz edildiği görülmektedir. Bunun sebebi her dilin kendine özgü alfabesi ve dil yapısının olması nedeniyle bu farklılıkları ortaya çıkarmaktadır.³⁶⁰ Çince yazılan eserlerde Celâyir, Cha-la-erh, Che-lai-erh, Cha-la-i-erh şeklinde yazıldığı görülmekte olup³⁶¹ Moğolca eserlerde ise Calayır,³⁶² İngilizce eserlerde de Jalayir olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶³

Celâyirliler batıya göç etmeden önce Moğolistan'ın farklı bölgelerinde yaşamlarını sürdürmekteydi. VI. ve VII. yüzyıllarda Moğolistan'ın doğusunda Onon ve Kerulen Irmakları bölgesinde ve Baykal Gölü arasında kalan bölgelerde, diğer bir topluluğu ise Moğolistan'ın merkezinde Karakurum civarında göçebe tarzda yaşamlarını sürdürmekteydi. VIII. ve IX. yüzyıllarda Karakurum'da Uygurlara tâbi olarak Uygur Hakani Kerhan'ın erkek develerini güdüp yağlamaktaydılar.³⁶⁴

³⁵⁵ Faruk Sümer'in eserinde: “Bu boy 10 boya ayrılmaktadır.” şeklinde belirtmiştir. Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 11-12.

³⁵⁶ T'ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 220.

³⁵⁷ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 102, 104.

³⁵⁸ T'ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 220.

³⁵⁹ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 180.

³⁶⁰ Yılmaz, “Celâyirliler Kabile-Devlet”, 1.

³⁶¹ T'ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 220.

³⁶² Yılmaz, “Celâyirliler Kabile-Devlet”, 54.

³⁶³ Yılmaz, “Celâyirliler Kabile-Devlet”, 2.

³⁶⁴ Ürekli, “Celâyirliler”, 264; Yılmaz, “Celâyirliler Kabile-Devlet”, 8.

Curkinlerin Cengiz Hân'a vermiş oldukları sözleri yerine getirmeyen Saça ile Taiçu'yu öldürten Cengiz Hân bu ulusu kendine bağladı. Bu ulusa bağlı olan Celâyirlerden Telegetu-bayan'ın Gu'un-u'a, Çila'un-hayaçi ve Cebke adlı 3 oğlu bulunmaktaydı. Gu'un-u'a'nın ise Muhalli ve Buha adlı 2 oğlunu, Çila'un-hayaçi de Tungge ve Haşi adlı 2 oğlunu Cengiz Hân'a sundu. Böylelikle Celâyirliler, Cengiz Hân'ın hâkimiyeti altına girdiler.³⁶⁵ Cengiz Hân'ın Bozkırda yer alan ordugâhı Küren adı verilen 13 halkadan oluşmaktaydı. Celâyir boyu bu halkanın 6.'sıydı.³⁶⁶

Cengiz Hân döneminde gerçekleştirilen batı seferi sırasında Çin de bulunan Moğol kuvvetleri kumandanlığına bu oymaktan Muhalı (Mukalı) Noyan tayin edildi ve Çinliler bu kişiye Guyank (guo-ong/büyük kral) lakabını verdi. İlhanlı Devleti'nde en itibarlı emîrler bu boya mensupturlar.³⁶⁷ Hülâgû Hân'ın batı seferinde Kitbuka Noyan'ın yardımcısı olarak Köke İlğay Noyan da yer almaktadır.³⁶⁸ Hülâgû Hân dönemindeki Celâyirleri temsil eden kişi İlkâ (İlkan, İlkay) Noyan'dır. Celâyir İlgey Noyan siyasî kurultayda (siyasî toplantılarda) önemli yerde otururdu.³⁶⁹ Türkiye vergisinin elde edilmesi için Alıncak (Alıcak) Noyan'ın yerine Hülâgû tarafından Celâyir boyu noyanı olan İlkâ Noyan'ın Anadolu Genel Valisi olarak gönderildiği bilinmektedir.³⁷⁰ İlhanlı Devleti'nin dağılmasından sonra İlkâ Noyan'dan dolayı Celâyirliler İlkanlı/ilkanî hânedanı olarak adlandırıldı. Celâyir Devleti'ni kuran Şeyh Hasan, İlkâ Noyan'ın torununun oğludur.³⁷¹ Konya ve Karaman taraflarına yerleşen Celâyir tümeni İlkâ Noyan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Uruktu Noyan görevlendirildi.³⁷² Celâyir Uruktu'nun oğlu İkbâl ile Toku, 1277 yılında Memlûklü Sultanı Baybars ile yaptıkları Elbistan Savaşı'nda öldürüldü.³⁷³

İlhanlılar döneminde doğudan gelen boylar orduda ayrı tümen çıkarmaktaydılar. Celâyirliler de birkaç tümen çıkarmaktaydılar. Uluğ Noyanlık ve vezirlik Argun döneminde Celâyir boyundan olan Uluğ Noyan Muka ve Geyhatu döneminde Uluğ

³⁶⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, 66.

³⁶⁶ Yılmaz, "Celâyirliler Kabile-Devlet", 10-11.

³⁶⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 11-12.

³⁶⁸ Danuu, "İlhanlı Devleti'nde Vezaret", 106-107.

³⁶⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 11-12.

³⁷⁰ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 235.

³⁷¹ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 162; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 375.

³⁷² Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 236.

³⁷³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 140.

Noyan Akbuğa tarafından yürütüldü.³⁷⁴ 684/1285-86 yılları arasında şehzade Geyhatu, Erzincan'dan hareket edip Sivas ve Kayseri'yi geçerek 2 tümen (20.000) asker ile Aksaray'a ulaştı. Moğolların şehre gelmesi ile şehir halkı vatanlarını terk etmek zorunda kaldılar ve bu bölgeye Moğollar yerleşti.³⁷⁵ Gazan Hân döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına tayin edilen III. Alâeddîn Keykubâd ile Konya'ya yola çıkan Bayancar Noyan'ın Türkiye'de bulunan Moğol ordularının başkumandanlığına görevlendirilmesi Sülemiş'i rahatsız etti çünkü Baltu isyanı sırasında göstermiş olduğu başarı, bu göreve kendisinin tayin edilmesi gerektiğini düşündürmüştü. 1298 yılında Gazan Hân'a karşı yapılan Sülemiş isyanında, Sülemiş'in yanında yer alan Celâyirli Tay Buka'nın kardeşi İkbâl Noyan'ında katıldığı bilinmektedir.³⁷⁶

İlhânî Devleti'nin önemli boylarından olan Celâyir Ulusunun lideri Büyük Şeyh Hasan, Hülâgû'nün Mengü Temür adlı oğlu neslinden Muhammed'i hân ilan ederek Bağdad'ı ve Bağdad'ın güney kısımlarını ele geçirdi. Büyük Şeyh Hasan 757/1356 da vefat edince oğlu Sultan Üveys Celâyir (757-777/1356-1375), sonra kardeşi Hüseyin Celâyir (776-784/1374-1382), sonra da Üveys'in oğlu Sultan Ahmed Celâyir (1382-1393, 1405-1410) hüküm sürdüler. Bu Moğol hânları Âzerbaycan ve Irak'ı 1393 de Emîr Timur'un gelişine kadar yönetimleri altında tuttular.³⁷⁷ Sivas hükümdarı Kadı Burhâneddîn Ahmed, Celâyirlilerden Emîr Tuğrul'a dayı demektedir.³⁷⁸ Osmanlı Devleti döneminde Celâyir/Calayır adında bir aşîretin de varlığı bilinmektedir. Celâyir/Calayır aşîreti Türkmân Yörükânı Tâifesi içinde yer almakta ve yerleşim yeri ise Koçhisar Kazası (Aksaray Sancağı) olarak geçmektedir.³⁷⁹ Başbakanlık Arşiv Belgelerinde Cilâyirli (Cilâyirlü)/Calayırlı (Calayırlu) adı aynı zaman da cemâat adı olarak yazmakta ve Türkmân Tâifesine bağlı olduğu bilinmektedir. Yerleşim yeri ise bilinmemektedir.³⁸⁰

³⁷⁴ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 252.

³⁷⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 115-116.

³⁷⁶ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, 110.

³⁷⁷ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 231-232.

³⁷⁸ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 155.

³⁷⁹ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 67.

³⁸⁰ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 277.

3.16. Cungar/Caungar/Congar /Cavunğar/Ca'ungar/Çungar

Uyratlar, doğu ve batı olarak 2'ye ayrılmaktaydı. 2'ye ayrılan Uyratların sol koluna Zungar, Jeungar, Cengigar veya Caungar³⁸¹ adları verilmekteydi.³⁸² Kubilay Hân'ın Çin üzerine gerçekleştirdiği sefere katılan Çungarlar (Çunğar/Cunğar/Ca'unğar) 1368 yılında Çin'den ayrılarak Moğolistan'da Oyrat/Kalmuk³⁸³ ve Çungar adlarıyla anılan hânlık kurdular.³⁸⁴ Uyrat Hânlığı 1416'dan 1632'ye kadar varlığını sürdürdükten sonra yerini Çungar Hânlığı'na bıraktı. Çungarlar, Hülâgû ile birlikte batı seferi için hareket eden boylar arasında yer alarak İlhanlı Devleti'nin kuruluşuna iştirak ettiler. 641/1243 Köseadağ Savaşı ile Türkiye topraklarına gelerek Kadı Burhâneddîn Ahmed döneminde önemli siyasî olaylarda yer aldılar. Türkiye'de 52 oymağa ayrılan Moğollar ikili teşkilat yapısı ile sağ kol ve sol kol oymakları olmak üzere 2'ye ayrılmaktaydı. Sol kol oymakları Sivas, Amasya, Çorum, Yozgat ve Kırşehir bölgelerinde yaşamlarını sürdürmekteydi. Çungarlar ise bahsettiğimiz sol kol oymaklarını temsil etmekteydi.³⁸⁵

Çungarlar Ulu Yörük, Bozok/Yozgat, Dulkadirli, Yeni-il ve Halep Türkmenleri ile Batı Anadolu Yörükleri içinde Çungar, Çunkar, Çonkar, Kara Tatar ve Tatar gibi adlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.³⁸⁶ İlk defa 890/1485 yılında Ulu Yörük teşekkülü içinde yer alan Çungarlar, Batsar ve Ali Kethüda ile Ali Fakih veled-i Çungar oymaklarından oluşmaktaydı. 1520 yılında Yukarı Çunğar ve Aşağı Çunğar boyları olmak üzere ikiye ayrıldıkları görülmektedir. Yukarı Çungar ve Aşağı Çungarlar, Kadı Burhâneddîn Ahmed döneminde Amasya bölgesinde yaşadıkları bilinen Moğol Cavunğar (Ca'unğar) boyunun kalıntısıdır. XVI. yüzyılda Amasya ve Bozok/Yozgat bölgelerinde yaşamaktaydılar.³⁸⁷

³⁸¹ Zungar, Jeungar, Cengigar veya Caungar kelimelerinin anlamı sol el, sol kol, sol kanat demektir. Sadullah Gülten, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Moğol Bakiyeleri: Çungarlar", *History Studies International Journal of History*, 9/4 (2017): 53.

³⁸² Gülten, "XVI. Yüzyıl Anadolu'su", 53.

³⁸³ Kalmuk kelimesi farklı Moğol boylarının bir araya gelmesiyle müteşekkil Uyratların içerisindeki Torguutları ifade ettiği bilinmektedir. Ruslar ve Türkler tarafından Kalmuk adı zaman içerisinde bütün Uyratlar için kullanılan bir ad olarak kullanılmıştır. Oktay Berber, "Kafkasya'da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar", *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı)*, II/72 (2015): 363-364; Uyrat ve Çungarlar Kara – Kalmuk/Kalmık/Kalmak adlarıyla da bilinirler. Onlara, Müslüman Türkler tarafından bu ad verilmiştir. Çünkü Uyrat ve Çungarlar, İslâmiyet'e girmeyip şaman inancını devam ettirmişlerdir. Kalmuk adı da Kalmak fiilinden türetilerek Kalmuk olarak karşımıza çıkmaktadır. Mualla Uydu Yücel, "Kalmuklar", içinde *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 267.

³⁸⁴ Gülten, "XVI. Yüzyıl Anadolu'su", 54.

³⁸⁵ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 88-89.

³⁸⁶ Gülten, "XVI. Yüzyıl Anadolu'su", 54.

³⁸⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 138; Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 90.

1520 yılında Ulu Yörükler içerisinde yer alan Çungar boyu nüfusun en fazla olduğu boydur.³⁸⁸

Moğolların sol kolu olan Ca'unğar (Cavunğar) boyu (oymağı) Amasya-Tokat ve Yozgat bölgesinde yaşamaktaydı.³⁸⁹ Ca'unğar emîrleri olan Ulu Bey, Selâmet Bey ve Gözler Bey, Emîr Ahmed'den ayrılarak Kadı Burhâneddîn Ahmed'e (784-801/1382-1399) katıldı.³⁹⁰ Gözler oğlu Ali Bey, Kara Hisar'ı muhasara etmekteydi. Ankara Savaşı'ndan sonra Çelebi Mehmed, Gözler oğlu Ali Bey ile mücadele etti. Çelebi Mehmed, Gözler oğlu Ali Bey'i yaşanan mücadelede yenilgiye uğrattı.³⁹¹ Kadı Burhâneddîn Ahmed'e karşı gelen Emîr Ahmed hazırlıklarını tamamlayarak Turhal'a geldiği zaman Moğolların Caungar boyu ona katıldı.³⁹² Osmanlı Devleti'nde yer alan Ulu Yörük içerisinde Çungar (Yukarı Çunğar ve Aşağı Çunğar) ve Çavurcu boylarının Moğol-Tatar boylarının kalıntısı olduğu düşünülmektedir.³⁹³ XVI. yüzyılda Çungar boyları Budaközü kazasında Barak, Vefadar ve Kızıl Fakih köylerinde oturmaktaydılar. Bozok/Yozgat Sancağı'na bağlı Sorgun'da Çungar boyları; Diğer Çalab mezraası, Orta Öyük, Yumrucaktaş, Sarı Ökçe Avlağı ve Gözcü Kulu, Kamışcık, Karakısık, Kös Öyüğü, Kabak, Kavşud, Durucacahacı Kışlası, Kodallı köyleri ile İskenderviran, Akça Ağıl, Kureyş Kışlası, Üngütlü, Belviranı maa Mezraa-i Gödeceli, Dereburnu, Kurucaöz maa Çorakpınar, Akpınar, Öküz Öyüğü mezralarında oturmaktaydılar.³⁹⁴ Ulu Yörük içerisinde yer alan Çungar boyunun değirmenlerinin olması da zamanla yerleşik hayata geçtiklerinin gösterir niteliktedir.³⁹⁵ Çungar boyu, Sivas Beylerbeyliğinin çeşitli bölgelerinde dağınık bir şekilde Uzunköprü'de, Bozok/Yozgat'ta, Kırşehir'de ve Kefe'de (Hüdavendigâr livası) yaşamaktaydı.³⁹⁶

Cevdet Türkay'ın, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler* adlı eserinde Çungar oymağı, Çunkarlı/Çunkarlı adı ile geçmektedir. Yörükân Tâifesi içinde yer almakta ve Kırşehir,

³⁸⁸ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 199.

³⁸⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 119.

³⁹⁰ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 291.

³⁹¹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 132.

³⁹² Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 261.

³⁹³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 119; Bulduk, Şahbaz, "Kösedağ Savaşından Sonra", 378.

³⁹⁴ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 192-193.

³⁹⁵ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 231.

³⁹⁶ Erol Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 111.

Zile, Bozok/Yozgat ve Sivas'ta yerleştikleri yazmaktadır.³⁹⁷ Aynı zamanda bahsettiğimiz eserde Cunkar şeklinde yazılmakta ve aşiretler içinde yer almaktadır. Bağlı olduğu topluluk yazılmamıştır. Yerleşim yeri ise kayıtlarda Ortapare Kazâsı (Sivas Sancağı)'dır.³⁹⁸ Bahsi geçen eserde aynı zamanda cemâat adı olarak yazan Çongar/Çonkar/Çonkara (Çonkar Yörükleri) şeklinde kayıt altına alınmıştır. Yörükân Taifesine bağlı topluluk içinde yer almaktadır. Çongar cemâatinin yerleşim yeri ise Zile Kâzası (Sivas Sancağı), Kırşehir, Bozok/Yozgat Sancakları, Sivas Sancağı, Çinçongar ve Ortapare Kazâları (Sivas Sancağı), Uzun Köprü Kazâsı (Edirne Sancağı), Kete Kazâsı (Hüdâvendigâr Sancağı)'dır.³⁹⁹

3.16.1. Aşağı Çungar

1520 yılında Kethüda Mehmed veled-i Ali Fakih ve Musa veled-i Osman kethüdaların idaresinde 9 kışlaktan müteşekkildi ve Çorum Sancağı'nın Bayatözü Nahiyesi'ne bağlıydı. 1575 yılında Tayıbli, Şeyhli ve Kargalı kışlakları da ilave edilerek 12 kışlağa çıkartılmıştır. Aşağı Çungarlar, Çorum'un Bayatözü'nden Kırıkkale'ye kadar olan bölgeyi kapsayacak şekilde faaliyet göstermekteydiler.⁴⁰⁰

3.16.2. Yukarı Çungar

Bozok/Yozgat Sancağı'nın Akdağ, Sorgun, Kanak-ı Zir ve Baltı kazaları ile Sivas Sancağı'nın Hüseyinâbâd ve Budaközü kazalarının farklı farklı köyleri ve mezralarında yaşamaktaydılar. Yukarı Çungar'ın kışlak adlarıyla, günümüzde Yozgat ve Sorgun'un köy adları birbirine benzerlik arz etmektedir ki bu da Yukarı Çungarların Osmanlı Devleti'nde iskân politikasına tâbi tutulduklarını göstermektedir.⁴⁰¹ Yukarı Çungar boyu, Hüseyinâbâd ve Sorgun bölgesinde bulunan Belikli, Yağmurözü, Karacakısıık, Kısıkkaya, Karalarviranı, Dostı, Koyunlu Yusufözü, Güdül, Akçaköy, Tusi, Cengizhan, Şeyh Halil, Avansaray ve Toycı, İskenderviranı, Akça Ağıl, Mers (?) Kışlası, Ütüklü, Dereburnu, Kurucaöz maa Çorakpınar, Akpınar ve Öküz Öyüğü mezralarını kullanmaktaydı.⁴⁰² Yukarı Çungar boyu içerisinde 1575 yılında “müselleman” adı altında 7 nefer bulunmakta

³⁹⁷ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 26.

³⁹⁸ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 70; Gündüz, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli*, 22.

³⁹⁹ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 304; Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu*, 18, 20-21.

⁴⁰⁰ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 90-91.

⁴⁰¹ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 93.

⁴⁰² Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 191.

ve her türlü vergiden muaf tutularak sefer zamanı görev yapmaktaydılar.⁴⁰³ XVI. yüzyılın son çeyreğinde Yukarı Çungar boyunun nüfusu 3911 neferden meydana gelmekteydi.⁴⁰⁴

3.17. Çavdar Tatarı

Eskişehir bölgesinde Ertuğrul Bey ve Osman Bey döneminde Çavdar Tatarları yaşamakta ve başında da Çavdar oğlu bulunmaktaydı. Karahisar-ı Sahib'e hâkim olan Germiyan oğlu Alişir Bey ile Çavdar Tatarları Osmanlı fethinden önce ittifak yaparak Karacahisarı birkaç kere kuşatma altına aldılar fakat başarılı olamadılar.⁴⁰⁵ Faruk Sümer, "Kütahya bölgesindeki Çavdar Hisarı'nın"⁴⁰⁶ bu Moğol bölüğü ile ilgili olduğu muhtemeldir." (Sümer, 1970, s.118) demektedir. Bahsi geçen kişi Kerâyit Alıncak Noyan'ın oğullarından Kurmışı'nın kardeşi Çavdar'dır.⁴⁰⁷

İlhânlı Devleti'nin Anadolu Genle Valisi Timurtaş Noyan ve kuvvetleri Sakarya bölgesinde kışlardı. Kütahya bölgesindeki Çavdar Tatarları bir Kerâyit Moğol boyudur. Göynük'teki Câkü de Moğollardan olduğu düşünülürse İlhânlıların Sakarya Havzası'nı önemsediklerini ve ellerinde tutmak için buraya yerleştiklerini gösterir.⁴⁰⁸ Osman Bey döneminde Osman Bey Mekece, Akhisar, Geyve, Leblebici Hisarı ve Çadırılı şehir ve kalelerini fethettiği esnada oğlu Orhan Bey'i yanında yeni Müslüman olmuş olan Köse Mihal ve Saltuk Alp adlı beyleri yanına vererek Germiyan Oğullarından Karacahisarı korumak için görevlendirdi. Osman Bey Lifke gazasına gittiğinde Çavdar Tatarlarının Karahisar'ın pazarını ele geçirmek ve yağmalamak için Germiyan-ili'nden geldiklerini haber alan Orhan Bey Oynaşhisar'ı denilen 2 dağ arasında metruk bir halde bulunan Çavdar Tatarlarına baskın vererek bazılarını kılıçtan geçirip bazılarını da esri etti. Lifke gazasından dönen Osman Bey esri olan Çavdar Tatarlarını Müslüman oldukları için öldürmeyip itaat etmeleri yönünde ahd ve yeminlerini alıp Germiyan-ili'ne gitmeleri için serbest bıraktı. Oğlu Orhan Bey'e Tatarların ahid ve yeminlerinde sadık olmak gibi bir geleneklerinin olmadığını ve onları daima baskı altında tutup denetlemek gerektiğini ve kendisinin yaşının ilerlemesi nedeniyle Çavdar Tatarlarının saldırılarına karşı

⁴⁰³ Şahbaz, 16. Yüzyılda Ulu Yörük, 214.

⁴⁰⁴ Şahbaz, 16. Yüzyılda Ulu Yörük, 219.

⁴⁰⁵ Neşri, *Cihânnümâ*, 34; Karadeniz, *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri*, 5.

⁴⁰⁶ Orhan Bey döneminde bu hisarın adı Oynaşhisarı'dır. Halil İnalcık, "Orhan", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 375.

⁴⁰⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 118; Tuncer Gülensoy, "Türk Dünyasında ve Anadolu'da Ortak Yer Adları", *Erdem*, 9/26 (1996): 697.

⁴⁰⁸ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 319.

Karahisar’da durmasını ve bundan sonra seferlere oğlu Orhan Bey’in çıkmasını söyledi.⁴⁰⁹

762/1361 yılında Çavdar Tatarları, Sultanı I. Murad Hüdavendigâr’ın mülkünü yağmalamaları üzerine Eratna oğlu Mehmed Bey’e ait olan Ankara Kalesi Ahilerin elinden alındı.⁴¹⁰ Osmanlı Devleti döneminde Çavdar, Çavdarlı (Çavdarlu) adında bir cemâatin varlığı da bilinmektedir. Çavdar/Çavdarlı (Çavdarlu) cemâati Türkmân Tâifesi içinde yer almakta ve yerleşim yeri ise Kayseriyye Sancağı, Siroz Sancağı olarak kaynakta yazmaktadır.⁴¹¹

3.18. Çavurçı/Çavurcu

Ulu Yörük (Ulu Yürük)⁴¹²’ün oymaklarından Çavurçı’nın Tatar menşeli olduğu düşünülmektedir.⁴¹³ Bozok/Yozgat Sancağı’nın Budaközü ve Çorum Sancağı’nın Karahisar-ı Demirli kazalarında oturmaktaydılar. Çavurçılar 890/1485 yılında Yüzdeci oymaklar arasında yer almakta ve 51 neferin bulunduğu Çavurçı boyunda bekar kişi bulunmamaktaydı. Aynı tarihli tahrir defterlerinde 1520 ve 1575 yıllarında bölük olarak adlandırılmaktaydılar. 1520 yılında Çavurçı bölüğü Seki, Gündoğmuş, Özü İvaz ve Emrullah Baba veled-i Menteşe olmak üzere 4 kışlaktan meydana gelmektedir ve Budaközü nahiyesine tâbi olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁴

3.19. Çepni Çunkar

Cevdet Türkay’ın, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler* adlı eserde Çepni Çunkar aşîretler içerisinde yer almaktadır. Bağlı olduğu topluluk Yörükân Tâifesi’dir. Yerleşim yeri ise kayıtlarda Sivas ve Tokat Sancağı olarak yazmaktadır.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ Neşrî, *Cihânnümâ*, 56-59; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 288, Sevinç Matbaası, 1974), 43; Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ile Beylikler Arasında Anadolu’da Meşruiyet Mücadelesi (XIV-XVI. Yüzyıllar)*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008), 5, 216, 274-275; Karadeniz, *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri*, 5, 130, 166.

⁴¹⁰ Uzunçarşılı, “Sivas-Kayseri”, 178; Göde, “Eratnalılar Devleti (1327-1381)”, 182.

⁴¹¹ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 293.

⁴¹² Ulu Yörükler, ana boylardan ayrılan çeşitli oymakların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Ulu Yörüklerin içinde Çungar, Çavurcu, Sıraçlı, Samagar adlarıyla anılan Moğol boyları bulunmaktadır. Şahbaz, 16. *Yüzyılda Ulu Yörük*, 34.

⁴¹³ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 138; Bulduk, Şahbaz, “Kösedağ Savaşından Sonra”, 378.

⁴¹⁴ Şahbaz, 16. *Yüzyılda Ulu Yörük*, 78-79.

⁴¹⁵ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 72; Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu*, 18, 20-21.

3.20. Çığan-Tatar/Ak-Tatar/Çağan-Tatar

XII. yüzyılda Çin Seddi yakınlarında yaşamlarını sürdüren Çağan-Tatarlar Türkçe konuşmaktaydı.⁴¹⁶ Hülâgû Hân'dan önce Türkiye'ye gelen Moğol boylarından Ak-Tatarlar Malatya ve Harput taraflarına yerleşti.⁴¹⁷ Çağan-Tatar boyundan en tanınmış beyler ise Abaka Hân döneminde, 676/1277 yılında binbaşı olarak Elbistan Savaşı'nda görevli olan Giray (Girey) ve Doladay (Tuladay) ile Gazan Hân ve Olcaytu Hân dönemlerinde Malatya-Harput valisi Kürboğa (Kür Buğa)'dır.⁴¹⁸ Timurtaş Noyan zamanında Kürboğa çıkardığı karışıklıklar sonucu öldürüldü.⁴¹⁹ Sultan Mes'ud'un kardeşi Melik Rükneddîn Kılıç Arslan b. Sultan İzzeddîn ayaklandığı zamanda Geyhatu, Hezare Emîri Anit, Göktay ve Giray'ı 3000 Moğol askeri ile Sultan Mes'ud'a yardım etmesi için görevlendirdi.⁴²⁰ Türkiye'nin, Kazvîni ve Mücireddîn Emîr Şâh arasında sorumluluk alanına bölünmesi neticesinde Moğol ordusunun ileri gelen Yargucularından Toladay, Mücireddîn Emîr Şâh'ın görev alanı olan Sivas ve Tokat'tan Kastamonu, Sinop ve Samsun sahillerine kadar Danişmendiyye vilâyetleri için görevlendirildi.⁴²¹

3.21. Deveciler/Devecüler

Deveciler, Haymana yöresinde büyük bir oymaktan oluşmaktadır. Savcı Oğlu adında 40 evlik bir kola sahiptir.⁴²² Cevdet Türkay'ın, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler* adlı eserde Deveci/Devecili/Devecülü cemâatin varlığı bilinmektedir. Bu cemâatin bağlı olduğu topluluk Yörükân Tâifesidir ve yerleşim yeri ise Bursa Kazâsı (Hudâvendigâr Sancağı), Haymana Kazâsı (Ankara Sancağı) şeklinde kayıtlarda yazmaktadır.⁴²³

⁴¹⁶ Togan, *Umumî Türk Tarihi*'ne, 66.

⁴¹⁷ Togan, *Umumî Türk Tarihi*'ne, 237.

⁴¹⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 141; Faruk Sümer, "Tatarlar", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 169.

⁴¹⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 260.

⁴²⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 137-138.

⁴²¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 122.

⁴²² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 135.

⁴²³ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 323.

3.22. Dürben/Dörben/Dörmen

Dürben⁴²⁴ boyu, Taligin (Tolgin) gurubundan olmakla beraber Duva-soqor'un dördüncü oğlundan gelmekte ve Moğolca “*dört*” anlamını taşımaktadır.⁴²⁵ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* adlı eserinde Dürben boyunu, Moğol boy ve oymakları arasında göstermektedir.⁴²⁶ Moğol boylarından Dürbenler de İlhanlı Devleti'nin kuruluşu ve sonrasında önemli görevlerde bulunmuşlardır.⁴²⁷

3.23. Elçi Tatarı

II. Bâyezid döneminde (1482-1512) Koşhisar (Koçhisar) taraflarında 41 vergi nüfuslu küçük bir oymaktır.⁴²⁸

3.24. Kapucı/Boğaz Tatar

Sultan II. Bâyezîd döneminde (1482-1512) İshaklı/Yozgat'ta 36 vergi nüfuslu küçük oymaktır.⁴²⁹

3.25. Kara Keçili Tatar

Ankara'nın sınırları içinde yer alan ve Bâlâ ile Keskin arasında yer olan bölgede Kara Keçili oymağının 2 küçük obası Tatar ve Tatarlu adları ile bilinmektedir. Aynı adı taşıyan diğer 1 oymakta Sivri Hisar yöresinde bulunmaktadır.⁴³⁰

3.26. Kara Tatar/Kuin Tatar/Küen Tatar

XIII. yüzyılda Moğol hâkimiyeti sonucunda Moğolların önemli boyları Türkiye topraklarına geldi. Bu boylardan Orta Anadolu'da yaşayanlarına zamanla Kara Tatar adı verildi. Kara Tatarların nüfusunun XV. yüzyıl başında 40.000 hane olduğu kaydedilmektedir. Emîr Timur, Sultan Yıldırım Bâyezîd ile gerçekleştirdiği Ankara

⁴²⁴ Moğollarda Bıçın Koyan adında bir hânın 5 oğlu vardı. Bu oğlanlardan küçüğünün adı Kıçı Mergen'dir. Bıçın Koyan ölmeden önce küçük oğlu Kıçı Mergen'in hân olmasını vasiyet etti. Dört büyük kardeş içimizden birini hân seçin ama Kıçı Mergen'i hân seçmeyin demelerine rağmen Dörben Boyu vasiyeti yerine getirerek Kıçı Mergen'i hân ilan etti. Bu duruma sinirlenen dört kardeş yabancı boyların içinde yaşadılar. Moğollarda bu dört kardeşe “*Dörben*” adı verdi. Yabancılar ise “*Dörbenler*” adını verdiler. Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, 81.

⁴²⁵ T'ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 106.

⁴²⁶ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 182.

⁴²⁷ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 379.

⁴²⁸ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 135.

⁴²⁹ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 134.

⁴³⁰ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 136.

Savaşı sonucu 806/1403'te Türkiye'den ayrılırken Kara Tatarları beraberinde götürdü.⁴³¹ XIV. yüzyılın ikinci yarısında Moğollar, Konya ve Kütahya bölgelerinden Sivas'a kadar uzanan kesimde hemen hemen tüm Orta Anadolu'yu kapsayan bölgelerde yaşamaktaydılar. Orta Anadolu'da yaşayan bu Moğollara Timurlu kaynakları ile XV. yüzyıla ait bazı kaynaklarda Kara Tatar adı verilmektedir. Faruk Sümer, Moğollara bu adın verilmesinin nedenini Moğolların o zamanlar siyasî mevki ve itibarlarını yitirmiş olmaları ile ilgi olduğunu belirtmektedir.⁴³² XIV. yüzyılda Orta Anadolu topraklarında yaşamlarını sürdüren Moğollara Kara Tatar adının yanında Muğal Tatarı adı verildiği de görülmektedir.⁴³³ Tatarlar, Türkiye'de doğup büyüdükları, yaşadıkları ve burada İslâmiyet'i Türklerden öğrendikleri için Türkmenleşmişlerdir. Çağataylılar bu durumdan dolayı onlara "*Kara Tatar Türkmenleri*" adını verdiler.⁴³⁴ Orta Anadolu'da yaşayan bu Moğollar, XV. ve XVI. yüzyıllara ait defterlerde Mugal/Muğal Tatarı veya sadece Tatar adlarıyla karşımıza çıkmaktadır.⁴³⁵

Kara Tatarlar, sağ ve sol kol olmak üzere 2'ye ayrılmaktaydılar. Sol kolu oluşturan oymaklar Sivas, Amasya, Tokat, Çorum bölgelerinde yaşamakta ve bu kola Kırşehir, Ankara ve Eskişehir bölgelerindeki Moğol oymakları da dâhil edilmekteydi.⁴³⁶ Sağ kolu oluşturan oymaklar ise Konya, Kayseri ve Niğde bölgelerdeki oymaklardan oluşmaktaydı.⁴³⁷

Samagarlılar, Kara Tatarların başındaki en büyük ailelerden birini teşkil etmekteydiler. Cengiz Hân zamanında Buyur Nor taraflarında yaşayan asıl Tatarların boyuna sahip olan Samagar Noyan'ı görmekteyiz.⁴³⁸ Hülâgû Hân'ın emîr-i ahûr/mîrâhuru⁴³⁹ olan Samagar Noyan, Abaka Hân ve Argun Hân dönemlerinde Anadolu Genel Valilik görevinde bulundu. Samagarlılar, Sultan Çelebi Mehmed döneminde de

⁴³¹ Faruk Sümer, "Anadolu'ya Sadece Göçebe Türkler Mi Geldi", *Belleten*, XXIV/96 (1960): 574-575; İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncemeler-Araştırmalar*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 166.

⁴³² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 115.

⁴³³ Sümer, "Tatarlar", 169.

⁴³⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 130; Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka", 175.

⁴³⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 115.

⁴³⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 115-116; Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, 166.

⁴³⁷ Sümer, "Tatarlar", 169.

⁴³⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 115.

⁴³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Mîrâhur", içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: TDV Yayınları, 1997, 8: 347-350; Abbâs Sabbâg, "Mîrâhur", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 141; Erhan Afyoncu, "Mîrâhur", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 141-143.

varlıklarını sürdürdüler.⁴⁴⁰ Samagar Noyan ve oğulları Türkiye’de Ku’in Tatarlarını (Kara Tatar) temsil etmekteydiler. Argun Hân döneminde de önemli merkez emirlerinden Ku’in Tatarlarından Kuhistanlı Doğan bulunmaktaydı. Gazan Hân döneminde Doğan’ın akrabalarından olan Mulay da Diyar-ı Bekr valiliği yapmaktaydı.⁴⁴¹ Türkiye’de Sülemiş isyanını bastırmak için Çoban Noyan, Mulay Noyan ve Sutay Noyan Türkiye’ye hareket ettiler. Türkiye’nin etrafını korumak için emrindeki askerler ile Sutay Noyan Kayseri bölgesinde kaldı. Çoban Noyan ise Kuzey Suriye sınırlarını korumak için Haleb’e hareket etti.⁴⁴²

Şikârî’ye göre, Konya ve Niğde bölgesindeki Moğollar 7 bölüğe ayrılmaktaydı. İsmail Ağa ve oğlu Emînüddeve’nin başında bulunduğu Moğol bölüğü Beyşehir bölgesinde yaşıyordu.⁴⁴³

Babuk Oğulları (Niğde yöresinde),

Samagar Oğulları (Aksaray veya Kayseri yöresinde),

Savcı Oğulları (Ankara yöresinde),

İsmâil Ağa ve Oğulları (Beyşehir yöresinde),

Devlet Şâh (Ilgın yöresinde),

Atabey (Ishaklu/Yozgat yöresinde)

Çavdaroğlu (Kütahya yöresinde).

Kara Tatarlar, Orta Anadolu’nun en verimli otlaklarına sahipti.⁴⁴⁴

Karaman ilinde yer alan oymaklar:

Mugal Samagarı (Ilgın yöresi),

Kutlu Boğa Yüzü (Ishaklu yöresi),

Boğaz Tatarı (Ishaklu yöresi) ve

⁴⁴⁰ Sümer, “Tatarlar”, 169.

⁴⁴¹ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 141.

⁴⁴² Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, 197-199.

⁴⁴³ Bahsedilen bu 7 bölüğün adı ise Devletşâh, Ata Beg, İsmâ’il, Bâbuk, Kaya Beg, Eşref, Aydın’dır. Şikârî, *Karamannâme*, 118; Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 115-116.

⁴⁴⁴ Şikârî’ye göre ise Moğol Noyanlarından Devlet Şâh’a İshaklı’yı, İsmail Ağa Beyşehir’i, Babuk’a Niğde’yi ve Ata Bey’e Ilgın verildiği yazmaktadır. Şikârî, *Karamannâme*, 120-121; Sümer, “Tatarlar”, 169.

Celâyir (Aksaray yöresi) adlarını taşımaktaydı.⁴⁴⁵

Orta Anadolu'da yerleşmiş aile ve oymaklar:

Niğde bölgesinde Babuk ve Oğulları

Beyşehir'de İsmail Ağa Oğulları

İlgın'da Ata Bey ve Oğulları

Kütahya ve Eskişehir'de Çavdar Tatarı

Yurdu bilinmeyen Bayancar Tatarı

Ankara'da Savcı ve Oğulları

Çorum'da Katar ve Oğulları

Kırşehir ve Ürgüp'de Samagar Oğulları

Yozgat'ta Caygazanlılar-Caykazan

Sivas- Amasya -Tokat'ta Caunğar-Cunğar

Sivas ve Kayseri'de Barambay

Yurdu bilinmeyen fakat Bayburd'da yerleşmeleri kuvvetle muhtemel olan Dilenci Oğulları'dır.⁴⁴⁶ Dilenci Oğulları Pîr Ali Bey'in komutasında 788/1387 yılında Osmanlı Sultanı II. Murad'ın Karaman Oğulları üzerine yürüyüp aralarında vuku bulan Konya Savaşı'nda diğer Tatar beyleri ile birlikte Karaman Oğlu Alâeddîn Bey'in tarafında meysere/sol cenahta savaşa katıldı.⁴⁴⁷

Ata Bey'in başında bulunan bölüğün Ilgın'da, Devlet Şâh'ın buyruğundaki diğer bir bölüğün İshaklu'da ve Babuk ile oğullarının idaresi altındaki önemli bir bölüğün de Niğde bölgesinde yaşadığı bilinmektedir. Babuk 765 yılında Eratnaoğlu Muhammed Bey'e karşı elde ettiği başarılar sonucu 766 yılında Kayseri'de hükümranlılığını ilan etti. Babuk Oğulları XIV. yüzyılın en tanınmış ailelerindendi. Babuk'un oğulları ise kaynaklarda Ali Paşa, Esen, Mahmûd ve Teberrük olarak geçmektedir. Babuk oğlu Ali Paşa/Bey ve Teberrük Bey'i Sultan II. Murad'ın 788/1387 yılında Karaman Oğulları üzerine çıktığı sefer esnasında Ulus-ı Tatar beyi olarak Karaman oğlu Alâeddîn Bey'e

⁴⁴⁵ Sümer, "Tatarlar", 170.

⁴⁴⁶ Neşri, *Cihânnümâ*, 101-107; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 139.

⁴⁴⁷ Neşri, *Cihânnümâ*, 101-107.

Samagar oğlu Hızır Bey, Barambay, Cagazan/Caygazan, Suga, Tosbaga/Tosbuka/Tosboğa Tatarları ile birlikte yardım etti. Aralarında vuku bulan Konya Savaşı'nda Karaman Oğlu ordusunun meymene/sağ cenahında yer aldı.⁴⁴⁸ Babuk'un torunundan Ali Paşa'nın oğlu Edhem, Karaman oğlu İbrahim Bey'in emîrleri arasında yer almaktadır. Edhem'in ise Abdulvehhab adlı bir oğlunun olduğu 831 yılında Konya'da öldüğü bilinmektedir.⁴⁴⁹ Timurtaş Noyan, Moğol boylarını Konya ve Niğde bölgelerine getirmiştir.⁴⁵⁰

Sultan I. Murad'ın savaşta ölmesiyle devletin başına Sultan Yıldırım Bâyezîd geçti. Sultan Yıldırım Bâyezîd ile Karamanoğullarının mücadelesinden istifade eden Kara Tatarların beyi Mürüvvet Bey Kırşehir'i alıp Kadı Burhâneddîn Ahmed'e verdi. Bunun karşılığında Kadı Burhâneddîn Ahmed'de, Gedük vilâyetinin yönetimini Mürüvvet Bey'e verdi.⁴⁵¹

3.27. Kara Timurtaş Oğulları

Kara Timurtaş Oğulları 788/1387 yılında Osmanlı Sultanı II. Murad'ın Karaman Oğulları üzerine yürüyüp aralarında vuku bulan Konya Savaşı'nda diğer Tatar beylerinin aksine Osmanlı ordusunun merkez kuvvetlerinde yer aldılar.⁴⁵²

3.28. Kazan Tatarı

Kazan Tatarları 788/1387 yılında Osmanlı Sultanı II. Murad'ın Karaman Oğulları üzerine yürüyüp aralarında vuku bulan Konya Savaşı'nda diğer Tatar beyleri ile birlikte Karaman oğlu Alâeddîn Bey'in tarafında meysere/sol cenahta savaşa katıldı.⁴⁵³

3.29. Kerâyit/Kireyit/Kereyit/Kereit/Kirayıt

Kerâyitlerin nereden geldiği ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Atalarının 7 oğlu olduğu ve esmer olduklarından dolayı Türkçe'de siyaha (esmere) “kara” denildiği için boylarının adı da “kara” olarak adlandırıldılar. Yanlış bir şekilde “K'ö-lieh (Kereit)” olarak telâffuz edildi.⁴⁵⁴ Kerâyit kelimesi “Kara Fırtına” anlamına gelmektedir.⁴⁵⁵

⁴⁴⁸ Neşri, *Cihânnümâ*, 101-107; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 247-248.

⁴⁴⁹ Şikâri, *Karamannâme*, 221; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 117.

⁴⁵⁰ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 118.

⁴⁵¹ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 358; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 261-262.

⁴⁵² Neşri, *Cihânnümâ*, 105-107.

⁴⁵³ Neşri, *Cihânnümâ*, 106-107.

⁴⁵⁴ T'ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 157.

⁴⁵⁵ Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, 74.

Kerâyetler Moğolca konuşan Tatar, Tayçit gibi Moğol boylarından kültür bakımından ileri bir seviyede ve göçebe bir halktır. Hristiyanlığın Nestûrî (Nasturi, Nestoryan) mezhebi de aralarında fazlaca kabul görmekteydi.⁴⁵⁶

Kerâyetlerin önce T'ang-lu Tepesi (Tannu Dağları)'nin kuzeyindeki Ch'ien-ch'ien-chou'da varlıklarını sürdürürken⁴⁵⁷ sonradan Orhon ve Tuna Irmakları boyunda⁴⁵⁸ Hangay Dağları ile Kentey Dağları arasında yaşadıkları bilinmektedir.⁴⁵⁹ Tatarların bir kolunu meydana getiren Kerâyet boyu; Cirigir (Cirgin), Eliyat, Sakiyat, Tungayit (Tutgayit), Tamulut boylarından meydana gelmekte ve Kerâyet boyundan bir beyin idaresi altında bulunmaktaydı.⁴⁶⁰ Kerâyetlerin Marguz adında büyük hükümdarları ve onunda Buyruk lakaplı Kurçakur adında oğlu olduğu bilinmektedir. Kurçakur'un çocuklarından birinin adı da Toğrıl (To'oril, Toğrul Hân)'dır. Toğrıl'a Çin hükümdarları Ong adını verdiler. Ong kelimesi “*Vilâyet Padişâhı*” anlamına gelmektedir.⁴⁶¹ Timuçin ile birlikte Kin Hükümdarlığı'na yaptığı saldırı sonrası Kin Hükümdarı Toğrıl'a Wabghan (Onghan) lakabını verdi. Avrupa'da “*Papaz Hükümdar Johannes*” adıyla bilinen Toğrıl Haçlı Seferleri sırasında da büyük rol oynadı.⁴⁶²

Kerâyetlerden olan Alıncak Noyan da Çormagun Noyan ve Elcigidey Noyan ile Ön Asya'ya gelen önemli noyanlardandır.⁴⁶³ Türkiye vergisinin elde edilmesi için 653/1255 yılında Mengü Hân, Kerâyet boyundan Alıncak (Alıcak) Noyan'ı görevlendirdi. Türkiye'ye gelen Alıncak Noyan idaresi altında yer alan Kerâyetler Tokat ve çevresine yerleşti. Alıncak Noyan'ın vefatıyla Kerâyetlerin bir kısmı oğlu Kurmışı Noyan idaresinde Tokat çevresinde, diğer bir kısmı ise diğer oğlu Çavdar'ın idaresinde Ankara çevresine yerleşti.⁴⁶⁴ 687/1288 yılında Türkiye 2 idarî bölgeye ayrılarak, Fahreddîn Kazvîni ve Mücireddîn Emîr Şâh'ın sorumluluklarına verildi. Anadolu Genel Valiliğine tayin edilen Moğol noyanlarının ileri gelenlerinden Kerâyetler'in Tuma'ut boyundan olan İyici Tutgavul (İci Tutğavul), Sahip Kazvîni'nin görev alanı olan Kayseri'den Uc vilâyetlerin hududuna kadar olan bölgelere görevlendirildi. Geyhatu, İci Tutğavul

⁴⁵⁶ Moğolların Gizli Tarihi, 277; Vladımircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, 24.

⁴⁵⁷ T'ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 157.

⁴⁵⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, 276-277; Ahmetbeyoğlu, “Moğollar ve Komşuları”, 85.

⁴⁵⁹ Vladımircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, 11; D'ohsson, *Moğol Tarihi Denizler*, 44.

⁴⁶⁰ D'ohsson, *Moğol Tarihi Denizler*, 44; Çelik, *İran Moğollarının Atası*, 32.

⁴⁶¹ Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, 74.

⁴⁶² *Moğolların Gizli Tarihi*, 276-277.

⁴⁶³ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 377.

⁴⁶⁴ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 235-236.

Noyan'a Tagaçar/Tuğaçar Noyan'ın tümenini verdi.⁴⁶⁵ 690/1291 yılında Bugday Yargucı, Sahib Ahmed-i Lâkuşî ile Türkiye'ye geldi. Eyâlet memuriyeti görevini yerine getirdi. Geyhatu tarafından Taycu Noyan, İlhanlı hükümdarlarına ait “İncu” gelirlerini toplamak için Türkiye'ye gönderildi.⁴⁶⁶

Hülâgû Hân'ın baş zevcesi Dokuz Hatun'un Kerâyit hükümdarı Ong Hân'ın torunu olması Kerâyitlerin İlhanlı Devleti'nde önemli görevlerde yer almasını sağlamaktaydı. Dokuz Hatun'un kardeşi Sarıca'nın oğlu İrincin Noyan⁴⁶⁷ Anadolu Genel Valiliği esnasında halka zulmetmekteydi. Ebû Sa'id Bahadır Hân zamanında müttefiki Kurmışı Noyan ile isyan hareketinde bulundu. Kurmışı Noyan ise Kerâyitlerden Ahmed Tekudar Hân'ın baş kumandanı Alıncak Noyan'ın oğlu olduğu bilinmektedir. Güregen olan Kurmışı'nın Bugday, Arpa ve Çavdar kardeşleri bulunmaktaydı. Osman Bey ve Orhan Bey'in hükümdarlığı zamanında Eskişehir taraflarında yaşayan “Çavdar Tatarı”nın adını Alıncak Noyan'ın bu oğlundan aldığı bilinmektedir.⁴⁶⁸ Kerâyit boyu, Alıncak Noyan yönetiminde Tokat bölgesine yerleşti. Alıncak Noyan'ın ölümü üzerine Kerâyit boyunun bir kısmı oğlu Kurmışı Noyan tarafından Tokat bölgesinde yönetilirken diğer bir kısmı ise diğer oğlu Çavdar'ın yönetiminde Ankara bölgesinde varlıklarını sürdürmekteydiler. Ayrıca Alıncak Noyan'ın Arpa ve Bugday adlı oğullarının da Türkiye'ye yerleştikleri bilinmektedir.⁴⁶⁹ Olcaytu Hân (703-716/1304-1316) zamanında 712-717/1312-1317 yılları arasında Anadolu Genel Valisi ve Emîr-i Leşkerî olan Kerâyit beyi Sarıca oğlu İrincin Noyan'dır.⁴⁷⁰

Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın Sinop hâkimiyeti sonrası Danişmendiyye valiliği Emîr-i tümen olan Nabşı Noyan'ın kışlağı olan Kırşehir tarafına gittiği bilinmektedir.⁴⁷¹ XIV. yüzyılın birinci yarısının ortalarında Kerâyitler'den Tayci (Nabci, Nabşı, Tayşı) Noyan'ın torunları ve Baltu'nun oğulları Sultan Şâh ve Melik Şâh Sivri Hisar'da yaşamaktaydı. Sultan Şâh'ı ise Timurtaş öldürdü.⁴⁷²

⁴⁶⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 122; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 141; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, 72.

⁴⁶⁶ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 141.

⁴⁶⁷ Örs, “Tarih-i Olcaytu”, 53.

⁴⁶⁸ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 13.

⁴⁶⁹ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 236.

⁴⁷⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 242; Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 244-245.

⁴⁷¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 64.

⁴⁷² Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 118.

3.30. Kıyat/Kiyat/Kayat/Kiyan/Kıyan

Moğol efsanelerinde Moğollar Ergenekon Dağı'na yerleştikten sonra İl Hân'ın oğlu Kıyan ve erkek kardeşinin oğlu Nöküz'ün çok çocukları oldu. Kıyan'dan olan çocuklara Kıyat adını verdiler. Moğollar dağdan akan sele “*kıyan*” der, “*kıyat*” kelimesi ise onun çoğuludur.⁴⁷³ Kıyat-Borciğin (Borcigin, Börçeğin), Börü Tegin neslinden gelen hânların, Kıyat (Kiyan) boyu içerisinde hânlık edenler anlamına gelmektedir.⁴⁷⁴ Cengiz Hân'ın aile adı Kıyat, onun mensup olduğu soy Borciğin'dir.⁴⁷⁵ Kıyat boyu ileri gelenleri İlhanlı Devleti döneminde ordu yönetiminde Emîr-i Bozorg (Ulu Beyl) sıfatıyla önemli görevler üstlendiler.⁴⁷⁶ Zeki Velidi Togan, Çukurova/Kilikya'nın ayrı bir krallık olduğundan ve orası için ayrı bir tümen tahsis edilerek Hülâgû Hân'ın batıya gelmesinden önce Moğol boylarından Kıyatların yerleştiğini kaleme almaktadır.⁴⁷⁷ Olcaytu Hân döneminde Kıyat boyundan Norin Aka'nın oğlu Baydu'nun da Türkiye'de oturmakta olduğu bilinmektedir.⁴⁷⁸

3.31. Kurulas

Kurulas boyundan olan Yasavur (Yisa'ur, Yasaur), Çormagun Noyan'ın batı seferi için oluşturulan ordusunda tümen beyi olarak görev yapmaktaydı. Hülâgû'nun emri üzerine Baycu Noyan'ın yaptığı ikinci Türkiye seferinde Yasavur'un oğlu Hoca (Huçan, Huça) Noyan bulunmaktadır.⁴⁷⁹ Hoca Noyan'ın, binbaşı olan Tunatu ve Sulakar adlı 2 oğlu vardı. Gazan Hân'a karşı isyan edenler arasında Tunatu'nun oğulları Tökürgen Barula ve Kurmışı da bulunmaktaydı. Gazan Hân'ın hükümdar olduğu zaman isyan hareketinde yer aldıkları için öldürüldüler.⁴⁸⁰ Hoca Noyan, Türkiye'ye Baycu Noyan ile 656/1258 yılında iştirak ederek, ileriki zamanlarda zehirlenerek öldürüldü.⁴⁸¹ Baycu Noyan Erzurum şehrine Engürek Noyan ve Hoca Noyan gibi emîrlere ile geldiği haberini alan Selçuklu Sultanı II. Alâeddîn Keykubâd Moğol ordusuna karşı tedbir alması için Erzurum'dan, Sultan II. İzzeddîn Keykavus'a mektup yazdı.⁴⁸²

⁴⁷³ Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, 76.

⁴⁷⁴ Togan, *Umumî Türk Tarihi*'ne, 67.

⁴⁷⁵ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 275.

⁴⁷⁶ Özkan Nalbant, “Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy”, 192.

⁴⁷⁷ Togan, *Umumî Türk Tarihi*'ne, 237.

⁴⁷⁸ Örs, “Tarih-i Olcaytu”, 54.

⁴⁷⁹ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 378; Akkuş, Bağcı, “Hülâgû Han Döneminde”, 159.

⁴⁸⁰ Akkuş, Bağcı, “Hülâgû Han Döneminde”, 159.

⁴⁸¹ Temir, *Kırşehir Emiri Caca*, 190.

⁴⁸² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 29.

3.32. Kutlu Buğa Yüzü

Sultan II. Bâyezid döneminde (1482-1512) İshaklu'da 16 vergi nüfuslu küçük oymaktır.⁴⁸³

3.33. Koğalı/Koğalu Tatar

Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler adlı eserde Koğalı/Koğalu Tatar cemâati, Yörükân Tâifesine bağlı olup yerleşim yeri ise Kayseriyye Sancağı'dır.⁴⁸⁴

3.34. Kongrat/Kongırat/Koğurat/Kongurat/Kongğırat/Konkırat

Kıyan soyundan birinin Çurlık Mergen adında bir oğlu vardı. Çurlık Mergen'in oğlunun adı da Kongrat'tır. Kongrat halkı da onun soyundan gelmektedir.⁴⁸⁵ Cengiz Hân'ın annesi ve karısı Börte Kongrat boyundandır.⁴⁸⁶ Cengiz Hân ve oğulları döneminde Hârezm ve Deşt-i Kıpçak bölgelerine yerleşen Kongratlar⁴⁸⁷ devlet yönetiminde önemli görevler üstlendiler. XIV. yüzyılda Cengiz Hân'ın büyük oğlu olan Cuci'nin ölümünün ardından Cuci/Altın Orda Hânlığı'nın yönetimini Kongrat boyu eline aldı.⁴⁸⁸ Kongratlar, Cuci Ulu içindeki asıl Moğol boyları arasında yer almaktadırlar.⁴⁸⁹ Kongrat boyuna mensup birçok şahsiyet Altın Orda Hânlığı'nda önemli görevlerde yer aldı. Bu boya mensup olan Abatay Noyan'ı da Hülâgû döneminde görmekteyiz.⁴⁹⁰ İlhanlı Devleti döneminde de Kongratlar birer tümen oluşturarak İlhanlı Devleti içerisinde önemli Moğol boyları arasında yer almışlardır.⁴⁹¹ Osmanlı Devleti döneminde Konkrat adında bir cemâatın varlığı bilinmektedir. Konkrat cemâati, Tatar Tâifesi içinde yer almaktadır. Yerleşim yeri ise bilinmemektedir.⁴⁹²

⁴⁸³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 134.

⁴⁸⁴ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 533.

⁴⁸⁵ Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, 77.

⁴⁸⁶ Özkan Nalbant, "Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy", 198.

⁴⁸⁷ Kongrat boyunu, Reşidüddin ve onun eserinden yararlanan yazarlar zaman içerisinde Türkleşen Moğol boyu olarak kabul etmekte olup diğer kaynaklardan yararlanan yazarlar ise Türk boyu olarak kabul etmekte. Özkan Nalbant, "Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy", 200.

⁴⁸⁸ Özkan Nalbant, "Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy", 196.

⁴⁸⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 16.

⁴⁹⁰ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 379.

⁴⁹¹ Özkan Nalbant, "Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy", 196.

⁴⁹² Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 534.

3.35. Mangıt/Mangut/Mang'lar

Naçin-Ba'atur/Bahadır'ın 2 oğlundan birinin adı Mang'ul idi. Bu boy “*Mang'ut*” adıyla anıldı.⁴⁹³ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* adlı eserinde Mangıt boyunu, Moğol boy ve oymakları arasında göstermektedir.⁴⁹⁴ İlhanlılar döneminde doğudan gelen boylar orduda ayrı tümen çıkarmaktaydı. Mangıt boyu da birkaç tümen çıkarttı.⁴⁹⁵ Moğol boylarından Mangıtlar da İlhanlı Devleti'nin kuruluşu ve sonrasında önemli görevlerde bulundu.⁴⁹⁶ Uluğ Noyanlık ve vezirlik Gazan Hân zamanındaki Mangıt boyundan olan Uluğ Noyan Kutluğşâh (Kutlug Şâh)'a kaldı.⁴⁹⁷ 695/1296-1297 yılları arasında Gazan Hân, Kutlug Şâh'ı Baltu isyanını bastırmak için Türkiye'ye gönderdi.⁴⁹⁸

3.36. Menkut

Menkut Kutluk Şâh Noyan'ın oğlu Kazancuk olabilir. Moğol ordusu Memlûk ülkesine sefere çıkma girişinde bulunduğu dönemde bir kolda Türkiye'den Kazancuk'un kumandasında Memlûk ülkesine hareket edecekti. Bu Kazancuk ise Olcaytu Hân döneminde Anadolu kumandanlığı yapmaktaydı.⁴⁹⁹ Karaman Oğlu Mehmed Bey döneminde Niğde de Kazancuk adında bir beyin bulunduğu bilinmektedir. Mehmed Bey 30 gün Niğde'yi kuşattıktan sonra Niğde'yi ele geçirdi. Kazancuk'u esir aldı. Kazancuk, Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanına gönderildi. Daha sonra Karamanoğlu Mehmed Bey'in kardeşi Mahmûd Bey, Moğol noyanı Kazacuk'a Tarsus nahiyesini verdiği bilinmektedir.⁵⁰⁰

3.37. Muğal Samagarı

Sultan II. Bâyezîd döneminde (1482-1512) Muğal Samagarı adlı oymak Ilgın bölgesinde yaşamakta ve 142 vergi nüfusuna sahip bulunmaktadır. Kuru Göl, Gökçelü Mescidi, Tevekkül, Boğaz Virân, Abbâs, Bayad adlı ekinlere sahip küçük obalar halinde bulunmaktaydı.⁵⁰¹

⁴⁹³ T'ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 252.

⁴⁹⁴ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 181.

⁴⁹⁵ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 252.

⁴⁹⁶ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 379.

⁴⁹⁷ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 252.

⁴⁹⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 161.

⁴⁹⁹ Örs, “Tarih-i Olcaytu, 54; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 80, 143.

⁵⁰⁰ Şikârî, *Karamannâme*, 136-137.

⁵⁰¹ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 134.

3.38. Muğal Tatarı

Çorum bölgesindeki Tatarların birçoğu Sultan Çelebi Mehmed döneminde Rumeli'ye götürülmesine rağmen bu bölgede XIV. yüzyılda kalabalık bir Tatar boyu yaşamaktaydı. Bu Moğol boyuna Muğal Tatarları adı verilmekte ve İskilip/Çorum'un batısındaki Katar adı verilen bölgede yaşamaktaydılar. Katar bölgesindeki oymaklar Moğollar döneminde bölük adı ile anılmaktaydı. Bunlar arasında Moğol beylerinin adlarını anımsatan Baynal veya Taylan Özü ile Ayacı ve Alagözlü cemâatleri dikkat çekmektedir. Bu Moğol beylerinden biri de Katar'dır. XIV. yüzyılda Katar'ın Mahmûd, Ulu Bey ve Ahmed adlı oğulları bulunmaktaydı. Mahmûd adlı oğlunun ise zeamet sahibi İlyas, Mehmed Çelebi ve timar sahibi Yahya Çelebi adlı torunları vardır. Ulu Bey'in torunları da bu dönemde yaşamaktaydı. Katar'ın oğulları Beğ Dili köyüne sahiptiler. Ali Çelebi, Yusuf Çelebi, Hoca Ahmed, Hacı Yusuf ve Yavuz Er oğlu Sinâneddîn adlı kişilerle Kızıl Viran, Keremeddînlü Yüzü cemâatinin yurdunu kullanmaktaydılar.⁵⁰²

3.39. Naymanlar/Naiman

Lino Sülâlesi döneminde Nayman (Naiman)⁵⁰³ boy adı karşımıza çıkmaktadır. Eski dönemlerde Ch'ien (Uluq Khen Irmağı) kıyılarında yaşamlarını sürdürmekte iken güçlenmeleri sonucu topraklarını Wu-lung-ku (Urungu Irmağı'na) kadar genişlettiler.⁵⁰⁴ Naymanlar Hanghai (Hangay) ve Altai (Altay) Dağları arasında⁵⁰⁵ Tamir ve Orhon Irmaklarından, İrtiş Irmağı boyuna kadar olan bölgede varlıklarını sürdürmekteydiler.⁵⁰⁶ René Grousset; "Naymanların Ubsa-nor'dan, bir tarafta Kara-İrtiş ve Zaysan-nor'a, diğer taraftan yukarı Selenga'ya kadar uzanan, şimdiki Kobdo eyaletinde yaşadıklarını" (Grousset, 1980, 218) kaleme almaktadır.⁵⁰⁷ Naymanlar kuzeyde Kırgızlar, doğuda Kerâyitler, güneyde Uygurlar, batıda ise Kanglılar/Kıpçaklar ile komşulardı. Nayman (Naiman) kelimesinin manası "sekiz yer" demektir.⁵⁰⁸

Bu "sekiz yer" şunlardır:

⁵⁰² Neşrî, *Cihânnümâ*, 251; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 136.

⁵⁰³ Nayman ve Moğolların kültürleri birbirine benzemekte ise de Naymanlar, Moğollardan daha ileri bir idarî teşkilata sahipti ve tek bir yönetici hânedan tarafından idare edildi. Çelik, *İran Moğollarının Atası*, 34.

⁵⁰⁴ T'ang, "Moğol Sülâlesi Devrinde", 293.

⁵⁰⁵ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 277.

⁵⁰⁶ Abdülkadir İnan, "Nayman Boyunun Soyu Meselesi", *Belleten*, XXIV/96 (1960): 540.

⁵⁰⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila*, 218; Ahmetbeyoğlu, "Moğollar ve Komşuları", 85.

⁵⁰⁸ T'ang, "Moğol Sülâlesi Devrinde", 293.

A-erh-t'ai Dağı (Altay Dağı)

K'e-la-ho-lin Dağı (Kararurum)

Ai-lö-i-sai-la-ssu Dağı (Aluisras Dağı)

A-erh-t'ieh-shih Gölü (İrtiş Gölü)

A-erh-t'ieh-shih Irmağı (İrtiş Irmağı)

A-erh-t'ieh-shih Irmağı

Chi-erh-chi-ssu (İrtiş Irmağı ve Kırgız) arasındaki topraklar

Ch'i-hsi-erh-t'a-shih Dağı

Wu-lung-ku Irmağı (Urungu Irmağı)'dir.⁵⁰⁹

Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları adlı eserde Naymanların önceki ataları hakkında bilgi sahibi olmadıkları ve bildikleri ilk hükümdarlarının Karkış olduğu Karkış'ın ölümün ardından oğlu İnat'ın hükümdar olduğu bilinmektedir. Cengiz Hân döneminde de Naymanların hükümdarları Tayang Hân (Tayang Lian)'dır. Tayang Hân'ın Küçlük adında oğlu vardır.⁵¹⁰ Sülâleleri şu sırayı takip eder: Buyiruh, İnanç-Bilge, Tayang (Torluh), Guçukluk (Küçlük)'tur. Uygur yazısını kullanan ilk Moğol boyudur. Bozkırların en medeni halkı ve aralarında Nestûrî (Nestoryan) mezhebinden birçok Hristiyan da varlıklarını sürdürmekteydi.⁵¹¹

Naymanlar, Cengiz Hân'ın andası olan Camuha ile ittifak yaparak Cengiz Hân'ı yendiler. Cengiz Hân ile Altay Dağları bölgesinde yapılan mücadelede yenilerek Cengiz Hân'ın buyruğu altına girdiler. 1209'da Hârezmşâhlılar, Naymanların hükümdarı ve Gürhan'ın damadı Küçlüğ Hân ile anlaşarak Karahıtaylara saldırdılar. Damadı tarafından yenilgiye uğratılan Gürhan esir edilerek Karahıtay Devleti'ne 608/1211 yılında son verildi.⁵¹² Küçlük (Küçlüğ)'ün Karahıtay Devleti'nin başına geçtiği dönemlerde Karahıtay Devleti Moğollarla mücadelesine devam etti.⁵¹³ Âzerbaycan'a bu boydan çok az bir kısım geldi. Memlûkler ile Aynı Câlut'ta savaşan Moğol ordusunun kumandanı

⁵⁰⁹ T'ang, "Moğol Sülâlesi Devrinde", 293.

⁵¹⁰ T'ang, "Moğol Sülâlesi Devrinde", 293; Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, 73.

⁵¹¹ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, 277.

⁵¹² Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, 21; Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar (Doğu ve Batı Türkistan'ın Büyük Bir Kısımında Hüküm Süren Moğol Devleti (1130-1211)", içinde *DİA*, (İstanbul: DİA, 1993), 24: 416.

⁵¹³ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 376.

Ketboğa (Kitbuka, Kit Buğa)’dan⁵¹⁴ başka İlhanlı tarihinde Nayman boyundan herhangi bir kumandana rastlamamaktayız. Cengiz Hân’dan önce Naymanların hükümdarları İnanç Bilge Hân’dır.⁵¹⁵ 650/1252 yılında Nayman boyundan olan Ketboğa Noyan 12.000 kişilik öncü kuvvetin komutanı olarak Hülâgû Hân’ın batı seferine katıldı.⁵¹⁶ Naymanların Türk geleneklerinin etkisinde kalmasının sonucunda bazı tarihçiler Naymanların Türk kökenli oldukları görüşünü benimsemektedir. Uygur kitabelerinde yer alan “*Dokuz Tatar*”lar olduğu düşünülmektedir. Nayman Moğolca sekiz (?) demektir.⁵¹⁷

3.40. Nogay/Noğay Tatarı

Kayıtlarda Noğay Tatarı aşireti olarak yazmakta ve Tatar Tâifesine bağlı bir topluluk olarak bilinmektedir. Noğay Tatar aşiretinin yerleşim yeri ise Bucak (Rumeli Vilâyeti), Kırım, Özi Eyâleti’dir.⁵¹⁸

3.41. Oryangatlar

Faruk Sümer’in *Anadolu’da Moğollar* adlı eserinde bu boy adı geçiyor yalnız Anadolu’da nerede bulundukları yazmıyor.⁵¹⁹

3.42. Öyüklü Tatar

Cemâatin adı Öyüklü Tatar şeklinde yazmakta olup Yörükân Tâifesine bağlı olduğu bilinmektedir. Öyüklü Tatar cemâatinin yerleşim yeri Edirne Kazâsı’dır.⁵²⁰

3.43. Samagarlılar/Samagarlı/Samağar

Samagar Noyan⁵²¹ 663/1265-676/1277 yılları arası Abaka Hân zamanında “*Rum memleketleri emîr-i leşkerî*” Küen-Tatar boyunun tümen noyanı ve Hülâgû Hân’ın

⁵¹⁴ Ebû'l-Ferec - İbn'ül İbrî, *Tarih*, 576; Abdülkerim Özeydin, “Aynicâlût Savaşı”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları), 4: 1991, 275-276.

⁵¹⁵ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 15.

⁵¹⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 14; Ankhbayar Danuu, “Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2015): 12; Danuu, “İlhanlı Devleti’nde Vezaret” 102; Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları)*, 46.

⁵¹⁷ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 14-15.

⁵¹⁸ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 129.

⁵¹⁹ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 16.

⁵²⁰ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 622.

⁵²¹ Türkiye’nin Moğollar tarafından hâkimiyetinin ardından oluşturulan idarî yönetim birimi olan Anadolu Umumî Valiliği’ne yahut vali yanında emîr olarak askerî başkomutanlığa Samagar Noyan’ın Acal ile 1270-1271 yıllarında tayin edildiği bilinmektedir. Tuncer Gülensoy, “Anadolu’da Moğollar ve Samagar-Noyan ile İlgili Bir Efsane”, içinde *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), 664.

“akhtaçı”ıydı.⁵²² Samagar Noyan’ın yönetiminde olan Tatar tümenleri Eski Danişmend vilâyetinde, Amasya ve Niksâr taraflarında ve Çoruh boyunda yerleşerek sonraki dönemlerde Samagar Oğulları ve Tatar noyanları tarafından yönetildiler.⁵²³ Samagar Noyan’ın oğullarının idaresinde önemli bir Moğol bölüğü de Kayseri bölgesi ile Kırşehir’in bir kısmında yaşamakta oldukları düşünülmektedir. Yahudi kökenli Sâhib-i Divân Sa’düddeve’nin vezirliği döneminde Kılavuz Oğullarını Sahip Şemseddîn Ahmed Lâkuşî ile Türkiye yönetimine seçerek Yarguci Bugday’ı onların yönetimine verdi.⁵²⁴ Yarguci Samagar, Kılavuz Oğulları ve Elçi Bugday’ın yaptıklarına karşı geldi.⁵²⁵

Gazan Hân (694-703/1295-1304) zamanında Karaman ordusunun Emîr-i tümeni olan Tagaçar Noyan, Danişmendlilerin başkenti Tokat şehrine gitti. O vilâyetlerin Emîr-i Leşkerî Samagar oğlu Arap⁵²⁶ (Arab)’tır.⁵²⁷ Gavele Kalesi’ni kurtarmak için Konya’ya hareket eden Moğol noyanları Ayacı, Bay Timur ve Samagar oğlu Arap’dır.⁵²⁸ 712-717/1312-1317 yılları arasında Türkiye valisi ve Emîr-i Leşkerî olan Kerâyit noyanı Sarıca oğlu İrincin Noyan’ın emrinde Samagar oğlu İcil yer almaktaydı.⁵²⁹ Timurtaş Noyan döneminde karışıklık çıkartan Samagar’ın torunu İcil çıkardıkları karışıklık neticesinde öldürüldü.⁵³⁰

Eratna Devleti hükümdarı Mehmed Bey’in, hükümdarlığından memnun olmayan Hacı Şadgeldi ve Hacı İbrahim tarafından öldürülmesinin üzerine 13 yaşında olan oğlu Alâeddîn Ali Bey b. Muhammed b. Eratna hükümdar oldu. Alâeddîn Ali’nin hükümdarlığını zevk sefa ve eğlence içinde geçirmesi Eratnalı beylerin kendi başlarına

⁵²² Togan, *Umumî Türk Tarihi*’ne, 235.

⁵²³ Togan, *Umumî Türk Tarihi*’ne, 236; Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 30.

⁵²⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, 124.

⁵²⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, 127.

⁵²⁶ Kultak adındaki eşinden Novaki adında bir kızı ve Arab adında bir oğlu olan Samagar Noyan’ın 695/1296 yılında vefatı üzerine oğlu Arab Türkiye’de çıkan isyanları bastırmak için görevlendirildi. Samagar oğlu Arab, Sivas şehri hâkimi olan Sultan Veled’in oğlu Mevlavî şeyhi Ulu Arif Çelebi’nin mürididir. Sultan Veled, Samagar Noyan ve ailesinden “(Ey) Kultak! Sen iyi adlısın, ay gibi salınırsın; iyi adlılıkta tamsın sen. (Ey) Arab! Sen ay gibisin; askerlerin şahısın; onları yok etme, dağıtma. (Ey) Novaki! Sen büsbütün nursun; güzellikte hurilerin kıskancısın; herkesin önderisin, neşesisin.” diyerek methiyede bulunmaktadır. Sultan Veled’in yazdığı her beytin sonunda “Beğimiz bizi unutma” diyerek kaleme aldığı beyit ile yardım ve bağış isteğinde bulunması Samagarlıların Türkiye’de önemli konumda olduğunu göstermektedir. Veyis Değirmençay, “Sultan Veled’in Moğolların Anadolu Valisi Samagar Noyan ve Ailesine Methiyesi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal Of Social Sciences*, 12/51, (2013): 86-88.

⁵²⁷ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih*, 261; Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, 153.

⁵²⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, 185.

⁵²⁹ Togan, *Umumî Türk Tarihi*’ne, 244-245.

⁵³⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, 260.

hareket etmelerine olanak sağladı. Amasya’da Hacı Şadgeldi, Erzincan’da Mutahharten, Tokat’ta Şeyh Necip, Şarkîkarahisar’da Kılıç Arslan, Hacı İbrahim Sivas’ta, Tâceddîn Niksar’da kendi başlarına hareket etmeleri ve aralarında gerçekleşen mücadeleler sonucu devlet otoritesi bozuldu.⁵³¹ Alâeddîn Ali’nin hükümdarlığı döneminde yönetimde gerçekleşen gevşekliği fırsat olarak görenler onun elinde bulunan toprakları ele geçirmek için harekete geçmeye karar verdiler. Karamanoğlu Alâeddîn Bey’de bu durumu fırsat olarak gördü ve Alâeddîn Ali’ye saldırmaya karar verdi. Karamanoğlu Alâeddîn Bey henüz Müslüman olmayan Samagar ile Çaygazan Moğol boylarının da yardımlarıyla 777/1375-1376 yılında Kayseri’de bulunan Alâeddîn Ali’nin üzerine yürüdü.⁵³²

XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında Samagar Moğollarının başında Hızır Bey⁵³³ bulunmaktaydı.⁵³⁴ Sivas valisi Hacı İbrahim ve Alâeddîn Ali arasındaki sürtüşme esnasında Samagar Hızır Bey’in, kalabalık ordusuyla Kayseri’ye saldıracağı haberini aldılar.⁵³⁵ Eratna Devleti’nde kadılık yapan başarılarının ardından Alâeddîn Ali tarafından vezir olarak görevlendirilen Kadı Burhâneddîn Ahmed, Karamanlılar ile savaşarak Kayseri’yi ele geçirdi.⁵³⁶ Sivas valisi Hacı İbrahim’e nâiblerinden birini gönderip bölgenin idaresini Hacı İbrahim’e verdi.⁵³⁷ Samagar oğlu Hızır Bey’in kızını Hacı İbrahim eş olarak aldı ve Samagar oğlu Hızır Bey’e Kayseri valiliğini verdi.⁵³⁸ Karamanlılar ile Osmanlılar arasında 788/1387 de yapılan Konya Savaşı’nda Hızır Bey’in başında bulunduğu Samagar Moğolları, Karaman ordusunda yer aldı.⁵³⁹ *Bezm u Rezm* adlı eserde Kadı Burhâneddîn Ahmed’in, Karamanoğullarının üzerine sefere çıktığı sırada Moğol Samagar boyundan elçi gelerek “Hızır Beğ oğlu Pir boldı, Karaman’dan ayrılıp vilâyetin sınırına geldiği” (Esterâbâdi, 2014, 483) haberini Kadı Burhâneddîn

⁵³¹ Göde, “Eretnaoğulları”, 295-296; Göde, *Eratnahılar (1327-1381)*, 104; Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, 19-20.

⁵³² Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 103; Göde, *Eratnahılar (1327-1381)*, 105.

⁵³³ Samagar Noyan’ın eşi Kultak’tan Arab adlı oğlu olduğu ve İcil’inde Arab’ın torunu olduğu yönünde düşünülmektedir. XIV. yüzyılda Samagar neslinden Hızır Bey vardır. Gülensoy, “Anadolu’da Moğollar ve Samagar”, 664.

⁵³⁴ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 118.

⁵³⁵ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 115; Göde, *Eratnahılar (1327-1381)*, 109.

⁵³⁶ Abdülkerim Özaydın, “Kadı Burhâneddin”, içinde *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 74.

⁵³⁷ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 106.

⁵³⁸ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 124; Göde, *Eratnahılar (1327-1381)*, 111.

⁵³⁹ Neşrî, *Cihânnümâ*, 101-107; Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 118; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 247-248.

Ahmed'e söylediği yazmakta ve Samagarlıların başına Pîr Boldu'nun geçtiği de bilinmektedir.⁵⁴⁰

Moğol Samagar emîrlerinden Nebi adlı bir şahsında olduğu bilinmektedir.⁵⁴¹ Nebi'ye bağlı olan Ağca-kale Artukâbad yakınlarında bir yerdir.⁵⁴² Ankara bölgesinde Sultan Önü Sancağı'na bağlı Cemşid köyünde Samagar adlı ve 5 vergi nüfuslu küçük bir oymak bulunmaktadır.⁵⁴³ XIV. yüzyılın ikinci yarısında Karamanoğullarının idaresine İshaklı, Ilgın, Beyşehir ve Niğde bölgelerinde oturan Moğol boyları girmiştir. Bu bölgede yaşayan ve Türkleşmiş olan Moğol boylarının birçoğunu Emîr Timur Türkistan'a götürdü. Türkiye'de kalanlar arasında Samagar ve Celâyir boyları bulunmaktadır. Samagar boyu Ilgın'da, Celâyir boyu ise Aksaray'da yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁵⁴⁴ XVI. yüzyılda Ulu Yörükler içerisinde Samagar kışlaklarının varlığı bilinmektedir. Samagar kışlakları 1520 tarihli defterde İlbeyli bölüğüne dahilken, 1575 yılında ise Ulu Kamanlı bölüğüne dahil edilmiştir.⁵⁴⁵

3.44. Sıraçlı/Saraç

Ulu Yörük içerisinde de Sıraçlı bölüğü, Sivas Sancağı'nın Şarkpare ve Tokat kazalarında oturmaktaydı. Tokat'ın Kazâbâd nahiyesine bağlı Üzmüş mezraasında vergisini veren Sıraçlı oymağı, ziraatla meşguldü.⁵⁴⁶ XVI. yüzyılda Sıraçlı oymağı da Moğolların kalıntıları olarak kabul edilen oymaklar içerisinde yer almaktadır.⁵⁴⁷ Kazâbâd bölgesinin çeşitli mezraalarında Sıraçlı oymağının oturduğu bilinmektedir.⁵⁴⁸ 1520 yılında bölük olarak kabul edilen Sıraçlı'ya tâbi oymaklar ve kışlaklar İlbeyli bölüğü içinde yer almaktadır. Sıraçlı boyunun bir bölümü Kürecik köyünde oturmaktaydı.⁵⁴⁹ XVI. yüzyılın ilk yarısında Hoca hasları mukataasında yer alan Sıraçlı oymağı 5 kışlakta oturmaktaydı.⁵⁵⁰ XVII. yüzyılın ortalarında Hoca hasları mukataasını oluşturan

⁵⁴⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 118.

⁵⁴¹ Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 221.

⁵⁴² Esterâbâdi, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, 248.

⁵⁴³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 135.

⁵⁴⁴ Faruk Sümer, "Karamanoğulları", içinde *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 455.

⁵⁴⁵ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 107-108.

⁵⁴⁶ Alpaslan Demir, "XV-XVI. Yüzyılda Turhal Kazası'nda Nüfus-Toprak İlişkisi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 17 (2010): 69.

⁵⁴⁷ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 34.

⁵⁴⁸ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 19.

⁵⁴⁹ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 107-108.

⁵⁵⁰ Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesi", 109.

oymaklardan Sıraçlı oymağı da Sultan Ahmed vakfına dahil edilmiştir.⁵⁵¹ XVII. Yüzyılın sonlarında Sıraçlı oymağı, Sivas Sancağı'nın Şarkpare kazasında yaşamlarını sürdürmekteydi.⁵⁵² 1485-1520 yılları arasında bölük olarak tabir edilirken, 1575 yılında oymak olarak İlbeyle bölüğüne bağlanmıştır. Sıraçlı cemâatleri Şarkpare ve Tokat Kazâları (Sivas Sancağı), Ünye Kazâsı (Canik Sancağı), Kütahya, Hamideli, Aydın ve Karahisar-ı Şarki Sancakları, Mut Kazâsı (İçel Sancağı), Düşenbe Kazâsı (Alaiye Sancağı), Geyve Kazâsı (Kocaeli Sancağı) ve Uşak Kazâsı (Kütahya Sancağı) gibi Türkiye'nin farklı bölgelerine yayılmıştır.⁵⁵³ Osmanlı Devleti Arşivi Belgeleri'nde aşîretin adı Sarac/Saracılı/Saracılı'dur. Bağlı olduğu topluluk kayıtlarda yazmamaktadır. Yerleşim yeri ise Tokat, Kütahya, Manavgat Kazâsı (Alâiye Sancağı)'dır.⁵⁵⁴

3.45. Suga/Suğa/Çuğa/Çau'ğa

Faruk Sümer, Moğol oymağı olan Çuğa'nın adını Tayci Noyan'ın emrindeki Çauğa'dan aldığını,⁵⁵⁵ Gere-de-Bolu arasında Çağa adlı bir kasaba evvelce köy bulunduğunu, Kara Devlet Şâh'ın Moğol ve Geredeli ise Çuğa (Çau'ğa) oymağının beyi olduğu⁵⁵⁶ ve Moğol boyundan Çuğalar'ın XIV. yüzyılın ikinci yarısında Sivri Hisar bölgesinde yaşadıklarını düşüncesindedir.⁵⁵⁷ Suga boyu 788/1387 yılında Osmanlı Sultanı II. Murad'ın Karaman Oğulları üzerine yürüyüp aralarında vuku bulan Konya Savaşı'nda diğer Tatar beyleri ile birlikte Karaman oğlu Alâeddîn Bey'in tarafında savaşa katıldı.⁵⁵⁸

3.46. Suğanut

694/1295 yılında Gazan Hân'ın emriyle Tagaçar Noyan Türkiye ordusu kumandanlığına getirildi. Olcaytu Hân döneminde Tagaçar Noyan'ın amcasının oğlu Bularğı'nın da Türkiye'ye geldiği ve Ermeniler ile yaptığı mücadelede Kilikya Tâbi Ermeni Baronu'nu öldürdüğü, kendisinin de İlhan tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.⁵⁵⁹ Uluğ Noyanlık ve vezirlik Geyhatu zamanında Suğanut boyundan olan

⁵⁵¹ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 86.

⁵⁵² Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesi", 109.

⁵⁵³ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 150.

⁵⁵⁴ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 143.

⁵⁵⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 118.

⁵⁵⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 132.

⁵⁵⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 118.

⁵⁵⁸ Neşri, *Cihânnümâ*, 101-107; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 247-248.

⁵⁵⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 143.

Uluğ Noyan Tagaçar'a kaldı.⁵⁶⁰ Geyhatu Hân'a karşı hükümdarlık mücadelesinde bulunan Baydu'yu tümen beyi olan Tagaçar'ı destekledi.⁵⁶¹

3.47. Suldus/Sulduz/Soldoz

VI-VII. yüzyıllarda varlıklarını sürdüren Kara Tatarlar (Şatolar) 9 boya ayrılmakta ve bu boylardan birini Suldus boyu teşkil etmektedir.⁵⁶² Kara Tatar Moğol Tarigin gurubundan olan Sulduslar⁵⁶³ Celâyir boyundan sonra gelen önemli bir boydur.⁵⁶⁴ İldurkin bu koldandır.⁵⁶⁵ Moğol dilini kullanan Suldus boyu XIV. yüzyılda Türkleşti ve Türk dilini kullanmaya başladı.⁵⁶⁶ Cengiz Hân döneminde, eskiden Uryanhitlerin bulunduğu orman bölgesinde yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir.⁵⁶⁷ Cengiz Hân'ın babası olan Yesügay Bahadır, Kingan Dağları eteklerindeki Onon Irmağı kıyılarında hâkimiyeti altına aldığı boylar arasında Suldus boyu da bulunmaktaydı. Yesügay Bahadır'ın ölümünden sonra Cengiz Hân'a karşı isyan ederek ondan ayrılan boylar arasında Suldus boyu da vardır. Diğer boylar gibi isyan eden Suldus boyu Taycı'ut'ların reisi olan Tarhu Tai Kiriltuh'un hâkimiyeti altına girdi.⁵⁶⁸ Timuçin'in, Taiçi'ut'lardan kaçtığı esnada Suldus boyundan olan Sorhan-şira, Çimbai ve Çilao'un adlı iki oğlu Timuçin'in kaçmasına yardım etti.⁵⁶⁹ Bu boya mensup olup Cengiz Hân hükümdar olmadan önce Sorhan-şira'nın kızı Hadaan'dan, Çilgütei, Taki, Taiçi'udai kardeşler, Takai-ba'atur Cengiz Hân'ı her zaman destekledi.⁵⁷⁰ Sorhan-şira bu yardımından dolayı hânlığın kurulmasıyla birlikte Tarhan yönetimine ve binbaşılığa getirildi.⁵⁷¹ Sorgan-Şira'ya hizmetlerinden ötürü Cengiz Hân, Selenge Irmağı kenarlarında istediği gibi oba kurmaya müsaade ettiği de bilinmektedir.⁵⁷² Aynı zamanda Hülâgû'nun birliklerinin içinde yer alan baş yarguci ve sağ kol ordusu kumandanı Suncak (Suğuncak) Noyan⁵⁷³

⁵⁶⁰ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 252.

⁵⁶¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 135.

⁵⁶² Özkan Nalbant, "Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy", 202.

⁵⁶³ T'ang, "Moğol Sülâlesi Devrinde", 246.

⁵⁶⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 12.

⁵⁶⁵ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 457; T'ang, "Moğol Sülâlesi Devrinde", 246.

⁵⁶⁶ Özkan Nalbant, "Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy", 202.

⁵⁶⁷ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 105.

⁵⁶⁸ Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)", 28.

⁵⁶⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, 32.

⁵⁷⁰ Ahmet Temir, "Suldus", içinde *İslam Ansiklopedisi, İslam Alemleri, Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lugatı*, (Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı, 2001), 11: 9.

⁵⁷¹ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 376.

⁵⁷² Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 105.

⁵⁷³ Suncak Noyan 1265 yılında Hülâgû Hân'ın nâibi olarak görev yapmaktaydı. Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, 193.

Sorgan-şira soyundandır. Çoban Noyan'ın dedesi Tuda'u'nun kardeşidir. İlhanlı Devleti'nde Çobanlılar ve Celâyirliler haleftir.⁵⁷⁴ Uluğ Noyanlık ve vezirlik Abaka Hân⁵⁷⁵ zamanında Suldus boynundan olan Uluğ Noyan Soğuncak ve Ebû Sa'id Bahadır Hân zamanında Çoban'a kaldı.⁵⁷⁶ İlhanlı Devleti'nde Suncak Noyan Hülâgû Hân'ın ordusunun sağ kol kumandanı ve baş yargucusu olarak görevliydi. İlhanlı Devleti'nde önemli görevler üstlenen Suncak Noyan'ın oğulları Baydu, Arap, Argun ve kardeşleri Kahtı Noyan, Tuda'un, Timur-buka ve Tuda'un oğlu Melik (Malik) ve Melik'in oğlu Çobandır.⁵⁷⁷

Zeki Velidi Togan, Suldus boyunun Türkiye'ye Baycu Noyan ile gelip Malatya ve Harput çevresine bir kısmının yerleştiğinden bahsetmektedir.⁵⁷⁸ Anadolu Genel Valiliği yapmış olan Çoban oğlu Timurtaş Noyan'dan dolayı Suldusların Türkiye'ye geldikleri düşünülmektedir.⁵⁷⁹ Türkiye'de Diyar-ı Bekr bölgesinde siyasî, askerî ve etnik açıdan etkileri olan önemli bir Moğol boyudur.⁵⁸⁰ Suldus boyu İlhanlı ordusunun sağ cenahını oluşturmakla beraber birden fazla tümenenden oluşması İlhanlı Devleti için önemli bir boy olduğunu göstermektedir.⁵⁸¹ Suldus boyuna mensup olan Emîr Çoban'ın İlhanlı Devleti'nin idaresini ele geçirmesiyle devlet idaresinde etkin bir boy oldu. Emîr Çoban'ın idamından sonra onun evlatları ve torunları İlhanlıların mirası üzerinde Çobanlı Hânedanlığı'nı tesis edeceklerdir. İlhanlı Devleti'nin dayandığı iki büyük boydan ikincisi Sulduslardır.⁵⁸² Gazan Hân döneminden itibaren devlet içerisinde önemli konumda yer alan Suldus boyu lideri Emîr Çoban'ın torunu, Emîr Küçük Şeyh Hasan, 736/1336 da Cengiz Hân soyundan Arpa adlı bir şahsı İlhan ilan etmeğe çalıştılsa da başarılı olamadılar. 744/1343 yılına kadar Küçük Şeyh Hasan, Âzerbaycan ve Türkiye'de hüküm

⁵⁷⁴ Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih* 79; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 12-13.

⁵⁷⁵ Abaka Hân, Suldus boyuna mensup olan Yisuncin Hatun'dan dünyaya gelen ve Hülâgû Hân'ın en büyük ve en iyi oğludur. Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 79.

⁵⁷⁶ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 252.

⁵⁷⁷ Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)", 41.

⁵⁷⁸ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 237.

⁵⁷⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 142.

⁵⁸⁰ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 163; Özkan Nalbant, "Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy", 204.

⁵⁸¹ Calayır, Suganut (Sugan'lar), Mangıt (Mangut, Mang'lar) ve Suldus bahsettiğimiz bu 4 boyun elinde Uluğnoyanlık ve Hükûmet reisliği bulunmaktadır. Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 252.

⁵⁸² Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 163-164.

sürdü.⁵⁸³ XIV. yüzyılda Moğol-Sutaylı boyunun yurdu Musul'dan Erzurum'a kadar olan bölgeyi kapsamaktadır.⁵⁸⁴

Çobanlılar/Çupanlılar, Suldus boyundan olup İlhânlı Devleti'nin yıkılma sürecine girmesiyle kendilerini İlhânlı Devleti'nin mirasçısı olarak görüp bölgede yer alan devletlerle mücadeleye girdiler. Emîr Çoban'ın çocuk ve torunlarıdır. 21 yılı kapsayan dönem içerisinde Âzerbaycan, Erran ve dönem dönem Irak-ı Acem ve Türkiye'nin bir kısmında hâkimiyet sürdü. 757/1356 yılında Celâyirli Sutan Üveys tarafından toprakları Celâyirli Devlet'i hâkimiyeti altına alındı.⁵⁸⁵

Cevdet Türkay'ın, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler adlı eserinde* Salduz oymağı adıyla yazmakta ve Türkmân Tâifesine bağlı bir oymak olarak bilinmektedir. Yerleşim yeri ise Kerkük Sancağı'dır.⁵⁸⁶ Aynı eserde Salduz oymağı, Salduz/Selduz/Silduz cemâat adı olarak yazmakta ve Türkmân Tâifesi içerisinde yer almaktadır. Yerleşim yeri ise Kerkük Sancağı (Musul Eyâleti)'dir.⁵⁸⁷

3.48. Sünitler/Sunit/Suunit/Suun'lar

Târîh-i Güzide de;

Kırkin

Yesevut

Kurlas

Arulat (Metinde Arlat)

Menktutların, Sunit kolundan olduğu kaydedilmektedir.⁵⁸⁸ “Sünit” kelimesi Moğol dilinde gece anlamı taşımaktadır. Bu boy Çaidu'nun 3. oğlu Çajin-örtegei oğlundan (Sünitten) gelmektedir. Sünit'in gece dünyaya gelmesi sonucu Sünit adını aldığı bilinmektedir. Sünit, Nirun grubundandır.⁵⁸⁹ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* adlı

⁵⁸³ Togan, *Umumî Türk Tarihi*'ne, 231.

⁵⁸⁴ Faruk Sümer; *Âzerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957), 442.

⁵⁸⁵ Yılmaz, “Celâyirliler Kabile-Devlet”, 89.

⁵⁸⁶ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 37.

⁵⁸⁷ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 674.

⁵⁸⁸ Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, 453.

⁵⁸⁹ T'ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 126-127.

eserinde Sünitleri, Moğol boyu ve oymakları arasında göstermektedir.⁵⁹⁰ Cengiz Hân'ın önemli komutanları arasında yer alan Çormagun Noyan⁵⁹¹ bu boya mensuptur.⁵⁹² Cengiz Hân'ın ölümünden sonra başa geçen Ögeday Hân, geniş yetkiler vererek Batı seferi için Çormagun Noyan'ı görevlendirdi. Çormagun Noyan ile birlikte Kafkasya'ya gelen Sünit boyuna mensup Küçük Çağatay da bu boydandır.⁵⁹³ Âzerbaycan'a gelen ilk komutanlar arasında Suntay/Suntai adı yer almaktadır. Bu komutanının Sünit boyuna mensup olduğu düşünülmektedir.⁵⁹⁴ Çormagun Noyan'ın mensup olduğu Sünit tümeni Türkiye dışında İlhanlılara tâbi olan Diyar-ı Bekr tarafına yerleşti. Bu tümene Duladay yarguci, sonra da oğulları eşlik etmekteydi. Sünitler Malatya ve Harput taraflarına yerleşti.⁵⁹⁵

3.49. Sutaylılar

Sutaylılar, Moğol boyu olan Sünitlere mensuptur.⁵⁹⁶ Emîr Çoban'ın Sülemiş isyanını bastırmak için Türkiye'ye geldiği zaman yanında tümen beylerinden Sutay'da bulunmaktaydı. İsyanın bastırılmasından sonra Sutay, Türkiye'yi korumak için Kayseri bölgesinde kaldı.⁵⁹⁷ Sutay ve oğulları XIV. yüzyılda Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Bekr ve Doğu Anadolu bölgesine hâkim oldu. 753/1352 yılında Bayram oğlu Hacı İbrahim'in ölümü üzerine Sutay Oğullarından bir kısmın Orta Anadolu'ya göç etmeleriyle bu bölgede Barambay olarak adlandırılmışlardır.⁵⁹⁸ İrinci'nin emrinde Diyar-ı Bekr valisi Sutay oğlu Barımbay (Baranbay) bulunmaktaydı.⁵⁹⁹ Timurtaş Noyan zamanında isyan çıkaranların arasında Sutay'ın oğlu Baranbay'da bulunmaktaydı. Barambay, Timurtaş'ın elinden kurtulup Diyar-ı Bekr'de bulunan babasının yanına gidebildi.⁶⁰⁰

⁵⁹⁰ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 181.

⁵⁹¹ Cengiz Hân döneminde Moğol Türk Devleti'nin kurulması ve sınırlarının genişlemesinde, batıya ve İran bölgesine yapılan seferlerde görevlendirilen ve önemli başarılar kazanan Çormagun Noyan Ötegedai boyuna mensuptur. Çormagun Noyan, Moğolların yönetiminde değişikliğe yol açarak zekâsı ve idareci vasfıyla elde ettikleri bölgelerde yaşayan halkın üreticiliğini ve vergi getirisini görüp Moğolların hâkimiyeti altına aldığı bölgeleri yakıp yıkmasını engelledi. Konukçu, "Moğol Sünit Boyundan", 277-287.

⁵⁹² Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 252.

⁵⁹³ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 377.

⁵⁹⁴ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 164.

⁵⁹⁵ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 236-237.

⁵⁹⁶ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 165.

⁵⁹⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 197-199.

⁵⁹⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 139-140.

⁵⁹⁹ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 245.

⁶⁰⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 260.

3.50. Şeyhli Tatar/Şeyhlü Tatar

Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler adlı eserde Şeyhli Tatar cemâati Yörükân Tâifesi içinde yer almakta ve yerleşim yeri ise Zamantı Kazâsı (Meraş Sancağı), Bozok/Yozgat Sancağı'dır.⁶⁰¹

3.51. Tatar/Tâtârân/T'a-t'a-erh/Ta-tan

Çin kaynaklarına göre Tatarlar, Mançurya'nın batısında yaşayan Proto-Moğol Mo-ho boylarından asil bir soya sahipti.⁶⁰² Moğol toplulukları Çin kaynaklarında Tatar adıyla geçmekte ve Türk boylarından kesin olarak ayrılmaktadır.⁶⁰³ Tatarlar Moğol Ulusu'dur ve Çinliler, Cengiz Hân'dan önce Moğolca konuşan bütün topluluğa Tatar adı vermektedirler. Orhun Yazıtlarında da Tatar adına rastlanılmamaktadır.⁶⁰⁴ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* adlı eserinde Tatar boyunu, Moğol boy ve oymakları arasında göstermektedir.⁶⁰⁵ XII. yüzyılda Moğolların işgal ettikleri bölgenin doğusunda Buyır-Nor Gölü (Buyür Gölü-Boir-Nor) çevresinde göçebe yaşam benimseyen Tatarlar büyük ehemmiyet kazandı. Onların yüksek ve itibarlı olmaları diğer boylarında kendi adlarını bırakıp kendilerine Tatar demelerine neden oldu.⁶⁰⁶ Cengiz Hân tarafından ortadan kaldırılan Tatarlar, Çin'de Da-da ve Avrupa'da Tatar şekillerinde bütün Moğol halkı için kullanılmakta ve Türk halkları da yanlış olarak bu adla anılmaktadır.⁶⁰⁷ Tatar Devleti ve Tatar boylarının bugün Moğol olarak tabir edilmesindeki değişikliğin nedeni halkların birbirine yakınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Yıllar önce Tatar denilen boylar yıllar sonra Moğol adıyla anılmaya başlandı.⁶⁰⁸

XIII. yüzyılda Çin topraklarının büyük bir kısmı, Türkistan, Horasan, Âzerbaycan, Irak, Suriye, Türkiye, bugünkü Rusya, Kafkasya, Kırım, Ukrayna, Polonya Moğol olarak da adlandırılan Tatarlar tarafından istila edildi. Bu bölgelerde yaşayan halkların Tatarlar tarafından yönetilmesi sonucu XIV. yüzyıldan başlayarak “*Tatar*” adı boy adı, etnik unsur belirten bir kavram yerine yönetilen halklar için kullanılmaya

⁶⁰¹ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 702.

⁶⁰² Mustafa Kalkan, “Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi”, *Türk Kültürü Dergisi*, 393/YIL XXXIV (1996): 11; İsakov, “Kırgız-Moğol İlişkileri”, 29.

⁶⁰³ Yıldırım, “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, 183.

⁶⁰⁴ Sümer, “Tatarlar”, 168.

⁶⁰⁵ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 182.

⁶⁰⁶ Vladimircov, *Cengiz Han (Çingis – xan)*, 10-11; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 91.

⁶⁰⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, 276.

⁶⁰⁸ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 451.

başlandı.⁶⁰⁹ Tatar adı kimi kaynaklarda Moğollardan ayrı bir grup kabul edilirken kimi kaynaklarda tüm Moğol halkı adına kullanıldı. Vladimirtsov, Reşideddîn Fazlullah'a dayanarak Moğol boylarından bahsederken şöyle diyor: “Bu kabilede yurt ve yer birleşmiş idi; herkesin nereden nereye kadar malik olduğu tayin edilmişti” (Vladimirtsov, 1995, s. 91).

Tatar adının nasıl ortaya çıktığı ve ne anlama geldiği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birkaçına baktığımız da Tatar kavramının Juan-juan hükümdarı Da-tan'dan geldiği ve Göktürklerin Juan-juanlara Tatar dedikleri; ilk kez Tatar kavramının Çin kaynaklarında V. ve VI. yüzyıllarda Ta-t'an ve T'an-t'an olarak karşımıza çıktığı ve “ormancı”, “ağaç eri”, “yiş kişi”⁶¹⁰ Ta-ta “Barbar-vahşi”⁶¹¹ manalarına geldiği; I. N. Berezin, “Tatar” adının ilk kez “Tartır” olarak kaleme alındığını ve anlamının “çeken” veya “uzatan” olarak belirtirken; R. Ahmetyanov'da I. N. Berezin gibi ilk kez “Tartır” olarak kaleme alındığını yalnız anlamının “hükümdarlar hükümdarı” olduğunu belirtmiştir. N. M. Karamzin, “Tatar” isminin Yakut toteminden geldiği⁶¹² “Put (Ongun)” anlamına geldiği⁶¹³ düşüncesi üzerinde durmaktadır. A. H. Halikov, “Tatar” adının Evenkilerde “dyada” ve Yakutlarda “sata” denilen ve yağmur yağdırıp hastalık gideren taşın adıyla bir ilgisinin olabileceğini; L. Z. Budagov, Türkiye’de ve İran’da “haberci” ve “ulak” kelimelerinden türetilerek oluşturulduğunu; N. A. Baskakov “Tatar” adının Kalmıkça “tatr” ve Çuvaşça “tudar” olarak bilinen “kekeme”den geldiğini; A. A. Suharev, “tau” yâni “dağ” ve “tar” yâni “yaşamak” kelimelerin bir araya getirilmesiyle⁶¹⁴ “Dağ kişisi”⁶¹⁵; D. Yeremeyev “Tatar” adının “tat+ar” şeklinde şekillendiğini, “tat” ile ilk başlarda Farslar ve sonraları tüm yabancı olanları belirtmek için söylendiği ve böylece “tatar” adının “yabancı”yı işaret ettiğini öne sürmektedirler.⁶¹⁶ Kürşat Yıldırım, “Tatar adının ise T'an-t'an Ta-t'an olarak erken devirlerde Çin kaynaklarına geçtiği ve Juan-juan'lar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. O hâlde T'an 檀 = T'an-t'an 檀 檀 = Ta-t'an 大

⁶⁰⁹ Mehmet Maksudoğlu, “Tatarlar: Moğol mu, Türk mü?”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11-12 (1993- 1994 1997): 207.

⁶¹⁰ İsakov, “Kırgız-Moğol İlişkileri”, 105.

⁶¹¹ Kalkan, “Türk-Moğol Kavimleri”, 11.

⁶¹² Kürşat Yıldırım, “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası*, 22/2(2012): 172-173.

⁶¹³ Kalkan, “Türk-Moğol Kavimleri”, 11.

⁶¹⁴ Yıldırım, “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, 172-173.

⁶¹⁵ Kalkan, “Türk-Moğol Kavimleri”, 11.

⁶¹⁶ Yıldırım, “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, 172-173.

檀 = Ta-ta 韃靼 = Tatar şeklindedir.” Görüşünü bizlerle paylaşmaktadır.⁶¹⁷ Ermeni el yazmalarından Akneli Grigor’a göre “*Okçu halk/Millet*”,⁶¹⁸ P. Karpini “*Su Moğolu*”,⁶¹⁹ Kaşgarlı “*Tat- yabancı*” anlamlarına geldiğini belirtir.⁶²⁰

Sung’lu Huang-chen’e göre; Ta-tan ve Nü-chen’ler aynı ırktan olup No-ho’ların torunlarıdır. Nü-chen’ler, Hun-t’ung Irmağı bölgesinde, Ta-tan’lar ise Yin-sihan (Yin dağı) kuzeyinde oturmaktaydılar. Çin’e yakın oturan Tatarlar Medeni Tatar adını almakta iken uzak oturanlara ise Yabanî Tatar adını verilmekteydi. Nü-chen’lerin hizmetinde bulunan Yabanî Tatarlar kendi içinde Kara Tatar ve Ak Tatar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Li-ven-t’ien’e göre; Chinli’ler ait olan Kerulen Irmağı’nın doğusundaki topraklarda yaşamlarını sürdürenlere T’a-t’a-erh adı verilmekte ve Moğollara ait olan Kerulen Irmağı’nın batısından Sehege Irmağı’nın doğusuna kadar olan bölgede yaşayanlara T’a-t’a adı verilmekteydi.⁶²¹ Mong-ta-Peh-lu’ya göre; Kitay’ın kuzey-batısında yaşamlarını sürdürenlere Ta-ta adı verildi. Ta-ta’lar; Kara, Ak ve Yabanî Ta-ta olarak 3 kısma ayrılıp bunlar arasında güçlü, kuvvetli ve becerikli olan Kara Ta-ta’lar Cengiz Hân’ın yanında yer alan noyanları, baş vezirleri ve memurları gibi görevlerde yer almaktaydı.⁶²²

HYS-SCP’e göre; Tatar boyunu altı klâna ayrılmaktadır. Bunlar şu şekildedir:

Çağan-Çağağan Tatar (Ch’a-he-an)

Alçi-Tatar (A-le-ch’ih)

Dutagud (Tu-ta-erh-t’i)

Alugai-Tatar (A-lu-hai)

Ayli’ut (A-i-li-vu-t’i)

Beru’ut (Pei-lu-wu-t’i)⁶²³

⁶¹⁷ Yıldırım, “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, 183.

⁶¹⁸ Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, 15.

⁶¹⁹ Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 68.

⁶²⁰ Kalkan, “Türk-Moğol Kavimleri”, 11.

⁶²¹ T’ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 91.

⁶²² T’ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 91; Kalkan, “Türk-Moğol Kavimleri”, 12.

⁶²³ T’ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 92.

Târîh-i Güzîde adlı eserde Tatar boyu sekiz koldan olduğu kaleme alınmaktadır. Bunlar şu şekildedir:

Tutukilyut

İncî

Cagan

Urasvet

Kubin

Teraut

Berkuy

Urankket⁶²⁴

Hükümdar sülâlesinin sırası şu şekildedir: Temucin-uge, Megucin-se'ultu, Yekeçeren'dir. Tatarların arasında başlıca Ayiri'ut-tatar, Buiru'ut-tatar, Alçi-tatar, Aluhai-tatar, Çahan-tatar ve Duta'ut-tatar boylarının adı geçmektedir.⁶²⁵

XV. yüzyıla ait eserler ve Timurlu kaynakları Moğolları, Kara Tatar olarak kaleme almakta iken, XV. ve XVI. yüzyıllara ait olan defterlerde Tatar, Muğal ve Muğal Tatarı, Çağataylar ise Türkmenleştikleri için Kara Tatar Türkmenleri adlarıyla kaleme alındılar.⁶²⁶

Kara Tatarların 70.000 aile civarında oldukları ve Hıtaý sınırında yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir. Tatarların, Moğollar ile aralarındaki mücadeleden dolayı Cengiz Hân yaşadıkları bölgeden sürdü ve öldürülmeleri için emir verdi. Moğollar ve diğer boylar Kara Tatarların kadınlarını kendilerine eş yapmışlardır.⁶²⁷ Tatar boyundan Çormagun Noyan ve Elcigidey Noyan ile birlikte Türkiye'ye gelen noyanlar arasında Tatar boyuna mensup noyan, yarguci veya bitikçi görevlerinde gelen olmadığı bilinmektedir.⁶²⁸ Hülâgû Hân'ın batı seferi için ordusunda yer alan bu melez Tatarlar,

⁶²⁴ Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, 452.

⁶²⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, 276.

⁶²⁶ Gülensoy, "Anadolu'da Moğollar ve Samagar", 661-662.

⁶²⁷ Özkan İzgi, "Moğol İstilasından Sonra Orta Asya'da Yerleşik Hayat", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran'a Armağan, XXVII/1-2(1989): 134-135; Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, 72.

⁶²⁸ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 376.

Hülâgû Hân'ın kendisine olan tutumlarından memnun kalmayarak Türkiye'ye gönderildi.⁶²⁹ Timurlu tarihçisi Şerefeddîn Ali Yezdî, *Zafernâme: Târih-i Mufasssal-i İran der Devre-i Tîmûrîyân* adlı eserinde Mengü Kağan'ın Hülâgû Hân'ı Yakın Doğu bölgesinin ele geçirilmesi için görevlendirdiğinde Türk olarak bahsettiği Tatarları Hülâgû Hân, Tebriz'de bulunduğu zaman zarfında Türkiye ve Şam/Suriye bozkırlarına aileleriyle birlikte gönderdi.⁶³⁰ Tatarlar, Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya kadar geniş bir bölgeye yayılan Moğol boyudur. Batıya yerleşmelerin başlangıcından XV. yüzyılın Emîr Timur'un hâkimiyetine kadar geçen zaman diliminde bölgede siyasî olaylarda önemli konumda yer aldılar. Bu önemli rolü Osmanlı-Timurlu, Osmanlı-Karamanlı ilişkilerinde ve Osmanlıların Türkiye'de siyasî birliği sağlama çabalarında önemli boyolar arasında olduklarını görmekteyiz.⁶³¹

Cengiz Hân bu boyu Moğolların eski düşmanları olarak görmesine rağmen Hülâgû'nun birlikleriyle Sali Noyan ile Gazan Hân döneminde Anadolu Genel Valiliği'nde görevli oğlu Abakuş Noyan ve Olcaytu Hân döneminde Horasan'daki kumandanlardan Bektut Noyan,⁶³² Samagar Noyan, Hülâgû Hân zamanındaki Diyar-ı Bekr Valisi Durbay, Girey, kardeşi Doladay ve Malatya valisi Kürboğa önemli mevkilere gelen Tatar beyleridir.⁶³³ Timurtaş Noyan zamanında Kürboğa çıkardıkları karışıklıklar sonucu öldürüldü.⁶³⁴ Sali Noyan Hind-Keşmir sınırında, yani Kunduz, Baklan ve Bedahşan taraflarında bulunan Moğol tümeninin başında bulunmaktaydı.⁶³⁵ Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın ölümüne kadar bulundukları bölgede kalan Kara Tatarlar, karışıklıkların baş göstermesiyle 52 kola ayrılarak farkı bölgelerde yurt edindiler.⁶³⁶ XIV. yüzyılda Moğolların askerî teşkilatlarını hala muhafaza ettiklerini görmekteyiz. Kara Tatarlar 52 oymağa ayrılıp 100 çadırı teşkil eden oymakların her birinin kendine ait bir yerleşim yeri bulunmaktaydı.⁶³⁷

⁶²⁹ İzgi, "Moğol İstilasından Sonra", 134-135.

⁶³⁰ Ali Yezdî Şerefüddin, *Emîr Timur (Zafernâme)*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 409.

⁶³¹ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 165.

⁶³² Olcaytu Hân döneminde, Amuye Irmağı bölgesini koruyan Tatar boyundan Aladoben Satı Noyan'ın kardeşi Bektut'tur. Örs, "Tarih-i Olcaytu", 54.

⁶³³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 13.

⁶³⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 260.

⁶³⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 13.

⁶³⁶ Şerefüddin, *Emîr Timur (Zafernâme)*, 409; İzgi, "Moğol İstilasından Sonra", 134-135.

⁶³⁷ Sümer, "Tatarlar", 69.

Sivas ve çevresi Sultan Yıldırım Bâyezîd tarafından ele geçirildi ve Kara Tatarlar onun ordusunda görevlendirildiler. Vergiden muaf olan Kara Tatarlar zaman içerisinde zenginleştiler.⁶³⁸ Kara Tatarlar, bilindiği üzere hiçbir devlete vergi vermemekte ve çevrelerindeki köylerden vergi toplamaktaydı. Moğollar iktisaden varlıklı bir hayat sürmekteydi.⁶³⁹

Tatarlar, Sultan Yıldırım Bâyezîd'in Karaman ve Kadı Burhâneddîn Ahmed'in ülkelerini ele geçirmesi üzerine Sultan Yıldırım Bâyezîd'in yönetimi altına girdiler. Tatarların Ankara Savaşı'nda Emîr Timur'un saflarına geçmesi savaşın kaybedilme sebeplerinden biri olarak görülmektedir.⁶⁴⁰

Sultan Yıldırım Bâyezîd zamanında ele geçirilen Sivas ve Tokat'ta Tatar boylarını bulunmaktaydı, Maksudoğlu (1997) eserinde:

[...] zikrolunan Kara Tatar tâifesi Cengîzler cânibinden Selâcikaya nezaret itmek üzere Rûma (Anadolu'ya) i'zâm olunan (gönderilen) akvâmdan olub mürü-i zamân ile Kayseriyye ve Sivas taraflarında hayme-nişîn (çadırda oturan) olarak tavattun itmişler idi. Yıldırım Han merhûm Sivası havze-i hükümete idhal eyledikde bunları tekâlîf-i divâniyyeden mu'af idüb yalnız seferler vukû'unda hidemât-i harbiyyede istihdâm kılınmakda olduklarından günden güne tekesşür iderek kırk elli bin nüfûsa bâliğ olmuş ve Timurlenk Rûma teveccüh itdikde bunların rüesâsını saltanat-ı Rûm'u va'd ile hafıyyen celb eylediğine mebnî der ceng-i evvel tâife-i merkume Timur askerine iltihak eylemişler idi. İş bittikten sonra Timur her ne mutâleaya mebnî ise* bunları beraber götürmeği tensîb idüb lâkin rizalarıyla gitmeyecekleri mâlum olduğundan asâkir-i külliyye ile cevânib-i erbaalarını ihâta iderek alub gitmiştir ki Timurun Rûm'da olan ef'âlinin en hayırlusu budur. (s.209).

Emîr Timur, Sultan Yıldırım Bâyezîd ile yaptığı savaş sonrası Kara Tatarları Türkiye'den çıkararak ecdatlarının vatanına (Mâveraü'n-nehr'e) götürmeye karar verdi. Kara Tatarlardan Teberrük ve Mürüvvet adında 2 kişi Emîr Timur'un huzuruna geldi. Timur, Teberrük⁶⁴¹ ve Mürüvvet ile ecdatlarının vatanlarından bu topraklara

⁶³⁸ Şerefüddin, *Emîr Timur (Zafernâme)*, 409.

⁶³⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 120.

⁶⁴⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 128; Karadeniz, Osmanlılar ile Beylikler Arasında, 18; Karadeniz, *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri*, 20.

⁶⁴¹ Ahî Teberrük, Babuk'un oğludur. Şikârî, *Karamannâme*, 221; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 129.

getirildiklerini şimdide tekrar aileleri ve malları ile vatanlarına götürüleceklerini konuştuktan sonra Kara Tatarların liderleri bu durum karşısında itaatkâr olduklarını bildirdiler.⁶⁴² Emîr Timur, Kara Tatarların yol boyunca kaçmalarını engellemek ve yol esnasında onların başına gelebilecek muhtemel tehlikelerden korumak adına askerlerine emir verdi. Şehzâde Muhammed Sultan'ın beyleri ile Cihanşâh-bek ve meymene/sağ kanat beyleri Tokat ve Amasya'ya doğru yola koyuldu. Süleymanşâh-bek ise meysere/sol cenah beyleriyle Kayseri ve Sivas'a doğru ilerledi. Emîr Timur, Kara Tatarların yaşadıkları Amasya ve Kayseri'ye doğru hareket etti. Tatar beyleri ile konuştuktan sonra her bir grubun başına görevlendirdiği beylerle 1.000'e yakın hane aileleri ve mallarıyla birlikte Semerkand'a doğru yola çıktı.⁶⁴³ Emîr Timur 806 yılında (Mayıs 1404) Rey'e geldiğinde Tatarların Huvar ve Simnan yolu ile Semerkand'a götürülmesini emretti. Yola çıkan Kara Tatarlar Damgan mevkiinde kaçmaya çalıştılar fakat kaçamadan yakalanıp cezaya çarptırıldılar. Cezalandırılanların sayısı 2.000-3.000 civarındaydı. Esterâbâd ormanlarına kaçan Kara Tatarlardan 1.000 kişiye yakını öldürüldü ve 2.000 çadır halkı ise alıkonuldu. Bu Tatarların ileri gelenlerine bukağı vurulup Semerkand'a gönderildi. Kara Tatarlardan bir kısmı Kâşgâr bölgesine, bir kısmı da Isık Göl çevresine yerleştirildi. Bu bölgelere yerleştirilen Tatarlar, Emîr Timur'un ölümünden sonra bir kısmı Özbek beylerinden İdegü'ne katıldığı bir kısmının da Emîr Timur'un kumandanlarından Argun Şâh'a katıldığı bilinmektedir. Mîrzâ Şâhrûh 808 yılında (1405-1406) Kara Tatarların Horasan'a geldiklerini öğrenince yakalanmaları için kuvvet gönderdi. Bir kısmı yakalanıp Mîrzâ Şâhrûh'a teslim edilirken yakalanmayanlara ne olduğu kaynaklarda karşımıza çıkmamaktadır.⁶⁴⁴

Emîr Timur ile Sultan Yıldırım Bâyezîd arasında gerçekleşen Ankara Savaşı sonrası Sultan Yıldırım Bâyezîd'ı yenilgiye uğratan Emîr Timur, Kara Tatarları Türkistan (Orta Asya) seferinden sonra Cete bölgesine yerleştirdi.⁶⁴⁵ Çin seferinden önce Emîr Timur, Türkistan'da Cete denilen bölgede yaşayan Moğolların sadakatine güvenemediği için Tatarlar'ı, Âzerbaycan ve Irak-ı Acem'den götüreceği göçebe toplulukları Siri Derya (Seyhun) ile Isık Göl arasındaki bölgeyi idare altında tutabilmek adına buraya

⁶⁴² Şâmî; *Zafernâme*, 328-329; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 129; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 319.

⁶⁴³ Şerefüddin, *Emîr Timur (Zafernâme)*, 410-411.

⁶⁴⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 130-131.

⁶⁴⁵ İzgi, "Moğol İstilasından Sonra", 134.

yerleştirdi.⁶⁴⁶ Emîr Timur, Türkiye’deki Kara Tatarların hepsini götüremedi. Karaman ilindeki Tatarların büyük bir bölümünü götürdü. Emîr Timur tarafından götürülmeyen Kara Tatar oymakları Ankara, Çorum, Amasya, Yozgat bölgeleriyle Karaman ilindeki bazı bölgelerde (İlgın, Akşehir, İşhaklu, Koç Hisar, Aksaray) yaşamaya devam etmektedirler.⁶⁴⁷

Çelebi Mehmed’in kardeşi Süleyman Çelebi ile mücadelesinde Ankara bölgesindeki Tatar beylerinden Doyuran, Çelebi Mehmed’in yanında olacağını söylese de bu sözünü tutmadı. Emîr Timur’un daveti üzerine yola çıkan Çelebi Mehmed Ankara’nın kuzey batısında yer alan Mürted Ovası (Murtaza Âbâd)’nda, Ankara Tatarlarının beylerinden Savcı Ağa oğlu Ali Bey ile mücadele etti ve Savcı Ağa oğlu Ali Bey’i yenilgiye uğrattı.⁶⁴⁸ Osmanlı Devleti’nin başına geçen Sultan Çelebi Mehmed 819/1416 yılında Samsun’dan Bursa’ya dönüşünde İskilip/Çorum’a geldiğinde burada çok sayıda Tatar evleri görünce bu evlerin kimin olduğunu sordu ve beyleri Minnet Bey’in Samagar Tatarlarının düğününe gittiğini öğrendi veziri Bâyezîd Paşa’ya Emîr Timur’un Tatarların tamamını Türkiye’den götürüp götürmediğini sorup Samsun seferinde kendisine asker yardımı yapmadıkları için buradaki Tatarları Minnet Bey idaresinde toplayıp bir kısmını Rumeli’de Filibe’ye göçürdü. Konuş/Konuşhisarı yöresine yerleştirildiler. Minnet Bey’in oğlu Mehmed Bey Konuş’ta bir kale/hisar ve bir kervansaray yaptırıp Tatarların burayı yurt tutmasını sağladı.⁶⁴⁹ Filibe bölgesine yerleşen tatarların bulunduğu bölgeye “*Tatar Pazarı*”⁶⁵⁰ denildi.⁶⁵¹ Diğer kısmını ise Arnavutluk Belgradı (Berat) Sancağı’na yerleştirilmiştir. Sultan II. Murat döneminde de mezkûr bölgenin tımar gelirlerinin bu Tatarlara ait olduğu kayıtlıdır.⁶⁵² Çorum bölgesinde yaşayan Kara Tatarların büyük bir bölümünü Çelebi Mehmed Rum İline yerleştirdi.⁶⁵³

Sultan II. Bâyezîd döneminde Aksaray bölgesinde büyük bir Tatar oymağı bulunuyordu. Bu Tatarların başında ise Şeyullah oğlu Ali Bey bulunmaktaydı. Sipahi

⁶⁴⁶ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 129; Aka, “Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)”, 27; Kanat, Alican, *Timur Yıldızların*, 171; Aka, *Timurlular Orta Asya’nın*, 45.

⁶⁴⁷ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 131.

⁶⁴⁸ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 132.

⁶⁴⁹ Neşri, *Cihânnümâ*, 251; Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 133; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 359; Gökbilgin, *Rumeli’de Yürükler*, 16; Sümer, “Tatarlar”, 170.

⁶⁵⁰ Konuş/Konuş: Pazarcık (=Tatar Pazarcığı). (Neşri, *Cihânnümâ*, 251).

⁶⁵¹ Neşri, *Cihânnümâ*, 251; Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu*, 103; Maksudoğlu, “Tatarlar: Moğol mu, Türk mü?”, 209; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 359.

⁶⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 359.

⁶⁵³ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 119.

görevinde Ali Bey ve Kaya adlı kardeşi de bulunmaktaydı. Bu dönemde vergi nüfusu 385 iken Yavuz Sultan Selim döneminde vergi nüfusu 716 olarak kayıtlıdır.⁶⁵⁴ XIII. yüzyılın ortalarında Erzurum bölgesinde otlakların bol olması Tatarların yazın bu bölgede kalmalarına ve kışın sert geçmesinden dolayı da Musul'a göç ettikleri biliniyor.⁶⁵⁵

Cevdet Türkay'ın, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler* adlı eserinde Tatar/Tatarlar/Tatarlı (Tatarlu) adları ile yazılıp aşîret adı ile kayıtlarda yazmaktadır. Bağlı olduğu topluluk ise Haymenişîn, Göçebe Yörükân Tâifesi'dir. Yerleşim yeri kayıtlarda İçel Sancağı, Adana, Sis Sancağı (Adana Eyâleti), Kars-ı Meraş Sancağı (Meraş Eyâleti), Toyran Kazâsı (Köstendil Sancağı), Malkara Kazâsı (Gelibolu Sancağı), Çölâbâd Kazâsı (Karahisâr-ı Sâhib Sancağı), Tatarpazarı Kazâsı (Paşa Sancağı), Zülkadriye Kazâsı (Meraş Sancağı) şeklinde kayıt altına alınmıştır.⁶⁵⁶

3.52. Tatar Ellezli/Tatar Ellezlü

Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler adlı eserde aşîret adı olarak geçen Tatar Ellezli/Tatar Ellezlü Türkmân Tâifesi içerisinde yer almaktadır. Yerleşim yeri ise Adana ve Meraş Sancakları'dır. Tatar Ellezli Aşîreti, Pehlûvanlı Aşîretindendir.⁶⁵⁷

3.53. Taycı Oymağı

Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler adlı eserde Taycı oymağının Türkmân Tâifesine bağlı olduğu yazmakta olup yerleşim yeri ise Sivas ve Bozok/Yozgat Eyâletleri'dir.⁶⁵⁸

3.54. Tos Boğa/Tos Buğa

Tatar oymakları arasında yer alan Tos Boğalar, Ankara bölgesinde yaşamaktaydı. Tos Boğalar, Karaman Oğulları Beyliği ve Osmanlı Devleti arasında 788/1387 yılında gerçekleşen Konya Savaşı'nda Karaman Oğulları Beyliği yanında yer aldı.⁶⁵⁹ Osmanlı

⁶⁵⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 134-135.

⁶⁵⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 32.

⁶⁵⁶ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 158; Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu*, 58, 78, 117.

⁶⁵⁷ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 158.

⁶⁵⁸ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 39.

⁶⁵⁹ Sümer, "Tatarlar", 170.

kaynaklarında Tos Boğaların Moğol asıllı olduğu anlaşılmaktadır. Moğol noyanlarından/beylerinden Savcı Ağa XIV. yüzyılın ikinci yarısında Ankara'nın kuzey batısındaki Mürted Ovası (Murtaza Âbâd)'nda oturmaktaydı.⁶⁶⁰ Tos Boğalar 931/1525 tarihinde Ankara bölgesinde yaşayan Moğol oymakları arasında en önemli Moğol oymağıdır. Tos Boğaların bir kolu, Ankara iline dahil olan, Söğüt Özü, Balgat ile onlara sınırı olan Kızılca Şehir, Kızılca Eymür, Lala, Kuş, Hisar Kaya ve diğer ekinliklerde çiftçilik yapmaktaydılar. Bu kolun vergi nüfusu 150'dir. Tos Boğaların diğer ve kalabalık kısmı ise Ankara'nın güney bölgesinde yer alan Haymana yöresine yerleşmişlerdir. Bu yörede yer alanların vergi nüfusu ise 375'tir.⁶⁶¹

3.55. Tukra'ut

Sultan IV. Kılıç Arslan ve Sultan II. İzzeddin Keykavus arasında yaşanan mücadele sonrası Sultan IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmesi esnasında tümen başı görevinde bulunan Tayci (Tayşi) Noyan Celâyirlerin Tukra'ut boyuna mensuptur.⁶⁶²

3.56. Tuma'ut

687/1288 yılında Türkiye 2 idarî bölgeye ayrıldı. Türkiye'nin Kayseri'den uçlara kadar olan bölümü Kerâyitlerin Tuma'ut boyundan olan İci Tutgavul'un emirliğine verildi. İlhan olan Geyhatu döneminde Tagaçar'ın tümeni İci Tutgavul'a verildi.⁶⁶³

3.57. Turkaut/Turgavut

Turkaut boyu Uyratların bir soyudur. Turkaut adı “temiz yak” anlamını taşımaktadır. Moğol ülkesinin öte tarafına Selenga derler. Turkaut boyu Selenga'nın öbür yüzünde oturduğu için bu adı almıştır.⁶⁶⁴ Abaka Hân döneminde Celâyirlerin Turkaut boyundan olan Napşi Noyan Türkiye'de Tümen beyi olarak görevlendirildi. Alıncak Noyan'dan sonra Türkiye'deki Moğol birliğine kumandanlık yaptı.⁶⁶⁵ Pervâne Muîneddin Süleyman, Sinop'un fethinden sonra Danişmendiyye valiliği unvanıyla Nabşi Noyan'ın kışlağı Kırşehir bölgesine gittiği bilinmektedir.⁶⁶⁶

⁶⁶⁰ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 119.

⁶⁶¹ Neşri, *Cihânnümâ*, 101-107; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 135; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 247-248.

⁶⁶² İbn Bîbî, *Selçuk Nâme II*, 165-170; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 38.

⁶⁶³ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 141.

⁶⁶⁴ Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, 73.

⁶⁶⁵ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 351-352.

⁶⁶⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 64.

3.58. Tutuklayut

Abaka Hân döneminde Tatar boyundan Durbay Noyan Diyar-ı Bekr valiliği yapmaktaydı. Durbay Noyan Tatar'ın önemli boylarından Tutuklayut oymağındandır.⁶⁶⁷ Durbay'ın, Buracu ve onun da Dengiz adında oğlu olduğu da bilinmektedir. Horasan'da yaşayan Abışka Sali Noyan'ın oğlu olan Abışka (Abuşğa) Noyan'ın 698-703/1299-1304 yılları arasında Anadolu ordusu kumandanlığı yaptığı bilinmektedir. Abışka Noyan da Durbay Noyan gibi Tatarların Tutuklayut boyundandır.⁶⁶⁸

3.59. Tula/Tüle

Tülek adında bir şahsiyetin Cece Oğlu'nun vakfiyesinde şâhitler arasında gösterilmektedir. Cengiz Hân'ın önemli noyanları arasında bulunan Bo'urcu (Boğurcu) Noyan'ın akrabasından Tulek olduğu düşünülmektedir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'deki Moğol boylarından Tüle'nin de bu Moğol noyanının adını taşıdığı düşünülmektedir.⁶⁶⁹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de Tule adlı oymağın varlığı biliniyor yalnız hangi bölgede yaşadıkları ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz.⁶⁷⁰ Tula boyu 788/1387 yılında Osmanlı Sultanı II. Murad'ın Karaman Oğulları üzerine yürüyüp aralarında vuku bulan Konya Savaşı'nda diğer Tatar beyleri ile birlikte Karaman Oğlu Alâeddîn Bey'in tarafında meysere/sol cenahta savaşa katıldı.⁶⁷¹ Cevdet Türkay'ın, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler* adlı eserinde Tülek/Tülük adlı cemâat, Yörükân Tâifesine bağlı bir topluluktur. Kaynakta yerleşim yeri ise Meraş, Niğde ve Adana Sancakları, Zülkadriye Kazâsı (Meraş Eyâleti), Yeni İl Kazâsı (Sivas Sancağı) şeklinde yazmaktadır.⁶⁷²

3.60. Uryangat/Uryankut/Uriangçadai/Urianghai

Uryangatlar, Ming Sülâlesi döneminde bugünkü Doğu Moğolistan'da yaşamlarını sürdürmekteydi. Zamanla Moğolistan'ın kuzey-batı bölgesine yerleştiler. Tannu Dağı ve Altay Dağı arasında oturup, 3 boya ayrılmaktaydılar. Bunlar: Tannu-Urianghai, Altay-Urianghai ve Altay-nor-Urianghai'dir. Cengiz Hân'ın ünlü noyanlarından Celme ve

⁶⁶⁷ Sümer, "Tatarlar", 169.

⁶⁶⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 141.

⁶⁶⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 142-143.

⁶⁷⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 119.

⁶⁷¹ Neşri, *Cihânnümâ*, 105-107; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 247-248.

⁶⁷² Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 742.

Subutay/Sübedey (Sübetai) Tannu-Urianghai boyundandır. Tannu-Urianghai, Tarigin grubundandır.⁶⁷³

Cengiz Hân'ın en ünlü kumandanlarından Celme Uha ve Subutay Uryangat boyundandır.⁶⁷⁴ Uryankut boyuna mensup olan Subutay Noyan, Batu Hân'ın Hârezmşâh Alâeddîn Muhammed'in canlı olarak yakalanmasıyla görevlendirildi. İkinci Deşt-i Kıpçak seferlerinde önemli görevlerde bulundu.⁶⁷⁵ XIV. yüzyılın başlarında Celme'nin neslinden geldiği bilinen binbaşılardan Sarban, Kara'una Çoban ve Nârin Ahmed'dir. Subutay'ın, Timur Buka Baverci adlı oğlu vardı. Timur Buka'nın Bayıtmış, Künçek ve Kutluğ Hoca adlı oğulları vardır. Aynı zamanda Köke İlge, Herkasun (?) Bayancar, Bayandar adlı akrabalık bağları olan kişilerde bilinmektedir. 676/1277 yılında Kongurtay ile tümen başlarından Köke İlge oğlu Herkasun Türkiye'ye geldi. Caca Oğlu Nûreddîn Vakfiyesi'nde geçen Uryangiday'ın da taşıdığı isimden dolayı bu boya mensup olduğu düşünülmektedir.⁶⁷⁶ Gazan Hân'ın hükümdarlığı zamanında emîrliğe getirilen Bayancar, Sultan III. Alâeddîn Keykubâd ile Türkiye'ye hareket ederek 697/1298-99 yılları arasında Türkiye'ye geldiler. Sülemiş isyanını bastırmak için Sülemiş ile yaptıkları mücadelede öldürüldü.⁶⁷⁷

3.61. Uyrat/Uygurat/Oyrat/Oyirat/Oirat

Türklerin Moğolistan'a doğru göç etmeleriyle VIII. yüzyılda Kuzey Moğolistan'ın doğu sınırlarına yerleşen Uyratlar,⁶⁷⁸ VIII. yüzyılın sonlarına doğru Oğuz boylarıyla Moğolistan'dan İrtiş Irmağı ilerisine, Aral gölü ve Siri Derya/Seyhun Irmağı sahiline göç etti.⁶⁷⁹ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* adlı eserinde Uyrat boyunu, Moğol boy ve oymakları arasında göstermektedir.⁶⁸⁰ Uyratların Sekiz Irmak (Sekiz-

⁶⁷³ T'ang, "Moğol Sülâlesi Devrinde", 124.

⁶⁷⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 142.

⁶⁷⁵ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 378.

⁶⁷⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 142.

⁶⁷⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 190-194.

⁶⁷⁸ XIV. ve XV. yüzyıllarda Moğollar doğu ve batı olarak ikiye ayrılmakta ve Uyratlar da Moğolların sağ kolunu temsil etmekteydi. Cengiz Hân döneminde Uyratların 4 binlik şeklinde teşkilatlanmalarından dolayı "Dörvön Oyrat" adını aldıkları görüşünün yanında aynı zamanda Uyratların, kendi içinde 4 boydan oluştukları için de "Dörvön Oyrat" olarak adlandırıldıkları bilgisine de ulaşmaktayız. Gülten, "XVI. Yüzyıl Anadolu", 53.

⁶⁷⁹ Fatemeh Rostami, "İlhanlıların Siyasi İlişkilerinde Oyrat Emirlerinin Rolü", çev. Aytaç Kaya, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2018): 227.

⁶⁸⁰ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 180.

muran suyu)⁶⁸¹ bölgesinde yaşadıkları ve Moğolca konuştukları bilinmektedir.⁶⁸² Uyratların adının nerden geldiği ve ne anlama geldiği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklı görüşlere değinecek olursak karşımıza şu bilgiler çıkmaktadır; Uygur-at olarak kullanıldığı ve zaman içerisinde Uygurların Moğollaşması ile Uyrat adını aldıkları,⁶⁸³ Uyratların yaşamlarını sürdürdükleri bölgenin orman olmasından dolayı Moğolca orman anlamına gelen “Oî” den geldiği ve Oirat olarak adlandırıldıkları,⁶⁸⁴ diğer bir görüş ise Uyrat kelimesinin gri at anlamına geldiği⁶⁸⁵ ve Uyrat kelimesi Moğolca “heyet” ve “mutelife” denmekte olduğu⁶⁸⁶ bilgilerine ulaşmaktayız. Uyratların Kalmuklarla aynı kökten olduğu ve Batı Moğolları adıyla da ifade edildiği bilinmektedir.⁶⁸⁷ Uyrat boyu, Ari’usun, Sayint, A-fu, Ürunqujin ve Çahan adları ile 5 kola ayrılmaktadır.⁶⁸⁸ Uyrat boyu Cengiz Hân’ın anne tarafından akrabasıdır.⁶⁸⁹ Cengiz Hân, Uyrat boyunun diğer boylardan önce ona tâbi olması ve bu boya verdiği önemden dolayı Uyrat noyanı olan Huduha-beki (Kutuka Beki)’nin 2 oğlundan büyük oğlu olan İnalçı (İnalçı)’ye kendi kızı Çeçeyigeni, küçük oğlu Torelçi (Törençi)’ye de Cuci’nin kızı Holuihan’ı vermesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.⁶⁹⁰ Çağatay Hânlığı, Altun-Ordu Hânlığı ve İlhanlı Devleti içerisinde azımsanmayacak kadar Uyrat beylerinin bulunduğu da bilinmektedir.⁶⁹¹

Uyratların, Cengiz Hân’ın hâkimiyetine girmesi ve sonrasında İlhanlı Devleti’nin içerisinde yer almaları, Uyrat boyu ve bu boya mensup olan Uyrat Emîrlerinin İlhanlı Devleti içerisinde yaşanan siyasî olaylarda önemli rol oynamalarına neden oldu. Dönemin önemli Uyrat emîrleri; Buka Timur, Emîr Argun Aka,⁶⁹² Emîr Nevruz, Sülemiş, Ali

⁶⁸¹ Moğol yurdunun doğusunda yer alan 8 suya Moğollar “*Sekiz Irmak*” adını vermişlerdir. Bu suların birleştiği yer Aykara Irmağı’dır. Adı geçen Sekiz Irmak’ın adı: Kök Irmak, On Irmak, Kara Usun, Sabı Kun, Akı Irmağı, Akar Irmağı, Çogan Irmağı, Çürçe Irmağı’dır. Ölmez, *Şecere-i Türk’e Göre Moğol Boyları*, 73.

⁶⁸² Ölmez, *Şecere-i Türk’e Göre Moğol Boyları*, 73; Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 189.

⁶⁸³ Togan, *Umumî Türk Tarihi’ne*, 252.

⁶⁸⁴ T’ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 143.

⁶⁸⁵ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da*, 153.

⁶⁸⁶ Rostami, “İlhanlıların Siyasi İlişkilerinde”, 227.

⁶⁸⁷ Cüneyt Kanat, “Gazan Han Zamanında Memlûklere iltica eden Uyratlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15/1(2000): 106.

⁶⁸⁸ T’ang, “Moğol Sülâlesi Devrinde”, 143.

⁶⁸⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 418.

⁶⁹⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, 160; Ölmez, *Şecere-i Türk’e Göre Moğol Boyları*, 73.

⁶⁹¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 189.

⁶⁹² Uyrat boyuna mensup Emîr Argun Aka, 1243-1255 yılları arasında Horasan ve İran bölgesinde genel valilik görevini yürütmüştür. Emîr Argun Aka’nın Uygur yazısını bilmesi küçük yaşta Moğolların bitikçileri arasına girmesine vesile olmuştur. Ögeday Hân’ın emri ile Közgüz’ün nâibliği görevi verilen

Padişâh ve Horasan hâkimi Agunşâh'tır.⁶⁹³ Uyratlar, Yakın Doğu ve Türkiye'ye gelen en önemli boylardan biridir.⁶⁹⁴ Zeki Velidi Togan, Uyrat boyunun Türkiye'ye Baycu Noyan ile gelip Malatya ve Harput çevresine bir kısmının yerleştiğini yazmaktadır.⁶⁹⁵ Buka Timur,⁶⁹⁶ Hülâgû Hân'ın eşlerinden Olcay Hatun'un kardeşi olup Uyrat boyundandır. Uyrat boyunun başında batı seferine katıldı.⁶⁹⁷ Aynı zaman da Kerâyitler ile komşulukları bilinen Uyrat boyu Emîr-i hezâr olan Taycu'nun oğlu Argun⁶⁹⁸ batıda valilik görevinde bulunmaktaydı.⁶⁹⁹ Uyrat boyuna mensup olan Argun Aka, çocuk yaşta Cengiz Hân'ın hizmetine girerek Hülâgû'nün İran seferine kadar geçen sürede, devletin bölgede idare sistemini ve sınırlarını gösteren "*Köke Depter*" yani "*Yeşil Defter*" ini tutma görevini üstlendi.⁷⁰⁰

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi Hülâgû Hân zamanından başlayarak idarî ve askerî 2 bölüme ayrılmaktaydı. Bu 2 idarî ve askerî bölümün ilk kısmını Ahlât olan Van Gölü ve çevresi diğer önemli olan kısım ise merkezi Musul olan Diyar-ı Bekr Eyâletiydi. Bu kesim Mardin, Âmid ve Erzurum'a kadar olan bölgeleri içine almaktaydı. Önemli bir bölge olan bu kesimde Moğol boylarından Uyratların olması bu boyun önemini artırdı. Bu durum bölgedeki nüfus ve nüfuzları, iç gelişmelerde önemli rol oynamalarına ve İlhanlı-Memlûk ilişkileri açısından önemli bir mesele haline gelmelerine yol açtı.⁷⁰¹ Uyratların başında Tengiz Güregen ve Cakır Güregen aileleri bulunmaktaydı.⁷⁰² Baykal'ın kuzeyinde Anğara Muran (Ankara Irmağı) kıyılarında yaşayan Uyratlar, Musul-Âmid (Diyar-ı Bekr) bölgesine kalabalık bir toplulukla gelip yerleşti.⁷⁰³ Diyar-ı Bekr bölgesinde yaşayan Uyratlar, azımsanmayacak kadar kalabalık bir gurup halinde yaylak ve kışlak olarak Musul'un çevresi ve Musul'un batısını kışlak,

Emîr Argun Aka, Közgüz'den sonra Töregene Hatun tarafından Ceyhun'dan Fars'a, Gürcistan'dan Anadolu'ya ve Musul'la kadar olan bölgelerin yönetimi ile görevlendirildi. Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, 115-116.

⁶⁹³ Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 11; Rostami, "İlhanlıların Siyasi İlişkilerinde", 226; Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, 115.

⁶⁹⁴ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 152.

⁶⁹⁵ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 237.

⁶⁹⁶ Cengiz Hân'ın ikinci kızı Ceceken ile Uyrat kabilesinin reisi Törelçi'nin oğlu olarak geçmektedir. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 498.

⁶⁹⁷ Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 11; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 346.

⁶⁹⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 418.

⁶⁹⁹ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 377.

⁷⁰⁰ Erol Keleş, "İlhanlı Sivil ve Askeri Teşkilatında Uygur Türkleri ve Anadolu'da Uygur Mirası Üzerine", *Turkish Studies*, 15/3 (2020): 934.

⁷⁰¹ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 156-157.

⁷⁰² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 139.

⁷⁰³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 13.

Muş ve Bingöl çevresini de yaylak olarak kullanmaktaydılar.⁷⁰⁴ Bu bölgedeki Uyratların önem arz ettiğini gösteren diğer bir durumda Uyratların hâkim olduğu bölge Emîr Timur döneminde ünite olarak “*Uyrat İli*” adıyla anılmasıdır. Moğol Uyrat boyunun adından gelen Kerkük Hoyratları (Oyrat = Uyrat) adı da bu durumu desteklemektedir.⁷⁰⁵

Uyrat boyunun Noyanları Taragay⁷⁰⁶ ve Yısutay idaresinde 694/1295 yılında 12.000 çadır halkı Artuk-ili’ne geldi. Uyratların bu bölgede yaşayan Türkmenlerin mallarını yağmalamasının üzerine Gazan Hân Uyratlara Türkmenlerin mallarını iade etmelerini emretti. Türkmenlerin mallarını iade etmeyen Uyratlar Suriye’ye göç etti. Memlûk Devleti’nde de problemler çıkaran Uyratların bir kısmı geri döndü.⁷⁰⁷

Uyratların Gazan-Baydu mücadelesinde Baydu’yu desteklemesi ve Mücadeleyi Gazan Hân’ın kazanması bu bölgeden Memlûklere göç etmelerin yaşanmasına neden oldu.⁷⁰⁸ Bu durum Uyratları Yakın Doğu’daki ittifakların ortasında önemli bir konuma yerleştirecektir. Bu göç hareketine rağmen bölgedeki etkileri azımsanmayacak kadar etkili olmaya devam etti.⁷⁰⁹ Ebû Sa’id Bahadır Hân’ın dayısı ve Uyrat boyundan olan Ali Paşa/Padişâh, İlhanlı Devleti’nin son hükümdarı olan Ebû Sa’id Bahadır Hân’ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadelesinde önemli girişimlerde bulundu.⁷¹⁰ 736/1335 yılında Ebû Sa’id Bahadır Hân’ın ölümü ile Arpa Hân’ın hükümdarlığını tanımayan Diyar-ı Bekr valisi Uyrat Ali Paşa yapılan mücadele sonrası Baydu’nun neslinden Musa Hân’ı Bağdad’dan getirerek tahta çıkardı. Bu bölgeden göç edilmesine rağmen halâ Diyar-ı Bekr bölgesinde güçlü olduklarını göstermektedir. Diyar-ı Bekr, Irak, Doğu Anadolu ve Âzerbaycan bölgelerinde Eratnalılar, Sulduslar/Çobanlılar, Celâyirliler ve Sutaylılar/Togaylılar arasında yaşanan mücadelelerde Uyratlar önemli rol oynamaktaydı.⁷¹¹ Celâyirli Sultan Şeyh Üveys ile Uyratlar ortak hareket etti.⁷¹² Uyratlar bu bölgelerdeki varlıklarını var XV. yüzyılın başına kadar devam ettirdiler. Celâyirlilerden sonra Kara-Koyunlu ulusuna dahil oldular.⁷¹³ 681/1282 yılında Şeyh Ali

⁷⁰⁴ Kanat, “Gazan Han Zamanında Memlûklere İltica Eden Uyratlar”, 107.

⁷⁰⁵ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da*, 160.

⁷⁰⁶ Uyratlı emir Taragay-güregen, Mengü-Temür’ün damadıdır. Yesütey, Kökedey-Bahadır Uyrat boyu ile 1296 yılında İlhanlılardan ayrılarak Suriye’ye kaçmışlardır. Temir, *Kırşehir Emiri Caca*, 213.

⁷⁰⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 188.

⁷⁰⁸ Kanat, “Gazan Han Zamanında Memlûklere iltica eden Uyratlar”, 108.

⁷⁰⁹ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da*, 157.

⁷¹⁰ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 378.

⁷¹¹ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da*, 159.

⁷¹² Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 189.

⁷¹³ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 139.

adında birinin ortaya çıkması ve onun kerametleriyle Uyratlar arasında İslâmiyet yayılmaya başladı.⁷¹⁴

İlhânî Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın hükümdarlığı döneminde Sulduslu Emîr Çoban'ın Anadolu Genel Valisi olan oğlu Timurtaş Noyan'ın isyan edeceği düşüncesiyle kendi dayısı olan Uyrat boyundan Emîr Ali Paşa'yı Anadolu Genel Valisi olarak Türkiye'ye görevlendirdi.⁷¹⁵ Timur zamanında Diyarbakir ve Mardin arasında Oyrat vilâletinin (İl-i Oyrat) olduğu biliniyor.⁷¹⁶ Uyratlar Orta Kür'e yerleşti.⁷¹⁷

3.62. Yarpuz Tatarı

Osmanlı Devleti döneminde Yarpuz Tatarı Başbakanlık Arşivi Belgelerinde cemâat adı olarak geçmektedir. Yarpuz Tatarı, Türkmân Tâifesi topluluğuna bağlı olduğu ve Edirne Kazâsı (Paşa Sancağı) yerleşim yeri şeklinde kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır.⁷¹⁸

3.63. Yasa'ut

Moğolların ileri gelen komutanlarından olan Baycu Noyan, Yasa'ut boyundan olup Çormagun Noyan'ın felç olması üzerine ona yardım etmesi için görevlendirildi. 641/1243 yılında hareket ederek Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile 641/1243 tarihinde Erzincan-Sivas arasında gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i yenerek Türkiye topraklarını Moğol topraklarına dahil etti.⁷¹⁹ Moğol beylerinden ve Anadolu'yu Moğol hâkimiyetine alan Baycu Noyan, oğulları ve torunları ile Türkiye'de yaşadılar.⁷²⁰

⁷¹⁴ Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 189.

⁷¹⁵ Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan", 100.

⁷¹⁶ Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 189.

⁷¹⁷ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 258.

⁷¹⁸ Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı*, 765.

⁷¹⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 596; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 10; Tokgöz, "Türkiye Selçukluları Zamanında Erzincan", 67.

⁷²⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 140.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DA MOĞOL/TATAR KÜLTÜRÜNE DAİR İZLER

4.1. Anadolu'da Moğollara Ait Yer Adları

Türkiye'nin Moğollar tarafından hâkimiyet altına alınmasıyla en iyi otlaklara Moğol boyları yerleşti.⁷²¹ Moğol boyları yerleştikleri bölgelerde yaylak ve kışlak olmak üzeri iki yerleşim yeri seçmekteydi. İlhanlı Devleti sınırları içerisinde önemli yaylak ve kışlaklar bulunmakta ve bunlar bahsedeceğimiz merkezlerde yer almaktaydı. Merkezin altı önemli kışlağı şunlar idi: Erran, Mugan, Zerrin-rûd, Sefid-rûd, Bağdad ve Diyar-ı Bekr'dir. Sağ kanattaki önemli 3 tümen (30.000); Akşehir, Aksaray-Niğde ve Kırşehir-Delice olarak sıralanırken, sol kanadın 8 tümeni (80.000) ise; Mazenderan, Ebiverd, Merv, Kûhistan, Herat, Kunduz, Anduz ve Gazne olarak 17 kışlaktan oluşmaktaydı.⁷²² Bahsettiğimiz durumda önemli olan 4 tümenin (40.000) Türkiye sınırları içerisinde ve Erran, Mugan, Zerrin-rûd, Sefid-rûd ve Bağdad'ın da kuzeyden güneye doğru Türkiye'nin etrafını çevrelemekte olmasıdır.⁷²³

İlhânlılar döneminde Hamse-Zencan-İcrûd bölgesi Türk ve Moğol boylarının yerleşme alanı haline geldi. Sultaniye'nin kuzeyindeki Kâğazkunân kasabasına bağlı olan 35 kadar İranlı köyü tahrip edilerek Moğollar yerleştirildi. Bu bölgeye “*Moguliye*” adıyla yeni bir şehir kuruldu. Sultaniye'nin güneyinde yer alan Sicâs ve Şâhrûd şehirleri yıkılıp bu bölgeye 100'e yakın köy ve kasaba oluşturularak Türk ve Moğol boyları yerleştirildi.

⁷²¹ Halil Çetin, “İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması”, *Turkish Studies*, 7/4(2012): 1207.

⁷²² Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 169-170; Muammer Gül, “Anadolu'da Moğol Nüfusu ve Türkiye Mirası Üzerine Katkıları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXV/9(2016): 459-460.

⁷²³ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 170.

Sultaniye'nin doğusunda Sercihân'a bağlı 50 kadar Tacik köyü de yıkılarak Deh-i-Kâhûd adını taşıyan kasabanın yerine Moğollar Sayın-Kala adını verdikleri şehri kurdu. Yine bu bölgede İlhanlı Devlet'i döneminde Köy-Bulduk, Yüz-Yığıç ve Konur-Ölgen adı geçen Moğol kasabalarındandır. Sultaniye şehrinin kurulduğu yer bahsettiğimiz Konur-Ölgen kısmıdır. Kâzvin'in doğusunda yer alan Paşkil kısmın da yer alan 40 kadar köyde Moğol köyü oldu. Sefid-rûd bu yerleşmeler sonrası Türkçede Kızıl-Özen (Kızıl Irmak) adını alırken Moğolcada Türkçedeki aynı manaya gelen Hulen-Muran adı ile anıldı. Hulen-Muran olarak tabir edilen bu bölgede Olcaytu-Buynuk ile Kazvin'in batısında Ak-Hoca kasabaları oluşturuldu.⁷²⁴ Akkoyunlu Devleti'nin son dönemlerinden Kürt-Morki boyunun gelip yerleştiği yerler arasında Suldus/Sulduz bölgesi yer almaktadır. Suldus bölgesi adı ile geçen yer ise Urmiye Gölü'nün güneyinde kalan bölgeye verilen bir addır.⁷²⁵

654/1256 yılında Türkiye'ye göç eden Moğol boyları Kayseri ve Sivas arasındaki bölgelere yerleşti.⁷²⁶ Moğol boylarının Türkiye topraklarına yerleşmeleri XIII. yüzyılın sonlarından itibaren artış göstererek XIV. yüzyılın ikinci yarısında Konya, Kütahya ve Sivas bölgelerini içine alan bütün Orta Anadolu'yu yurt tuttukları bilinmektedir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru ise Sivas, Amasya, Tokat, Çorum, Kırşehir Konya, Kayseri, Niğde, Ankara ve Eskişehir bölgelerinde Moğol boyları varlıklarını sürdürmekteydi.⁷²⁷ Moğolların batıya yaptığı sefer sonucu bu bölgelerdeki yer adlarından da onların Türkiye topraklarını yurt tutarak yaşamlarını devam ettiği ve kendilerinden Anadolu Türk kültürüne izler bıraktığını bilmekteyiz. Günümüze kadar ulaşabilen Moğol adlarından Tatarlara ait olan yer adları şu şekildedir: Sadece Tatar şeklinde karşımıza çıkan köy adları (Kütahya-Uşak, Amasya, Manisa, Sivas-Koyulhisar, Eskişehir-Sivrihisar, Çorum, Kırklareli-Lüleburgaz, Kayseri-Aziziye, Elâziz/Elazığ-Palu) vilâyet ve kazaları olarak kayıtlarda yer almaktadır. Tatar adının yanında, Tatar Bacdar (Tekirdağ-Hayrabolu), Tatarcredit (Tekirdağ-Malkara), Tatarcık (Eskişehir-Mihalıcak, Ordu-Fatsa), Tatar Çiftliği (Tekirdağ-Malkara, Tokat), Tatarhuk (Urfa-Yaylak), Tatarilyas (Kırşehir),

⁷²⁴ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 253-254.

⁷²⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 147, 527.

⁷²⁶ Ayşegül Bekmez, "Sivas'ta Siyasi Ortamın Mimariye Yansımasına Bir Örnek: Gök Medrese-Çifte Minareli Medrese", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Türk Kültür Dünyası Özel Sayısı)*, (2017): 448.

⁷²⁷ Gülensoy, "Anadolu'da Moğollar ve Samagar", 661.

Tatarislâm (Manisa-Salihli), Tatarkala (Samsun-Havza), Tatarlar (Kocaeli-Kandıra, Edirne, Edirne-Lalapaşa, Edirne-Süloğlu), Tatarlı (Seyhan-Ceyhan, Tekirdağ-Şarköy, Tekirdağ-Hayrabolu, Kırklareli-Vize, Afyon-Dinar, Seyhan-Kadırlı), Tatarmemişler (Aydın-Cine), Tatarmuhat (Kütahya), Tatarmuslu (Samsun), Tataragaacı (Manisa-Turgutlu), Tataroğlu (Samsun-Ladik), Tataroğlu Kışlası (Samsun-Çarşamba), Tatarlı Sahra (Tekirdağ-Saray), Tataryeni Yapan (Kırşehir-Mucur), Tatar Yiğenağı (Kırşehir-Mucur),⁷²⁸ Tatar Gazi (Muş-Malazgirt, Ahlat-köy), Tatarhöyük (Urfa-Bozova), Tatarköy (Elazığ-Palu), Tataruşağı (Malatya-Akçadağ), Tataran (Diyarbakir), Tatar Mezrası (Diyarbakir, Musul), Tatar (Diyarbakir), Tatar Kayası (Adıyaman-Besni-Reşadiye), Tatar Dağı (Elazığ-Maden), Tatari (Tunceli-Çemişgezek), Tatarcık Mezrası (Ahlat), Tatar Düzü ve Tatar Yazısı (Malazgirt),⁷²⁹ Tatarbazarcığı (Sofya, Filibe),⁷³⁰ Kanlıkavak Tatar (Balıkesir),⁷³¹ Arimtatarlı (Samsun-Çarşamba),⁷³² Oyuklu Tatar/Tatar Köyü (Edirne),⁷³³ Ökse Tatarlı (Samsun-Çarşamba)'dır.⁷³⁴

Urfa merkez köylerinde yer alan Moğol boylarından kalma yer adları ise İlhan (el-Kan, el-Hân), Tayboğa (Urfa-Siverek), Dalay Tepe (Urfa-Siverek), Canbek (Urfa-Merkez), Şeyh Çoban (Urfa-Merkez)'dir.⁷³⁵ 1530-1566 yılları arasında Urfa'nın Siverek Sancağı nahiyelelerine Çaykadan-Çaykazan adlı nahiye eklendi. Selçuklu, Moğol ve Beylikler dönemine ait eserleri Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı Şeyh Hasan Köyü ve mezarlığında yer aldığını bilmekteyiz.⁷³⁶

Uyratlar, Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Irak'ın kuzeyini yurt tutmuş Moğol boylarından biridir. Oyratlı Köyü (Besni) ile Oyratlı Bağları (Adıyaman-Besni) bu boya aittir. Osmanlı arşivlerinde yer alan Adıyaman bölgesinde bulunan konar-göçer Oyratlı

⁷²⁸ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, Umum Müdürlüğü, (İstanbul: 1933), 713-714; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, 2017), 742.

⁷²⁹ Tuncer Gülensoy, "Anadolu'da Moğolca Yer Adları ve Rumeli'deki İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2/11(1981): 130; Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 184; Erol Keleş, "Moğol İşgali Sırasında Van Gölü Havzası'na Gelen Türk-Moğol Boyları", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, 3/1(2018): 197.

⁷³⁰ Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, 742.

⁷³¹ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 395.

⁷³² Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 48.

⁷³³ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 600.

⁷³⁴ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 603.

⁷³⁵ Türker Uygur, "Moğol İstilasından Sonra Urfa ve İlhanlıların (1256-1335) Bölgedeki Faaliyetleri", içinde *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu ve IX. İslâm Tarihçileri Kongresi*, 1/1(2016): 215.

⁷³⁶ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 186-187.

Yörükleri de bu boyun kalıntılarındandır. Ayrıca Bağdad'ın kuzeyinden Güneydoğu Anadolu'ya kadar olan bölgenin Uyratların merkezi olduğu ve Uyrat-ili adıyla anıldığı bilinmektedir.⁷³⁷ 740-744/1340-1343 yılları arasında, Süleyman Hân döneminde Diyar-Bekr bölgesinde Uyratlara rastlanmaktadır. Emîr Timur döneminde Âmid ve Mardin arasında Oyrat vilâletinin (Îl-i Oyrat) olduğu bilinmektedir.⁷³⁸ Bağdad eyâletini ve bu eyâlete bağlı olan Âmid, Mardin, Vâsıt, Basra ve Oyrat'a kadar olan kısımlarını Emîr Timur veliaht Emîrzade Ebubekir'e bıraktı.⁷³⁹ Moğol soylu olan İrincin Noyan Diyar-ı Bekr valiliği yapmaktaydı. Diyar-ı Bekir'de onun adını taşıyan köy bulunmaktadır. 1960'lı yıllarda Dicle Üniversitesi için İrincin adlı bu köyün arazisi istimlak edildi. Osmanlı Devleti arşivlerinde yer alan İrincin köyü, İrincin Noyan'ın karargâhını kurduğu yer olarak bilinmektedir.

Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın kız kardeşi ve Emîr Çoban'ın eşi olan Satı Bey Hatun'un adından geldiği düşünülen,⁷⁴⁰ Adilcevaz ilçesinde yer alan Satı Gölü bulunmaktadır.⁷⁴¹ Diyarbakır'daki Satı Kendi adlı köy adının da Satı Bey Hatun'dan geldiği düşünülmektedir.⁷⁴² Satı adını taşıyan Türkiye'de var olan yer adları ise Satı (Kayseri-Develi, Diyarbakır, Van-Gevaş),⁷⁴³ Karasatı (Edirne-Keşan),⁷⁴⁴ Satıklı (Malatya-Arapkir), Satı Komi (Bayazıt-Diyadin), Satıl Sükran (Urfa-Sürüç), Satıyan (Diyarbakır), Satıyanın Nedan Mezraası (Diyarbakır), Satı Bey (Van), Satı Köy (Sinap-Ayancık), Satılar (Çankırı-Ilgaz, Aydın, Ankara-Kalecik), Satılmış (Manisa-Demirci), Satılmış Oğlu (Eskişehir), Satılışağı (Malatya-Besni), Satırlar (Denizli-Acıpayam), Satı Yüzü (Çorum-İskilip)'dür.⁷⁴⁵

Çavdarhisar adlı yer adının Türkiye'de görevli olan Moğol noyanlarından Çavdar'dan geldiği bilinmektedir.⁷⁴⁶ Çavdar adını taşıyan yer adları ise Çavdar (Aydın-Söke, Sivas-Kangal, Aydın-Bozdoğan, Ordu-Ünye, Kayseri-Pınarbaşı, Ordu-Mesudiye), Çavdar Hisar (Kütahya-Emet), Çavdarlı (Afyon) Çavdarlı Zamzama (Niğde), Çavdarlı

⁷³⁷ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 185.

⁷³⁸ Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 189.

⁷³⁹ Şâmî, *Zafernâme*, 332.

⁷⁴⁰ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 185-186.

⁷⁴¹ Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, (Ankara: Tamga Yayıncılık, 1999), 222.

⁷⁴² Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 186.

⁷⁴³ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 652.

⁷⁴⁴ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 423.

⁷⁴⁵ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 697.

⁷⁴⁶ Gülensoy, "Türk Dünyasında ve Anadolu'da", 697.

Sorsel (Çoruh-Şavşat), Çavdar Uşağı (Kayseri-Develi) yer adları şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁷⁴⁷

Çungarlar, Kadı Burhâneddîn döneminde Amasya bölgesinde yaşadıkları bilinen Moğol Cavunğar (Ca'unğar) boyunun kalıntısıdır. Moğolların sol kol oymağı arasında yer alan Çungarlar Sivas, Amasya, Çorum, Yozgat ve Kırşehir bölgelerinde yaşamlarını sürdürmekteydi.⁷⁴⁸ 1520 ve 1575 yıllarında Kırıkkale'nin Delice kazasına bağlı Çongar adlı köy adı bulunmaktadır.⁷⁴⁹ Çongar (Ankara-Keskin), Çongara (Bursa), Çongara (Edirne-Uzunköprü) adlı köy adları da bahsettiğimiz bölgelerde yer almaktadır.⁷⁵⁰ XVI. yüzyılda Yukarı Çungar Boyu, Hüseyinâbâd ve Sorgun bölgesinde bulunan mezraları kullanmaktaydı. Bu mezralardan birinin adının da Cengizhan olduğu bilinmektedir.⁷⁵¹

Tokat'a bağlı Cincife nahiyesinde Sıraçlı adını taşıyan bir köy bulunmaktadır.⁷⁵² XVII. yüzyılın sonlarında Ulu Yörükler içerisinde yer alan Sıraçlı/Saraçlar oymağı Sivas Eyâleti'nde yaşamaktaydı. Sivas vilâyetinin, Şarkışla kazasında Saraç adlı bir köy bulunmaktadır. Bu köy adının Sıraçlı/Saraçlı oymağından geldiği muhtemeldir. Bahsi geçen Sıraçlı/Saraçlı oymağının *Köylerimiz* adlı eserde; Saraç (Van-Muradiye, Balıkesir, Tokat-Zile, Ankara-Kızılcahamam, Sivas-Şarkışla), Saraçlar (Aydın-Cine, Kastamonu-Taşköprü), Saraçlı (Manisa-Kula, Kocaeli-Geyve, Samsun-Çarşamba, Antalya-Manavgat), Saraç Oğlu (Konya, Kocaeli-Kandıra, Manisa-Akhisar) vilâyet ve kazalarına bağlı köy adları yazmaktadır.⁷⁵³

Sutay Noyan da Diyar-ı Bekr valisi ve Sutaylılar hânedanının kurucusudur. Sutay Noyan'ın Fulad adındaki oğlu hakkında bilgi sahibi olunmasa da Diyarbakır'da Molla Fulad adında köy mevcuttur. Doğu ve Güneydoğuya Anadolu'ya hâkim olan Muş-Ahlat-Aladağ bölgesini yaylak olarak kullanan Sutaylılara ait olan Ahlat ve çevresinde Sutay Sazlığı ve Sutay Gediği gibi yer adları bulunmaktadır. Sutaylılardan geriye kalan Süday/Süray adlı oymak Niğde sancağında bulunmaktadır. Sutaylıların diğer bir kolu da

⁷⁴⁷ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 161.

⁷⁴⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 138; Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 88-89.

⁷⁴⁹ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 91.

⁷⁵⁰ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 180.

⁷⁵¹ Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 191.

⁷⁵² Şahbaz, *16. Yüzyılda Ulu Yörük*, 150.

⁷⁵³ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 644.

Barambaylar'dır.⁷⁵⁴ Bu adların yanında Ala Dağ (Van Gölü'nün kuzeyinde), Bin Göl (< Min Köl) ve Bulanık (ilçe merkezi) İlhanlı Devleti döneminde Doğu Anadolu'da varlığını günümüze kadar sürdüren yer adlarıdır.⁷⁵⁵

XVI. yüzyılda Orta Anadolu'da yer alan Kayseri, Bozok/Yozgat, Niğde, Kırşehir ve Ankara gibi şehirlerde Moğollara ait cemâat adlarına ve yer adları olan Esenboğa, Samagar vb. yer adlara rastlanmaktadır. İlhanlılar döneminde bu bölgelere yerleşen ve bunların torunları olan Kara Tatar olarak da bilinen Moğol boyları 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından Türkistan'a götürülmesi ile bu bölgelerde Moğol nüfusu azaldı.⁷⁵⁶ Moğol noyanlarının adlarından günümüze ulaşan ve Ankara bölgesinde yer alan Esenboğa, Kızılcahamam'a giden yolun sol tarafında kalan Mamak, Mürted ve Kazan beldesi Moğolların bıraktıkları izler arasında yer almaktadır.⁷⁵⁷ Ankara vilâyetinin, Haymana kazasında Deveci adlı bir köy yer almaktadır. Bu köy adının Deveciler/Devecüler oymağından geldiği düşünülebilir.⁷⁵⁸

Çoruh Havzası'nda Samagar, Alagözlü ve Nayman gibi adların karşımıza çıkmakta olması İlhanlılar döneminde, Çoruh Havzası'na Tatar ve Naymanlar'ın yerleştiğini kanıtlar niteliktedir. 1925 yılında adını değiştirilen Artvin'in Ardanos kazasında yer alan Samagar köyü, Tortum'da Samagar Kalesi, Ardahan'da 6-7 yerde Alagöz köyü, Acaristan da bir yerde Nayman köyü bulunmaktadır.⁷⁵⁹ Alagöz adını taşıyan dağ ise Ardahan ovasına yakın mesafede yer alan Alagöz Dağı'dır.⁷⁶⁰ 680-681/1282-1283 yıllarında Anadolu Genel Valisi olarak tayin edilen Samagar Noyan'ın⁷⁶¹ Tokat vilâyetinin Niksar kazasında yer alan Samagar adlı çiftliğinde yaşadığı bilinmektedir. Günümüzde Türkiye'de Samagar yer adı olarak Samağır (Elbaşı bucağı-Bünyan-Kayseri) adı varlığını sürdürmektedir.⁷⁶² Samağır adı *Köylerimiz* adlı eserde Samaği şeklinde kaleme alındığı görülmektedir.⁷⁶³ 1466 yılında Atabek II. Korkore

⁷⁵⁴ Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 284-285, 481; Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 186-189.

⁷⁵⁵ Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka", 175.

⁷⁵⁶ Çetin, "İlhanlı Hâkimiyeti Altında", 1207.

⁷⁵⁷ Sümer, "Tatarlar", 170.

⁷⁵⁸ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, Köylerimiz, 211.

⁷⁵⁹ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne*, 258, 469.

⁷⁶⁰ Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, 326.

⁷⁶¹ Samağır adlı yer adı olup Moğollarda kişi adı olarak Samagar Noyan bulunmaktadır. Gülensoy, "Anadolu'da Moğolca Yer Adları", 130; Gülensoy, "Türk Dünyasında ve Anadolu'da", 697.

⁷⁶² Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, Köylerimiz, 642; Gülensoy, "Anadolu'da Moğollar ve Samagar", 664.

⁷⁶³ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, Köylerimiz, 642.

ölünce yerine oğlu Bahadır geçti. Akkoyunlu Devleti'ne vergi vermemeye başlaması ve tâbiyetinde ihmallerin baş göstermesi üzerine Akkoyunlu Hasan Padişâh, Narman'a girip sarp "Samakar"ni kuşatarak ele geçirdi.⁷⁶⁴ Erzurum beylerbeyi Tekelü Mehmed Paşa Gürcistan üzerine giderek 16 Ağustos 1548 yılında Barakan Kalesi'ni kuşattı. Bu sefer esnasında kuşatılarak alınan hisarlar arasında yer alan Körmik Samagar hisarı da kuşatılarak ele geçirildi. Gürcistan bölgesinde yer alan Körmik Samagar hisarının adının da Samagar boyundan aldığı bilinmektedir.⁷⁶⁵ Körmik Samagar hisarı, Büyük Ardahan Sancağı'na bağlı Narman civarında olduğu bilinmektedir. Akkoyunlu kaynağında geçen "Samakar", Narmanlı Âşık Sümmânî'nin köyü Samıkara/Samikale Narman'da Moğol oymağı Samagar'dan geldiği bilinmektedir. Âşık Sümmânî'nin köyüne halk "Samıgara" demekte olup memurlar ise "Samikale" adını kullanmaktaydılar.⁷⁶⁶

Alagöz adını taşıyan Türkiye'de var olan yer adları ise Alagöz (Erzurum-Hınıs, Erzurum-Pasinler, Bingöl-Kiğı, Ankara-Polatlı, Gaziantep-Nizip),⁷⁶⁷ Tepealagöz (Çorum-İskilip)'dür.⁷⁶⁸ İskilip Kazâsına bağlı Katar nahiyesinde Alagöz adlı köyünde varlığı bilinmektedir.⁷⁶⁹

Moğol oymağı olan Suğa'nın Trabzon vilâyetinin Akçaabat kazasında ve Diyarbakır vilâyetinin Lice kazasında köy adı vardır.⁷⁷⁰

Ceceli adı Türkiye'de Danişmendli aşîretlerinin adlarını taşıyan köyler içerisinde yer almaktadır. Maraş ve Niğde (Aksaray bucağı) vilâyetlerinde bu köy adına rastlanmaktadır.⁷⁷¹

Moğollar, Çorum bölgesinde de kalabalık bir şekilde yaşamaktaydılar. Türkiye Selçuklu Devleti döneminde bölgenin merkezinin Demirlü Kara Hisar olduğu bilinmektedir. Çorum'un kasabası olan Sungurlu adı da önemli bir Moğol beyinden

⁷⁶⁴ Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar*, 155; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 171.

⁷⁶⁵ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 68; Feridun M. Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman Zamanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022, 414.

⁷⁶⁶ Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar*, 169; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 111; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 195-196.

⁷⁶⁷ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 33; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 106-107.

⁷⁶⁸ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 722.

⁷⁶⁹ Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşîretleri*, 94.

⁷⁷⁰ Dahiliye Vekâleti, Mahalli İdareler, *Köylerimiz*, 677.

⁷⁷¹ Temir, *Kırşehir Emiri Caca*, 184-185; Gündüz, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda*, 157.

gelmektedir. Günümüzde Eskişehir-Bilecik bölgelerinde gördüğümüz Kara Keçililer, Ulu Yörük'e bağlı ve asıl yurtları Keskin-Balâ arasında olan Kara Keçililerin batıya göç etmiş bir koludur. Yozgat bölgesi de Moğolların yoğun olarak yaşadıkları bir bölgedir. Yalnız Emîr Timur'un bu bölgedeki Moğolları Mâverâünnehir'e götürmesi sonucu bu bölgede nüfus azaldı. Bu Kara Tatar kalıntıları ise XV. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Götürülen Moğol boylarının yerine Oğuzların Boz Ok kolundan olan Dulgadırlı ve Halep Türkmenleri yerleştirildi.⁷⁷²

Gazan Hân adına “*Nehri Mustacidde-i Reşîdî*” adıyla büyük kanallar Dicle'den Cezîretü İbin Ömer (Cizre) yanında açılarak 14 nehir ve köy oluşturuldu. Kanalin sağ tarafında Reşidiye, Mecdiye, İbrahimiye, Humamiye, Rukniye, Sultaniye sol tarafında ise Celâliye, Latifiye, Qaryai Ali, Muhammediye, Ahmediye ve Şihabiye şeklinde Reşideddîn ve oğullarının adıyla köyler kuruldu. Malatya bölgesinde Fırat'tan geniş kanallar inşâ edilerek 10 büyük köy kuruldu. Nehrin yukarı kısmında 8 köy, aşağı kısmında da “*Reşidiye*”, “*Celâliye*” adlı 2 köy kuruldu. Kanalin batısında Gazanâbâd, Mahmûdâbâd, Sultanâbâd, Mübarekâbâd, Şâhâbâd adlarıyla 5 köy kanalın sol tarafında Devletâbâd, Saâdetâbâd ve Zaferâbâd adlarıyla 3 köy kuruldu. Bugün Malatya'nın tam yanında “*Aşağı Mahmûdiye*” ve “*Yukarı Mahmûdiye*” adlı köyler bulunmaktadır.⁷⁷³

Moğol boylarının Türkiye'ye gelerek yerleşmesiyle Türkiye'de karşımıza çıkan Moğolca yer adları: Alcı, Alçılar, Alçılı, Alpagut, Alpagut-bey, Bahadır, Bahadırlar, Bahadırlı, Bayan, Bayan-pınar, Belek, Belekler, Belekli, Borlu, Borluk, Böke, Cankılı, Carcı, Carcıoğlu, Cebeci, Çağa,⁷⁷⁴ Çağanbey, Çakır, Çakır-ağa, Çolpan, Çomak, Çomakdağ-Kızılağaç, Çomar, Dalda, Dümüklü, Ece, Eseler, Göre, Güre, İlhan köy, Kalkan, Kalkancı, Keşik, Kotancı, Kotandüzü, Kuma-çorak, Kuma-çukurlu, Köreken, Kürendere (Küregen), Laçın, Maral, Mergenli, Narince, Noğaylar, Nokta, Sadak, Sadaklı, Salkım, Salkımözü, Salkımsu, Sayağzı, Sayca, Sayhüyüğü, Sayköy, Sayören, Serinbayır, Serince, Sertkaya, Sinci, Sincik, Tepsicik, Tepsili, Tulgalı, Uran, Yamçılı'dır.

⁷⁷² Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 136-137.

⁷⁷³ Togan, *Reşideddîn'in Mektuplarında*, 37-39; Özkan Dayı, “Moğol İranı'nda Tarım (1231-1339)”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15/2 (2020): 384-385.

⁷⁷⁴ Araştırmamızda Moğol boyları başlığı altında verdiğimiz bilgiyi yer adları başlığı altında yinelemekte fayda gördük. Faruk Sümer, Moğol oymağı olan Çuğa'nın adını Tayci Noyan'ın emrindeki Çauğa'dan aldığını, Gerede-Bolu arasında Çağa adlı bir kasaba evvelce köy bulunduğunu, Kara Devlet Şâh'ın Moğol ve Geredeli ise Çuğa (Çau'ğa) oymağının beği olacağı ve Moğol boyundan Çuğaların XIV. yüzyılın ikinci yarısında Sivri Hisar bölgesinde yaşadıkları düşüncesindedir. Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 118-132.

Yazdığımız yer adlarının bazıları Rumeli’de yer almaktadır. Tuncer Gülensoy, Moğolların Rumeli’ye geçemediklerinin yazdığımız bu adların Türkler tarafından Rumeli’ye götürdüğü görüşüne yer vermektedir. Bu durumda Rumeli’de yer alan bu adlar Türkiye topraklarında da varlık göstermektedir.⁷⁷⁵ Muğallı (Yozgat-Sorgun), Mıgırı (Erzincan), Muğaylan (Hakkari-Şemdinli), Mıgırgan (Elazığ-Maden), Mıgının (Van) adlı köy adları da Moğolcadır.⁷⁷⁶

4.2. Moğol Dönemi Mimari Eserleri

İlhânlıların İslâmiyet’i kabul etmesiyle birlikte İlhânlı Devleti türbe, camii, mescid, han, hamam, medrese, zaviye, imarethâne vb. yapılar yaptırdı. Özellikle İlhânlı Hânları’ndan Olcaytu Hân ve Gazan Hân dönemlerinde imar faaliyetleri hız kazandı.⁷⁷⁷ 670/1271 İlhânlı ve Türkiye Selçuklu Devleti’nin Türkiye toprakları üzerinde büyük imar tarihi olarak kaydedilmesinin, Şemseddîn Muhammed Cüveynî’nin Türkiye’de bulunduğu yıllarda Sivas’ta Burûciye Medresesi, Gök Medrese ve Şemseddîn Muhammed Cüveynî’nin adına yapılan “Çifte Minare”, Tokat şehrinde yer alan Şifâhâne gibi önemli yapıların varlığı,⁷⁷⁸ “Qavanat-i Reşidiye” olarak adlandırılan Sivas’ta vakıf olarak güzel havadar hamamlar, dükkânlar, fırın ve değirmenler ve 4 yeraltı kanalı (kârız) inşa ettirilerek bu yapıların gelirleri Gazan Hân’ın yaptırdığı Darüssiyade’nin masraflarına dahil edilen yapılar ile⁷⁷⁹ Moğollardan, Erzurum’daki Yakutiye ve Hatuniye Medreseleri, Van Gölü’nde yer alan Ahlat şehrindeki kümbetler bu durumu kanıtlar niteliktedir.⁷⁸⁰

Türkiye Selçuklu Devleti’nin yıkılmasıyla birlikte Beyşehir ve çevresi Eşrefoğulları tarafından idare edilerek ve sonraki süreçte Moğol Emîri Halil Ağa-zâde İsmail Ağa’nın hâkimiyeti altında devam etti. İlhânlı Devleti hükümdarı Ebû Sa’id Bahadır Hân’ı 736/1335 yılında vefatı üzerine 44 yıl (736-780/1335-1379) bölgede İsmail Ağa bağımsız olarak hareket etti. Aynı zamanda Karamanlılarla iyi ilişkilerinin olduğunu

⁷⁷⁵ Gülensoy, “Anadolu’da Moğolca Yer Adları”, 127-131; Bülent Gül, “Orta Asyadan Anadolu’ya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları”, *Türkbilig*, 30(2015): 194.

⁷⁷⁶ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da*, 186.

⁷⁷⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2010), 403.

⁷⁷⁸ Togan, *Reşideddin’in Mektuplarında*, 45.

⁷⁷⁹ Togan, *Reşideddin’in Mektuplarında*, 35.

⁷⁸⁰ Sümer, “İlhânlı Hükümdarlarından Abaka”, 175.

da emrindeki 6.000 Tatarla onların egemenliğine girmesinden anlıyoruz.⁷⁸¹ Beyşehir ve çevresinde çeşitli yapılar inşâ ettiren İsmail Ağa, Beyşehir merkezinde yer alan Kalenderhâne, Çilledar Sultan ve Afşar Bey zaviyeleri günümüze kadar gelebilen yapılardan değildir. Beyşehir merkezde yer alan medresenin türbesi ve taç kapısı, Afşar Köyü'ndeki köprü ve belediye hamamı olarak adlandırılan hamam günümüze gelebilen yapılarıdır.⁷⁸² Afşar Köyü'nde bulunan köprünün ve kervansarayın İsmail Ağa tarafından yaptırıldığı, 767/1365 yılında 5 gözlü olan bu köprü köyün mescidinin kapısında yer alan ak mermer üzerine yazılmış 2 satır Arapça yazısı bulunan kitabeden anlaşılmaktadır. Kervansaray ise günümüze ulaşmamıştır.⁷⁸³ İsmail Ağa döneminden günümüze, Beyşehir merkezinde yer alan Vuslat Parkı'nda 2, Vuslat Pakı devamında yer alan Sevgi Adası'nda 2 ve Eşrefoğlu Külliyesi'nde yer alan Yarım Türbe (Emîr Türbesi) de 1 adet ile birlikte 5 sanduka ulaştı.⁷⁸⁴ Bu sandukaların üzerinde Farsça şiirlerin olması ve birinde Ferâmerz-nâme'den diğer 3'ünde 70 yıl kadar önce vefat etmiş olan Sa'dî-i Şîrâzî'ye ait olması Beyşehir ve çevresine aktardığı kültürle Moğol emîri olan İsmail Ağa kültür akışını sağlayan bir görev üstlendiği anlaşılmaktadır.⁷⁸⁵

Kaynaklardan elde ettiğimiz kıymetli bilgiler ışığında İlhânlılar döneminde yapılan yapıların farklı hedefler doğrultusunda oluşturulduğu kanaatine varmaktayız. İlhânlılar döneminde “*Şâhrâh-ı Garbî (Batı Anayolu)*”⁷⁸⁶ İran ve Kafkasya'dan başlayan Karadeniz, Akdeniz ve Basra Körfezi'nden devam eden yolların geçiş noktası üzerinde yer alması Çoban Dede Köprüsü'nün⁷⁸⁷ Erzurum şehrinde inşâ edilmesinin önemini ortaya çıkardığı gibi, İlhânlı Devleti'nin merkezi olan Sivas'a Cüveynî'nin, Çifte Minareyi inşâ ettirirken ihtişamlı, büyük, yapının kapısının doğuya açılması vb. özellikleriyle İlhânlıların siyasî gücünü gösterme girişimi, aynı zamanda XIII. yüzyılın sonlarında gerçekleşen göç olayı sonucu Türkiye'ye gelen farklı kültürel özellikleri olan toplulukları eğiterek ortak bir payda da birleştirmek için medrese yapımına ayrı önem

⁷⁸¹ İbrahim Kunt, Hüseyin Muşmal, Mustafa Çetinaslan, “Beyşehir’de Moğol Emiri İsmail Ağa Dönemine Ait Farsça-Arapça Sandukalar”, *Turkish Studies*, 9/1(2014): 368-369.

⁷⁸² Kunt, Muşmal ve Çetinaslan, “Beyşehir’de Moğol Emiri”, 368-369.

⁷⁸³ Hüseyin Muşmal, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 195-196.

⁷⁸⁴ Kunt, Muşmal ve Çetinaslan, “Beyşehir’de Moğol Emiri”, 371.

⁷⁸⁵ Kunt, Muşmal ve Çetinaslan, “Beyşehir’de Moğol Emiri”, 384.

⁷⁸⁶ Enver Konukçu, “*Şâhrâh-ı Garbî*”, içinde *XII. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 649-654.

⁷⁸⁷ Semavi Eyice, “Çoban Köprüsü”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 350-351.

verilmesi Türkiye topraklarında yapılan yapıların bayındırlık faaliyetinin dışında hâkimiyetin kaynağını da kanıtlar niteliktedir.

4.2.1. Camiiler

4.2.1.1. Niğde Sungur Bey Camii

Niğde Sungur Bey Camii, Alâeddîn Kalesi'nin güneybatı yönünde, Sungur Bey Mahallesinde yer almaktadır.⁷⁸⁸ Kalenin güneybatı eteğinde eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmesinden dolayı doğu cephesi bugünkü yol seviyesinin altında, diğer cepheleri ise üstünde kalmaktadır.⁷⁸⁹ İlhanlı Devleti döneminde Niğde valisi olarak görev yapan Sungur Ağa tarafından yaptırıldığı bilinen yapının 716-736/1316-1335 yılları arasında yapıldığı düşünülmektedir. Bu durumu ise yapının minberindeki kitabedeki Sungur Ağa ve Ebû Sâ'id Bahadır Hân'ın adının geçmesi, minare kaidesinde var olan vergi kitabesindeki 736/1335 yılı yapının tamamlanma yılı olarak kabul edilmesinden çıkarılmaktadır.⁷⁹⁰ Sungur Bey Camii'nin 736/1335'de Emîr Seyfûddeve ve'd-Dîn (Seyfeddîn Sungur) tarafından Hoca Ebu Bekr b. Muallim Kâtib'e yaptırıldığı kuzeydoğu cephedeki minarenin kaidesinde ve şimdi Dışarı (Hüsâmeddîn Ağa) Camii'nde bulunan minberdeki kitabelerden anlaşılmaktadır.⁷⁹¹

Aytaç (2017) bahsi geçen kitabede şu satırlar yer almaktadır:

Allah adıyla övünme yalnız Allahadır. Allahın peygamberi Muhammed'e selam 736 yılının aylarında. Ahiret günü maksadıyla Büyük Emîr Saif Al Devlet Vel-din emretti. Böyle olsun; bugünden itibaren iyice korunmuş olan Nekide'de mesihin milletinden gariplerden cizye ve haraç alınmasın...Büyük Sultan Ebu Said'in hükümdarlığı zamanında Emîrlerin Emîri Seyfettin Sungur emretti. Allah'ın rahmetine muhtaç aciz kulun eseri, Allah'ın affına muhtaç muallim ve kâtibin oğlu Hoca Ebubekir. (s. 28).

Sungur Bey Camii, kuzey güney yönünde dikdörtgen planlı, çok destekli, mihraba paralel 7 sahınlı bir yapıdır.⁷⁹² Yapıda karşımıza çıkan mimarî detaylar eserin

⁷⁸⁸ Aytaç, "Anadolu'da İlhanlı Mimari", 28.

⁷⁸⁹ Nermin Şaman Doğan, "Niğde'deki Türk Dönemi (13-15. Yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı-Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30/1 (2013): 123.

⁷⁹⁰ Zeynep Demircan, "Sungur Ağa Camii ve Türbesi", içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 528.

⁷⁹¹ Adem Çelik, "Sungurbey Camii (Niğde) Doğu ve Kuzey Taç Kapılarındaki Figürlerin İkonografik Değerlendirilmesi", *Sanat Dergisi*, 0/13(2008): 1.

⁷⁹² Şaman Doğan, "Niğde'deki Türk Dönemi", 124.

kendine özgü özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Yapıda görülen gotik karakterler (kaburgalı tonoz, gül pencere ve silmeler) Kıbrıs üzerinden gelen etkilere işaret etmektedir.⁷⁹³ Sungur Bey Camii, kesme taştan inşâ edilen yapıda sarı trakit yonu taşı kullanılmıştır. Taç kapı, mihrap ve beden duvarları kesme taştan inşâ edilen yapıda minber, kapı kanatları ve taşıyıcı ögeler ahşaptandır.⁷⁹⁴ Camiinin kuzey cephesindeki kapı anıtsal özelliktedir. Kündekârî tekniğindeki 2 kanatlı ahşap kapı ile uyumlu bir şekilde düzenlenerek taçlandırılan kapı süslemelerinde geometrik geçişler arasına yerleştirilen altıgen yıldızlar bulunmaktadır. Bordürlerde ise geometrik ve bitkisel zencirekler hâkim stildir. Basık kemerli kapının kilit noktasındaki “çift başlı kartal figürü”,⁷⁹⁵ olgun bir tasarım ve işçiliğe sahiptir.⁷⁹⁶

Türkiye’de Sungur Bey Camii ve Bünyan Ulu Camii (654/1256) dışında camii içerisinde figürlü süslemeler karşımıza çıkmamaktadır. Sungur Bey Camii’de 16 hayvan figürü karşımıza çıkmaktadır.⁷⁹⁷ İlhanlılar da On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nin kullanılması İran’da da kullanılmasına neden olduğu gibi, yapancı devletlerle yapılan resmi antlaşmalarda On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nde yer alan yılların hayvanları yazılıp bu döneme ait Farsça eserlerde de aynı durumun devam ettiği görülmektedir. Türkiye’deki İlhanlı yapılarından Sungur Bey Camii dışında yerli, Türk, İslâm ve Gotik unsurlarını bir araya getiren başka bir yapı mevcut değildir.⁷⁹⁸

4.2.1.2. Samsun Kale Kapısı Mescidi

İlhanlı Devleti zamanında Anadolu Genel Valiliği görevini icra eden Timurtaş Noyan adına 714/1314 yılında inşâ edilen Samsun Kale Kapısı Mescidi,⁷⁹⁹ Samsun şehrinin merkezinde bulunan Kale Mahallesi’nde yer alan Bedesten çarşısının hemen yanında yer almaktadır.⁸⁰⁰ “Kale Camî”, “İç Kale Camî”, “Kale İçi Camî”, “Kuyumcular Camî” ve “İlkadım Kale (Kuyumcular) Camî” gibi adlarla anılmaktadır.⁸⁰¹ XIV. yüzyılda

⁷⁹³ Demircan, “Sungur Ağa Camii”, 529.

⁷⁹⁴ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 33.

⁷⁹⁵ Gönül Öney, “Anadolu Selçuk Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”, *Malazgirt Armağanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972), 139-172.

⁷⁹⁶ Çelik, “Sungurbey Camii (Niğde) Doğu”, 2.

⁷⁹⁷ Çelik, “Sungurbey Camii (Niğde) Doğu”, 3.

⁷⁹⁸ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 35-36.

⁷⁹⁹ Ali Yılmaz, “Samsun Kazâsının İdârî İktisâdî ve Sosyal Durumu (1485-1520)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 31.

⁸⁰⁰ M. Kemal Özerin, “Türkiye Kitabeleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 11/4(1971): 62.

⁸⁰¹ M. Sami Bayraktar, “Samsun’da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7(2009): 102.

yapının orijinal halinin, dikdörtgen planda çok ayaklı tonoz örtülü olması varsayılmaktadır. Bu özelliği Türkiye’deki kale mescidleriyle benzerlik gösterir.⁸⁰² Mescidin ön kapısı ve girişinde yer alan kitabe 4 satırdan oluşmakta⁸⁰³ ve bu 4 satır yazı celî sülüs ile yazıldığı görülmektedir.⁸⁰⁴

Bahsi geçen kitabede şu satırlar yer almaktadır: “Bu kutlu mescidi, en büyük Sultan Ebû Sâ’id Hân’ın devleti günlerinde, Allah onun sultanlığını dâim etsin ve Noyan Timurtaş zamanında, yardımını bol olsun, kulların en zayıfı Mahmûd-oğlu Mevlevî Evhad tamir etti. Yedi yüz yirmi üç yılı.” (Özergin, 1971, s.63).

4.2.1.3. Pazar Kapısı Mescidi

XIV. yüzyılda İlhanlı Devleti tarafından inşa ettirilen yapı günümüzde Pazar Camii adıyla karşımıza çıkmaktadır. Günümüze kadar varlığını sürdürmüş olan yapı dikdörtgen planlı, ahşap çatı örtülüdür.⁸⁰⁵

4.2.1.4. Tokat Halil Bey Camii

Tokat Halil Bey Camii’nin bugünkü adresi Tokat şehrinde Merkez Mahallesi Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer alarak, Yeşil Irmak Nehri’nin güneyinde kalmaktadır. Camiinin inşa tarihini ve kim tarafından inşa edildiğini, doğu yönüne açılan kapının üzerinde yer alan mermer malzemeden yapılan inşa kitabesinden öğrenmekteyiz. Kitabenin 4 satırlık yazısı Nesih hatlı Arapça metinden oluşmaktadır. Yapı 736/1336 yılında Hacı Mahmûd oğlu Hüseyin tarafından inşa ettirildi.

Bahsi geçen kitabede şu satırlar yer almaktadır: “Bu Cuma camisini devletli Sultan-ı A’zam Ebu Said Han (Allah mülkünü daim kılsın) döneminde latif olan rabbinin rahmetine muhtaç zayıf kul Hacı Muhammed bin el-Hüseyin-Allah sonunu güzelleştirsın-735 yılı Recep ayında yapıldı” (Aytaç, 2017, s. 39).

Yapının yapı malzemesi kesme taştandır. Yapının harim kısmında döşeme ve taşıyıcı malzeme ahşap kullanılarak, minare kaidesi de taş örgülü fakat farklı bir taş kullanılarak oluşturulmuştur. Yapının gövdesi ise tuğladan inşa edildiği görülmektedir.⁸⁰⁶

⁸⁰² Nazhan Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari Eserleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 26.

⁸⁰³ Özergin, “Türkiye Kitabeleri”, 62.

⁸⁰⁴ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 24.

⁸⁰⁵ Yılmaz, “Samsun Kazâsının İdârî”, 32.

⁸⁰⁶ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 41.

4.2.2. Medreseler

Doğuda Ceyhun (Amu-Derya)'dan Sultaniye'ye 347 fersah olan kısmı “*Şâhrâh-i Şarki*” (Doğu İmparatorluk yolu), batıda ise Sultaniye'den Tebriz-Erzurum, Erzincan-Sivas üzerinden Konya'ya 301 fersah olan kısmı “*Şâhrâh-i garbî*” (Batı İmparatorluk yolu) olarak adlandırılan “*Şâhrâh*” (İmparator Yolu) dönemin iktisadî hayatında önemli bir yere sahip olmaktaydı.⁸⁰⁷ Türkiye'ye hâkim olan Selçuklu ve İlhanlıların, siyasî, ekonomik, sosyo-kültürel yaşamı ile çatışmaları yansıtan Sivas şehri bu dönemde Sivas Çifte Minareli Medrese, Gök Medrese, Buruciye Medresesi vb. yapıların boyutları, planları, süslemeleri ve yapının inşâ edildiği alan devrin devlet adamlarının propaganda aracı olarak kullanıldı.⁸⁰⁸ XIII. yüzyılın sonlarında inşâ edilen medreselerin yapımında görülen artışın nedeni bu dönemin politik ortamından kaynaklanan bir neticedir. Nizamülmülk'ten itibaren medreseler dinî ve siyasî fikirleri yaymak için inşâ edilmiştir. XIII. yüzyılın sonunda Türkiye'ye göç eden farklı kültürden oluşan halkları eğitmek ve ortak bir payda da birleştirmek medrese eğitimleri ile sağlanmak istendi.⁸⁰⁹

4.2.2.1. Erzurum Ahmediye Medresesi

Ahmediye Medresesi, Erzurum merkezde Murat Paşa Mahallesi'nde yer alan Murat Paşa Camii'nin bitişiğinde yer almaktadır.⁸¹⁰ Uzun yıllar Murat Paşa Camii ve evlerin arasında sıkışıp kalan yapının 1975 yılında kuzeyinde bulunan evin yıkılması ile cephesi açıldı.⁸¹¹ Medrese Olcaytu Hân'ın döneminde inşâ edilmiştir.⁸¹² Yapı yaklaşık olarak 16.50x14.50 metre boyutundadır. Kuzey güney yönünde uzanan ve yapının tamamı kesme taştan inşâ edildi. Eyvanlar kuzey ve güneyde bulunmaktadır. Yapının orta mekânı çapraz tonaz ile örtülerek inşâ edildiği görülmekte ve 2 eyvanlı kapalı medrese özelliğindedir.⁸¹³ Medresenin, kuzeydoğu yönüne bakan kısmında yer alan⁸¹⁴ kitabenin

⁸⁰⁷ Togan, *Reşideddin'in Mektuplarında*, 45.

⁸⁰⁸ Sevinç Gök, “Sivas Çifte Minareli Medrese'nin Minarelerindeki Tuğla ve Çini Süslemeler Üzerine Yeni Öneriler”, *İstanbul Üniversitesi Yayınevi, Art-Sanat*, 12(2019), 209.

⁸⁰⁹ Bekmez, “Sivas'ta Siyasi Ortamın”, 452.

⁸¹⁰ Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum, Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, (İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936), 153; Selami Sönmez; “İlhanlı Medreseleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987), 36.

⁸¹¹ Haşim Karpuz, “Erzurum Şehrinin Tarihi Dokusu ve Türk-İslam Yapılarının Çevre Düzenlemeleri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2(1987): 176.

⁸¹² Beygu, *Erzurum, Tarihi, Anıtları*, 153.

⁸¹³ Hüdavendigar Akmaydalı, “Erzurum Merkez Ahmediye Medresesi”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü*, 6(1987): 15.

⁸¹⁴ Aytaç, “Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri”, 75.

tercümesi; “Ümmetimden kırk hadis ezberleyen ulema zümresine yazılır.” manasına gelen ve Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den rivayet ve naklettiği hadise göre yapının bir Dârülhadis olduğu anlaşılmaktadır. Yapıyı 714/1314 yılında Ali Bin Ahmed yaptırdı. Dedesinin adı da Yusuf’tur” (Sönmez, 1987, s. 37). Ahmediye Medresesi, Yakutiye Külliyesi’nden 4 veya 14 sene sonra yapıldığı kitabesinde yazmaktadır. Medresede, Yakutiye Medresesi’nin mimarî şekli hâkimdir.⁸¹⁵

4.2.2.2. Aksaray Taciye Medresesi

XIII. yüzyılın son çeyreğinde Moğol veziri Tâceddîn Mu’tez Tâciye Medresesi’ni yaptırarak, Mevlânâ’nın onayıyla Kayserili Şemseddîn’i müderris olarak atadı.⁸¹⁶ Aksaray’ın Dere Mahallesi’nde olduğu ileri sürülen yapı günümüze ulaşmadı.⁸¹⁷

4.2.2.3. Bayburt Mahmudiye Medresesi

Yapı şehir merkezinde yer alan Ulu Camii’nin yakınında ve Müsevîye Medresesi’ne bitişik durumdadır.⁸¹⁸ İlhanlı Devlet’i Hân’ı Olcaytu döneminde İlhanlı valilerinden Fahreddîn Emîr Mahmûd tarafından 708/1308 yılında inşâ edildiği,⁸¹⁹ Bayburt Ulu Camii’nin son cemâat yerinin güney duvarı dış cephesinde yer alan kitabesinde yazmaktadır.⁸²⁰

4.2.2.4. Bayburt Yakutiye Medresesi

Bayburt Moğol hâkimiyetinden sonra Moğol boylarının iskân edildiği bir bölge olmuştur. Moğol boyları özellikle Doğu Karadeniz Dağları’nın güneyini içine alarak Bayburt’tan Sivas’a kadar olan bölgeleri yurt tuttular.⁸²¹ Bayburt Yakutiye Medresesi günümüzde Şeyh Hayran Mahallesinde Cumhuriyet Caddesi üzerinde olduğu bilinmektedir. Tarihi kayıtlarda ise şehir merkezinde Hükümet Konağı çevresinde,

⁸¹⁵ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 341.

⁸¹⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehzade”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 37.

⁸¹⁷ Nevzat Topal, “Türkiye Selçukluları Devrinde Aksaray Şehrinde Eğitim-Öğretim ve İlmi Faaliyetler”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 1/II, (2016): 218.

⁸¹⁸ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari Eserleri”, 104.

⁸¹⁹ Cemil Arslan, Methiye Gül Çöteli; “Anadolu-Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3/6(2015): 208.

⁸²⁰ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari Eserleri”, 104.

⁸²¹ Özkan Dayı, “Kitâb-ı Diyârbekriyye’de Bayburt”, içinde *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, ed. Süleyman Çiğdem, Yasin Taşkesenlioğlu, Esat Aktaş, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Bayburt Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2019), 28.

Panayır meydanında inşâ edildiği bilgisine ulaşmaktayız.⁸²² Yapı İlhanlı hükümdarı Olcaytu Muhammed Hüdabende döneminde Erzurum valiliği görevinde bulunan Hoca Sinâneddîn Yakud tarafından inşâ ettirildi.⁸²³

4.2.2.5. Aksaray Beramuniye Medresesi

Gazan Hân döneminde Aksaray'a 698/1299 yılında gönderilen Sutay'ın oğlu Baranbay tarafından inşâ ettirildiği görüşü ileri sürülmektedir.⁸²⁴

4.2.2.6. Erzurum Çifte Minareli Medrese (Hatuniye Medresesi)

Çifte Minareli Medrese (Şekil 4.1), Ulu Camii'nin doğusunda⁸²⁵ İçkale'de yer alan ve 35x48 m. boyutları ile Türkiye'nin en büyük medresesidir.⁸²⁶ Tebriz kapısında bulunan yapının adı ile ilgili bazı kaynaklar Hand Hatun Medresesi, Hande Hatun Medresesi, Hatuniye Medresesi, Hündî Hatun Medresesi, Hund Hatun Medresesi, Eski Medrese, Çifte Minareli Medrese, Çifte Minareli Mescide, Çifte Minare şeklinde bahsetmektedir.⁸²⁷ Kaynaklarda Olcaytu Hân'ın akrabalarından Bulgan Hatun tarafından 710-715/1310-1315 yıllarında yapıldığı rivayet edilmektedir.⁸²⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, eserinde yapının İlhanlılar tarafından XIII. asrın son çeyrek asrı ile XIV. asrın ilk 10 yılı içinde Yakutiye Medresesi'nden önce yapıldığı ve Geyhatu Hân'ın hanımı Hudavend Hatun tarafından inşâ edildiği üzerinde durmaktadır. Mimarî tarzı, süsleri, çinileri, yazıları, çift başlı kulaklı kartal ongunu İlhanlı yapısı olduğu ile ilgili düşünceleri kuvvetlendirmektedir.⁸²⁹ Yapı 2 katlı ve 4 eyvanlı açık avlulu medrese tipiyle ve taç kapının 2 yanına eklenip payandalar üzerine yükselen 2 minaresiyle dikkat çeken yapıdır.⁸³⁰ Yapı kesme taştan, taç kapı üzerindeki minareleri tuğladandır.⁸³¹

Doğan Yavaş'ın kaleme aldığı eserinde Selçuklu eseri olarak geçen Çifte Minareli medrese İbrahim Hakkı Konyalı'nın eserinde ise İlhanlı eseri olarak kaleme alınmaktadır.

⁸²² Gazi Özdemir, "Yakutiye Medreseleri ile İlgili Bazı Tespitler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25/2 (2021): 512.

⁸²³ Aytaç, "Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri", 105.

⁸²⁴ Topal, "Türkiye Selçukluları Devrinde", 219.

⁸²⁵ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 387.

⁸²⁶ Yavaş, "Çifte Minareli Medrese", 311.

⁸²⁷ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 387.

⁸²⁸ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 401.

⁸²⁹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 407.

⁸³⁰ Yavaş, "Çifte Minareli Medrese", 311-312.

⁸³¹ Nevin Ayduşlu, "Anadolu'da Tek Örnek: Rölyef Tuğlalı Çini Mozaik (Erzurum Çifte Minareli Medrese)", *Ekev Akademi Dergisi*, 15/49 (2011): 142.

Araştırmamızda İbrahim Hakkı Konyalı'nın vermekte olduğu bilgiler ışığında İlhanlı yapısı olarak kaleme aldık.

4.2.2.7. Erzurum Yakutiye Medresesi

Yakutiye Medresesi (Şekil 4.2) İlhanlıların Erzurum valisi Hoca Sinâneddîn Yakud tarafından 1310 yılında inşâ ettirdiği başarılı bir yapı olmakla beraber kapısı batıya açılmaktadır.⁸³² Erzurum Yakutiye Medresesi, Cumhuriyet Caddesi üzerinde⁸³³ Lala Paşa Camii'nin batısında yer almaktadır.⁸³⁴ Yakutiye kışlası olarak kullanılan alanın yeniden temizlenerek ve düzenlenmesi ile oluşturulan yeşil saha içerisinde yer almaktadır.⁸³⁵ Yakutiye Medresesi'nde yer alan kitabe taşlarının uzunlukları 4,5 metre, enleri 45, satırların genişliği 21, kitabe payları da 1,5 santimdir.⁸³⁶ Yapının, Taç Kapı üzerinde yer alan sülüs ile yazılan, Arapça yazılı kitabesinin tercümesi; “Bu medfenin yapılmasını 716/1316 yılında Olcayto Sultan'ın hükümdarlık günlerinde - Allah mülkünü ebedi kılsın - Sultan Gazan ve Bolugan (Bulgan) Hatun'un - Allah bürhanlarını tenviretsin - Yüce ve güzel in'amlarından olan gelirleri (paraları) ile Cemaleddin Hoca Yakut-i Gâzânî emretti” (Özmenli, 2019, s. 68, Turan, 2013, s. 36). Bahsi geçen kitabeden de anlaşıldığı üzere, Olcaytu Hân döneminde 710/1310-11 yılında Gazan Hân ve Bolugan Hatun'un paralarıyla İlhanlıların Bayburt ve Erzurum vilâyetlerinin Emîri Cemâleddîn Hoca Yâkut Gazânî tarafından yaptırıldı.⁸³⁷

Erzurum Yakutiye Medresesi, Orta Çağ Türk sanatının önemli yapıları içerisinde yer almaktadır. Orta Çağ Türk sanatının önemli yapılarının içinde yer almasında dengeli planı, figürlü taş kabartmaları ve çini süslemelerindeki önemli özelliklerden ileri gelmektedir.⁸³⁸ Medrese kesme taştan yapılarak, minare gövdesi tuğladan inşâ edildi.⁸³⁹

⁸³² Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 349.

⁸³³ Rahmi Hüseyin Ünal, “Erzurum İli Dahilindeki İslâmi Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Araştırma Dergisi*, 6 (1974): 90.

⁸³⁴ Rahmi Hüseyin Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı/Tanıtma eserleri/52, 1993), 1; Aytaç, “Anadolu'da İlhanlı Mimari”, 66; Özdemir, “Yakutiye Medreseleri”, 512.

⁸³⁵ Esma Şaziye Zeren, “Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreselerinin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taçkapı Süslemeleri ile Karşılaştırılması – XIII. ve XIV. Y.Y. (2. Cilt)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 68.

⁸³⁶ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 373.

⁸³⁷ Beygu, *Erzurum, Tarihi*, 150-151; Ayşe Denknalbant, “Yakutiye Medresesi ve Kümbeti”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 43: 293; Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, 55; Özdemir, “Yakutiye Medreseleri”, 512.

⁸³⁸ Bekir Eskici, Ali Akın Akyol ve Yusuf Kağan Kadioğlu, “Erzurum Yakutiye Medresesi Yapı Malzemeleri, Bozulmalar ve Koruma Problemleri”, *DTCF Dergisi*, 46/1 (2006): 165-188.

⁸³⁹ Eskici, Akyol ve Kadioğlu, “Erzurum Yakutiye Medresesi”, 168.

Medrese 4 eyvanlı, kapalı avlulu medreseler grubunda yer almaktadır. İlhanlılar döneminde Türkiye toprakları dışında çift minareli taç kapı örneklerine İran’da da rastlamaktayız.⁸⁴⁰ Medresede batı cephenin ekseninde taç kapı, cephenin güneyinde kübik kaideli, silindirik gövdeli minare ile kuzey köşesinde aynı biçimsel özellikleri yansıtan silindirik külahlı köşe kulesi yer alır.⁸⁴¹

4.2.2.8. Beyşehir İsmail Ağa Medresesi

1370/1370 yılında yaptırılan diğer bir adı Taş Medrese olan yapı, Eşrefoğlu Camii’nin batısında yer almaktadır. Medrese kesme taştan yapıldı. Restore edildiği için taç kapsısı ve bazı kısımları haricindeki kalan bölümleri orijinalliyini yitirdi. İsmail Ağa’nın türbesi bu medresede yer almakta ve halk arasında “Süt Dede” olarak bilinmektedir. Bu durumun kaynağı ise halkın sütü olmayan ve sütü kesilen kadınların sütlerinin geleceği inancıdır.⁸⁴²

4.2.2.9. Kırşehir Nureddin Cacabey Medresesi

Nureddin Cacabey Medresesi, Kırşehir’in merkezinde yer almaktadır.⁸⁴³ Cümle kapısı üst bölümünde yer alan Selçuklu sülüsü ile yazılan kitabe Kılıç Arslan’ın oğlu III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Nûreddin Cibril b. Cacabey tarafından 671/1271-1273 yılları arasında inşa ettirildi.⁸⁴⁴

Kunter, (1942)⁸⁴⁵ kitabının tercümesi:

Rahmanı 'Rahîm olan Allahın adiyle başlarım. Tanrının rahmetine ve mağfiretine muhtaç köle, Caca oğlu Cebrail Allaha ve Allahın rızasına yaklaşmak üzere bu “nübarek” ve meymenetli medresenin inşasını, en büyük sultan, ulu şahinşah, ümmetlerin efendisi, Arab ve Acemin sultanlarının başbuğu, karanın, Akdenizle Karadenizin hükümdarı, dünyanın ve dinin medarı nusreti, islâmın ve ehli islâmın yardımcısı, meliklerin ve sultanların efendisi Kılıç Arslan oğlu -devletini Tanrı ebedi kılası- Ebûlfeth Keyhusrevin eyyam-ı devletinde, altı yüz yetmiş bir yılının aylarında, emretti. (ss. 432-433).

⁸⁴⁰ Ünal, “Erzurum İli Dahilindeki”, 93.

⁸⁴¹ Nermin Şaman Doğan, “Bezemeye Bakış: Anadolu’da İlhanlı İzleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20/1 (2003): 158.

⁸⁴² Muşmal, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında”, 150.

⁸⁴³ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 43.

⁸⁴⁴ Eyice, “Caca Bey Medresesi”, 539.

⁸⁴⁵ Halim Baki Kunter, “Kitabelerimiz”, *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942): 432-433.

Zeynep İnan Ocak, Cacabey Medresesi için “kapalı medreseler içinde karmaşık işlevli, iki katlı ve plan tasarımı açısından ortaçağın en gelişmiş mimarî tasarım örneklerinden biri” (Ocak, 2016, s. 149) olarak bahsetmektedir.⁸⁴⁶

Nûreddîn Cibril’in babasının adı Bahâeddîn Caca olduğu bilinmektedir. Caca (cece, çaça, çeçe)⁸⁴⁷ kelimesinin Moğolca bir kelime olduğu ile ilgili görüşler de mevcuttur. Osmanlı Devleti döneminde Kırşehir çevresinde var olan “Ceceli” aşîreti Nûreddîn Cibril b. Cacabey’in etrafında oluşan cemâattir.⁸⁴⁸ Nûreddîn Cibril b. Cacabey, Pervâne Muînüddîn Süleyman döneminde onun himayesinde Kırşehir valisi olarak görev yapmaktaydı.⁸⁴⁹ Türkiye’de Moğol hâkimiyetine karşı isyanda adı geçen ve Moğollar tarafından sorgulandıktan sonra serbest kalan Nûreddîn Cibril b. Cacabey, 676/1277 yılında İlhanlı Devleti ile Memlûk Devleti arasında gerçekleşen Elbistan Savaşı’nda⁸⁵⁰ Baybars tarafından esri alınıp Suriye’ye götürüldü. Baybars’ın ölümü öncesi serbest bırakılan Nûreddîn Cibril b. Cacabey ile ilgili sonraki dönemlerde herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.⁸⁵¹

Medresenin inşasında taş malzeme kullanılıp arka bölümünde bulunan ve binaya bitişik olmayan minarenin malzemesi ise tuğladır.⁸⁵² Vakfiyesinde medresenin dışında farklı yapılarında yapıldığı bilinmektedir. Bunlar: “Kırşehir’de: 1 medrese, vakıf tarafından yaptırılmıştır. 1 Mescid (aynı medrese yanında)/1 Hanıkah/1 zaviye/1 Mektep/1 Dar el-Suleha/1 Türbe (Vakıf tarafından kendisi için yaptırılmıştır)/1 Türbe (Vâkıfın kız kardeşine aittir)”dır. (İnan Ocak, Tanyeli, 2016, s. 149).

⁸⁴⁶ Zeynep İnan Ocak, Gülsün Tanyeli, “Kırşehir Cacabey Medresesi ve Onarımları”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 11/21 (2016): 149.

⁸⁴⁷ Caca’nın doğru yazımı Cece’dir. Caca’nın kullanım alanında zamanla değişiklikler meydana gelip önceleri kişi adı olarak kullanılan Caca kelimesi zaman içerisinde aşîret adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırşehir bölgesindeki Ceceli aşîreti bahsi geçen duruma örnektir. Caca kelimesinin nerden geldiği ile ilgili bilgilere baktığımızda ise Maraş ve Niğde (Aksaray bucağı) vilâyetlerinde Ceceli köy adından, Kütahya (Gediz bucağı) vilâyetinde ve Sinop (Gerze bucağı) vilâyetinde Çeçe adlı köy adından ya da Moğolca Çaça veya saça kelimelerinden geldiği varsayılmaktadır. Temir, *Kırşehir Emiri Caca*, 184-185.

⁸⁴⁸ Kucur, “Cacaoğlu Nûreddin”, 541.

⁸⁴⁹ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 44.

⁸⁵⁰ İbn Bibî, *Selçuk Nâme II*, 186-196; Erol Keleş, “Elbistan Meydan Muharebesi ve İlhanlıların Yeni Anadolu Politikası”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123/242(2019): 63-72.

⁸⁵¹ Kucur, “Cacaoğlu Nûreddin”, 541.

⁸⁵² Refik Turan, Hasan Karaköse, “Kırşehir’deki Caca Bey Vakfının Gelir ve Vergi Kayıtları (1866-1872)”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Refik Turan Özel Sayısı, (5) /5/16 (2014): 222-223.

4.2.2.10. Erzincan Medresesi

İlhânlı Devleti'nde vezirlik görevinde bulunan Reşîdüddîn Fazlullah tarafından kendi parası ile yaptırdığı bilinen medresenin tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁸⁵³ Erzincan Medresesi'nin battaniye ve halıları Şiraz'dan getirilmekteydi.⁸⁵⁴ Erzincan'da görevli olan idareciler, kadı, seyyidler, imamlar, ulemaya tuğra basılmış resmi yazıda, Togan (1954) eserinde:

Medresenin müderrisi olan Konyalı Şemseddin Muhammed'e her sene, oğlu Anadolu veziri Hoca Celaeddin eliyle bir eğerli katır, 200 dinar Erzincan akçesi, 1000 Irak harvar'ı erzak, elbise ve sincap kürk idrar olarak verilmesi ve medresenin 20 talebesi ve oradan geçinen diğer zevat İçinde her yıl bir yün cübbe, birer koyun postını, 2 harvar erzak, 100 dinar akçe verildiği (s. 35).

İlhânlı Devleti'nin başkenti Olcaytu Hân döneminde Tebriz'den Sultaniye'ye taşındı. Sultaniye merkezli olan bu yol Mâverâünnehir'den Akdeniz sahillerine ve oradan da Bizans'a kadar uzanmaktaydı. Bu yola Şâhrâh-ı Garbî denilmekte ve ticari hayatta önemli bir yere sahip olmaktaydı. Erzincan da bu yolun güzergâhında yer alan önemli bir şehirdi. İlhânlı Devleti döneminde göç eden halkında bu medreseyi kullandığı bilinmektedir.⁸⁵⁵

4.2.2.11. Sivas Çifte Minareli Medrese

Keykâvus Dârüşşifâsı'nın karşısında bulunan medrese, eski Tokat Caddesi üzerinde, eski Kale Mahallesi'nde yer almaktadır.⁸⁵⁶ Medresenin taç kapısında mevcut olan celi kitabesinde 670/1271-72 yılında İlhânlı Devleti veziri Şemseddîn Cüveynî tarafından yaptırıldığı yazmaktadır.⁸⁵⁷

Kitabenin tercümesi: “Bu medresenin imaretini büyük sahip, bu âlemde dünyanın ve dinin güneşi, divanın sahibi vezirlerin meliki Muhammed oğlu Muhammed oğlu

⁸⁵³ Sönmez, “İlhânlı Medreseleri”, 34; Tokgöz, “Türkiye Selçukluları Zamanında Erzincan”, 93.

⁸⁵⁴ Bahar, “Moğollar/İlhânlılar Zamanında Erzincan”, 86; Özkan Dayı, içinde “İlhânlılar Zamanında Medreseler”, *Tarihsel ve Kültürel Bağlamda Akademik Çalışmalar*, ed. Nevim Tüzün, (Ankara: İksad Yayınevi, 2021), 68.

⁸⁵⁵ Togan, “Reşîdeddin'in Mektuplarında”, 45; Bahar, “Moğollar/İlhânlılar Zamanında Erzincan”, 85-86.

⁸⁵⁶ Aytaç, “Anadolu'da İlhânlı Mimari”, 50.

⁸⁵⁷ Doğan Yavaş, “Çifte Minareli Medrese”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 312; Dayı, *İlhânlılar Zamanında Medreseler*, 67.

Muhammed Sahip emretti. Allah onun devletini daim kılsın. 670 senesinde” (Aytaç, 2017, s. 50).

Kitabede yapının “*Amel-i Üstad*” yazısı okunabildiğinden⁸⁵⁸ banisinin adı okunamamasına rağmen araştırmacılar tarafından Külük b. Abdullah olduğu varsayılmaktadır.⁸⁵⁹

Medresenin taç kapı ve minaresinin bulunduğu ön cephenin dışındaki kalan bölümler 1882 yılında yıkılmasıyla birlikte günümüze kadar ulaşamadı.⁸⁶⁰ Yapının taç kapısında kullanılan malzeme mermer ve farklı volkanik özellikte kireç taşıdır. Taç kapının üzeri ise bitkisel bezemeler ile süslüdür. Tuğladan inşa edilen minaresinin üzeri mozaik çini tekniğinde kaplamadır.⁸⁶¹ 1960 yılından itibaren gerçekleştirilen kazılarda elde edilen bilgiler ışığında yapının açık avlulu, 4 eyvanlı planda ve 2 katlı olarak inşa edildiği ve 2 yanında bulunan faklı bina temellerinin de bu yapının külliye olduğunu kanıtlamaktadır.⁸⁶² Yapı bugün kiralık bir kafe olarak işlev görmektedir.⁸⁶³

Şemseddin Cüveynî, Hülâû Hân tarafından 661/1263 yılında Sâhib-i Divânlığa getirildi. 676/1277 yılında Abaka Hân tarafından Türkiye’de baş gösteren isyanları bastırmak, Moğollara ait gelirlerin düzenlenmesi ve harap olan yerlerin imarı için görevlendirildi.⁸⁶⁴ Sivas Çifte Minareli Medrese’nin (**Şekil 4.3**), Cüveynî tarafından Sivas’a yapılmasının siyasî nedenleri bulunmaktadır. İlhânlı Devleti’nin Anadolu Genel Valiliği’nin merkezi olan Sivas’a Cüveynî İlhânlıların izini bırakmak istedi. Medresenin inşa edildiği yerinde seçilmesi yine şehrin İlhânlı Devleti’nin Anadolu Genel Valiliği’nin merkezi olduğunu kanıtlar niteliktedir. 614/1217 yılında Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus’un yaptırdığı dârüşşifânın tam karşısına yaptırması, 2 yapı arasında mesafenin az olması, Sivas Çifte Minareli Medrese’nin daha ihtişamlı yapılması, medresenin taç kapısının batıya değil doğuya bakar şekilde inşa edilmesi kentin İlhânlı Devleti’ne ait olduğunu kanıtlar niteliktedir.⁸⁶⁵

⁸⁵⁸ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 51.

⁸⁵⁹ Yavaş, “Çifte Minareli Medrese”, 312.

⁸⁶⁰ Mine Yar, Celaeddin Küçük, “Sivas Çifte Minareli Medrese Minarelerinin ve Taç Kapısının Restorasyonu”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, 8 (2014): 96.

⁸⁶¹ Yar, Küçük, “Sivas Çifte Minareli Medrese”, 96.

⁸⁶² Yavaş, “Çifte Minareli Medrese”, 312.

⁸⁶³ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 56.

⁸⁶⁴ Tahsin Yazıcı, “Şemseddin Cüveynî”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 144-145.

⁸⁶⁵ Bekmez, “Sivas’ta Siyasi Ortamın”, 452.

Kurucusu İlhanlı yöneticisi olan ilk yapı olma özelliğine sahiptir. İlhanlılara atıfta bulunulmayan kitabede, kurucusu Şemseddîn Cüveynî, “*Şemsü’-d-Dünya ve’-d-Din*”, “*başvekil*”, vekillerin vekili olarak geçmektedir. Aynı tarihte inşâ edilen Gök Medrese’nin kitabesinde kurucusundan da “*sahibü’-d-devleti ve’-d-din*” yani devletin ve dinin sahibi olarak bahsedilmektedir.⁸⁶⁶

4.2.2.12. Erzurum Sultaniye Medresesi

Sultaniye Medresesi’ne günümüzde rastlayamamaktayız yalnız Erzurum belediyesinin bahçesinde inşâ edildiği bilinmektedir. 18 odadan oluşan medrese I. Dünya Savaşı’na kadar ayakta kaldığı savaş esnasında yıkıldığı bilinmektedir. Yapının kubbeli ve kemerli taş yapılı inşâ edildiği ve Gazan Hân tarafından 695/1296 yılında inşâ edildiği düşünülmektedir.⁸⁶⁷

4.2.3. Zaviyeler

4.2.3.1. Beyşehir Afşar Bey Zaviyesi

Afşar köyünde yer alan Afşar Bey Zaviyesi’nin, kesin bir bilgi olmamakla birlikte 771/1369 yıllarında yapıldığı düşünülmektedir. Afşar köyünün güneydoğusunda bulunan ve kesme taştan yapılan zaviye günümüze kadar varlığını devam ettiremedi. Zaviyenin önünde geniş bir alanı kapsayan mezarlık bulunmaktadır.⁸⁶⁸

4.2.3.2. Beyşehir Çilledar Sultan Zaviyesi

İsmail Ağa tarafından XIV. yüzyılın ikinci yarısının başlarında yaptırılan Çilledar Sultan Zaviyesi Beyşehir’e uzaklığı 3 kilometre ve Beyşehir Gölü’nün kuzeyinde İskender adıyla anılan bölgede bir tepenin yamacında yer almaktadır. Bölgenin adı aynı zamanda “*Yelten*” olarak da bilinmektedir. Çilledar Sultan Zaviyesi; aşhane, tabhane, derviş odaları, şeyh dairesi ve türbeden oluşmaktadır. Çilledar Sultan Zaviyesi’nde İsmail Ağanın oğlu Seydî Ahmed’e ait olan Farsça sanduka yer almaktadır. Türbenin tabanı taş döşeli, sekizgen gövdeli, içten kubbe ve dıştan konik külâhla örtülü biçimde inşâ edildi.⁸⁶⁹

⁸⁶⁶ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 57.

⁸⁶⁷ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 343.

⁸⁶⁸ Muşmal, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında”, 194-195.

⁸⁶⁹ Kunt, Muşmal ve Çetinaslan, “Beyşehir’de Moğol Emiri”, 369-370.

Günümüze kadar ulaşamayan bu türbenin 1966 yılında temelleri görülebilmekteydi. Çilledar Sultan Zaviyesi'nin önünde çingiraklı bir kuyu yer almaktaydı.⁸⁷⁰

4.2.3.3. Beyşehir Kalenderhane Zaviyesi

Beyşehir'de İsmail Ağa tarafından 755/1354 yılında yaptırılan Kalenderhane Zaviyesi, Evsat Mahallesi'nde yer aldığı düşünülmektedir. Müftülük binasının kible yönünde olduğu, çevresinde 1 türbe ve mezarlık bulunduğu varsayılmaktadır. Günümüze bu yapıdan kalan kırık bir kitabe ulaştı. Kalenderhane Zaviyesi kesme taşlardan inşa edildi. Kalenderhane Zaviyesi'nde bulunan türbenin de yontma taşlardan inşa edildiği, 63 m²'lik alanı kaplayan bu türbenin ön yüzü 7, yan yüzünün de 9 metre uzunluğunda olduğu belirtilmektedir. Kapısı ise büyük ve ağır bir taşla kapatılmaktadır.⁸⁷¹

4.2.4. Türbeler/Kümbetler

4.2.4.1. Erzurum Karanlık Kümbet

Yapı Dervişağa Mahallesi'nde Gülahmet Caddesi üzerindedir.⁸⁷² Türbenin güneye açılan penceresinin üstünde yer alan 53x36 santimlik kitabesinde: “Bu kubbenin (Türbenin) yapılmasını 708 senesinde büyük Emîr Tugbey Vecih-id-din'in oğlu Sadr-Ed-Din Türkbey emretti.” (Konyalı, 2010, s.486).

İran Moğollarından Olcaytu Muhammed Hudabende'nin döneminde 708/1308 yılında yapıldı.⁸⁷³ Kümbet, yerli halkın kevek taş olarak adlandırdıkları bir taş cinsi ile yapıldı.⁸⁷⁴ 2 katlı şekilde inşa edilen kümbet, kare planlı bir mumyalık ile içten daire, dıştan 12 yüzlü gövdeden oluşan yapının üzeri içten kubbe, dıştan konik bir külahla örtülüdür.⁸⁷⁵

4.2.4.2. Ahlat Usta Şakirt Kümbeti

Usta Şakirt Kümbeti XIII. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında yapıldığı bilinmektedir. Çoban Bey'in torunu Küçük Şeyh Hasan 743/1342 yılında Tebriz'de

⁸⁷⁰ Muşmal, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında”, 181.

⁸⁷¹ Kunt, Muşmal ve Çetinaslan, “Beyşehir'de Moğol Emiri”, 370-371.

⁸⁷² Abdüsselâm Uluçam, “Karanlık Kümbet”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 462-463.

⁸⁷³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 486.

⁸⁷⁴ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 485.

⁸⁷⁵ Uluçam, “Karanlık Kümbet”, 462.

“*Ustâd u Şâgirt*” adıyla mescid yaptırdı. Ahlat bu dönemde Küçük Şeyh Hasan’ın hâkimiyeti altındaydı. Bu 2 yapının aynı kişiler tarafından yapıldığı bilinmektedir.⁸⁷⁶

Ayrıca İlhanlı Devleti’nden XIV. yüzyıldan günümüze Tokat şehrinde yer alan eserlerden 703/1304 yılında yapılan Koyun Baba Türbesi sırasında bulunan ve kitabesinden Sultan Muhammed Olcaytu Hân’ın adının yer aldığı Şeyh Şihâbeddîn Çeşmesi; Tokat şehri girişinde 714/1314 yılında yapılan İlhanlı Devleti emîrlerinden birine ait olan Nûreddîn b. Esentemur Türbesi; 717/1317 yılında yapılan Abdullah b. Muhyî Türbesi, halk arasında bu türbeye Ahî Muhyiddîn veya Abdülmuddalip tekkesi olarak da bilinmektedir. İvaz Paşa Mahallesi’nde yer alan ve 717/1317 yılında yapılan Acebşîr Türbesi bilinmektedir.⁸⁷⁷

4.2.5. Köprüler

4.2.5.1. Erzurum Çoban Dede Köprüsü

Erzurum’un Pasinler ilçesi yakınında Aras Nehri üzerinde inşâ edilen yapı halk arasında Çoban Köprüsü adıyla da zikredilmektedir.⁸⁷⁸ İbrahim Hakkı Konyalı Çoban Dede Köprüsü’nün İlhanlı Emîrlerinden Çoban Noyan’ın yaptırdığını yazmaktadır. “*Erzurum tarihi, anıtlar ve kitabeler*” adlı eserin yazarı Abdurrahim Şerif Beygu, köprünün 697/1297 yıllarında Gâzân Hân’ın veziri Çoban Salduz (Sulduz) tarafından Gâzân Hânı’nda yardımıyla tamamlandığı yazmaktadır.⁸⁷⁹ Çoban Dede Köprüsü’nün (Şekil 4.4) boyu 220 m., eni ise 8.5 m. olup köprü 7 gözlü inşâ edilerek köprünün 2 tarafı kesme taşlardan yapılan korkuluklara sahiptir.⁸⁸⁰ İlhanlılar zamanında yaptırılan Yakutiye ve Ahmediye Medreselerinin yapımı ile benzerlik göstermektedir.⁸⁸¹ İlhanlılar zamanında “*Şâhrâh-ı Garbî (Batı Anayolu)*” olarak kabul gören, Tebriz şehriden başlayıp Sivas, Malatya ve Kayseri gibi batı şehirlerini birbirine bağlayan yol üzerinde

⁸⁷⁶ Faruk Sümer, “Doğu Anadolu’da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihî Yapılar Hakkında Düşünceler”, *Belleten*, LIV/210, (1990): 634.

⁸⁷⁷ Kemal Göde, “XIV. Yüzyılda Tokat/Eratnalılar Hakimiyetinde Tokat”, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, ed. S. Hayri Bolay, Mustafa Yazıcıoğlu, Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Özdemir, (Tokat: Tokat Valiliği Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkezi, 1987), 19.

⁸⁷⁸ Eyice, “Çoban Köprüsü”, 350; Kızıoğlu, *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi*, 102.

⁸⁷⁹ Beygu, *Erzurum, Tarihi*, 211; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 529.

⁸⁸⁰ Hasbi Soylu, “Çobandede Köprüsü’nün Coğrafi Konumu ve Önemi”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0/5 (1999): 146.

⁸⁸¹ Hamza Gündoğdu, “Erzurum ve Çevresinde Bazı Köprüler II Çobandede Köprüsü”, *Güzel Sanatlar Dergisi*, 0/2 (2010): 66.

yer alan Erzurum'un İlhanlılar için ayrı bir öneme sahip olduğunu görüyoruz ve Çoban Dede Köprüsü de bu açıdan önemli eserler arasında yer almaktadır.⁸⁸²

4.2.6. Kaleler

4.2.6.1. Hasan Kale/Pasinler Kalesi

İlhânlı Devleti'nin yıkılma sürecini yaşadığı dönemlerde noyanların İlhanlı tahtına oturmak için aralarındaki mücadele sırasında Erzurum ve çevresine Sutay Noyan'ın oğlu Hacı Togay hâkimdi ve bu bölgede bağımsız bir beylik kurmak istiyordu. Togay'ın oğlu Hasan Bey, tarafından 736-740/1336-1339 yılları arasında inşa edildi.⁸⁸³ Hasan Kale (Şekil 4.5), Erzurum da yer alıp Sutaylı Şeyh Hasan'a aittir ve onun adını taşımaktadır.⁸⁸⁴

4.2.7. Kervansaraylar

4.2.7.1 Sivas Yenihan Kervansarayı

Yapı Ebû Sa'id Bahadır Hân döneminde, Ahi Emîr Ahmed tarafından inşa ettirildiği yazmaktadır. Kitabede:

“Bu hanın yapılmasını Sultanların yücesi Arap ve Acem diyarlarının sahibi Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın- Allah mülkünü ebedi etsin- devletli günlerinde Allah'ın rahmetini isteyen Hoca Zeyne eddin oğlu Ahi Emîr Ahmed, 733 yılında emretti.”⁸⁸⁵

4.2.8. Hanlar

İbrahim Hakkı Konyalı, İlhanlılardan kalma hiçbir hana rastlamadıklarını fakat İlhanlılardan Sultan Olcaytu döneminde Yakutiye mezarlığı ve medresenin içindeki taş vakfiyede Hoca Yakut'un Erzurum'un içinde büyük han ve 2 deve hanı vakfettiği yazmaktadır. Erzurum'da kurşun örtülü, kubbeli kârgir bir tek han bugün ayakta. Buna da halk Taş Han adını vermektedir.⁸⁸⁶

⁸⁸² Soylu, “Çobandede Köprüsü'nün Coğrafi”, 147.

⁸⁸³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 554.

⁸⁸⁴ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da*, 187.

⁸⁸⁵ Aytaç, “Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri”, 105.

⁸⁸⁶ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 331.

4.2.9. Hamamlar

4.2.9.1. Beyşehir İsmail Ağa Hamamı

Kalenderhane Zaviyesi'nin ihtiyaçlarının karşılanması için İsmail Ağa tarafından yaptırılan hamam Beyşehir'in merkezinde yer almaktadır. Halk tarafından bilinen adı ise Belediye Hamamı'dır. 1930 yılında kullanılamaz halde olan hamam, Askerî İstihkâm Taburu tarafından temizlenip günümüzde de kullanılır hale getirilmiştir. Hamamın giriş kısmı doğu yönünde bulunmaktadır. Yapının üstü kubbe ile örtülüdür.⁸⁸⁷

4.2.10. Bimarhaneler

4.2.10.1. Amasya Darüşşifası/Bimarhanesi

Yeşil Irmak boyunca uzanan caddenin kenarında, Yâkutiye Mahallesi'nde yer alan dârüşşifâ, medrese planında inşa edildi. Aytaç (2017) eserinde Dârüşşifânın portalı üzerinde yer alan Arapça kitabesinin tercümesi:⁸⁸⁸

Sultani aziz olan Cenabi Allah'a zaif kulu Amber Bin Abdullah'ı, Sultan-ı muazzam, Hakan-ı azam, Gıyasi'd- dünya ve'd- din Olcayto Sultan Mehmet'in Cenab-ı Hak saltanatını muhalled etsin- eyyamı devletinde ve Hatun-ı Muazzama melikelerin melikesi İldus Hatunun eyyam-ı izzetinde bu mübarek Ali darüşşifanın imaretine yediyüz sekiz senesinde muvaffak etti. Cenab-ı Allah bu hayrını kabul buyursun. (s. 59).

Dârüşşifânın bahsetmiş olduğumuz kitabesinden de İlhanlı hükümdarı Sultan Olcaytu Muhammed Hüdabende'nin karısı İlduş Hatun'un kölesi olan Anber b. Abdullah ile Anadolu Emîri Ahmed Bey'in 708-709/1308-1309 yıllarında inşa ettirdiği öğrenilmektedir.⁸⁸⁹

Amasya Dârüşşifâsı farklı adlarla da anılmaktadır. Bu adlar “*Darüşşifa-i Merhum Alaaddin Ali*” ve “*Darüşşifa-i Merhum Pervane Bey*” şeklinde karşımıza çıkmakla birlikte halk arasında da dârüşşifâ'ya “*Amasya Bimarhanesi*”, “*Amasya Tımarhanesi*” veya “*Amasya Şifahanesi*” denilmektedir.⁸⁹⁰ Türkiye'deki dârüşşifâların planlarından farklı inşa edilen Amasya Dârüşşifâsı, İlhanlı Devleti dönemine ait olan 2 eyvanlı açık

⁸⁸⁷ Muşmal, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında”, 150.

⁸⁸⁸ Gönül Cantay, “Amasya Darüşşifası”, içinde *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 5.

⁸⁸⁹ Cantay, “Amasya Darüşşifası”, 5.

⁸⁹⁰ Haldun Eroğlu, “XV. Yüzyıl Tabiblerinden Şerafettin Sabuncuoğlu ve Amasya Darüşşifası”, *OTAM*, 11 (2000): 151.

avlulu klasik düzende medrese planına göre inşâ edilmiştir. Selçuklu mimarîsinden ayıran diğer bir özellik ise dârüşşifâya bitişik durumda bir türbenin olmamasıdır. Amasya Dârüşşifâsı, günümüzde Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi olarak hizmet vermektedir.⁸⁹¹

4.3. Anadolu’da Moğol Sanatı

Türkiye’ye Moğol akınları ile birlikte hem Moğol boyları hem de Türk boyları geldi. Bu akınlar sonucunda Türkistan’da etkili olan kültürel farklılıkların kaynaşmasıyla meydana gelen kültürel yapının Türkiye toprakları üzerinde yer alan diğer kültürel yapılar ile birleşmesi sonucu sosyal, kültürel, siyasî ve sanatsal alanlarda farklı sentezlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Yaptığımız araştırma neticesinde Anadolu topraklarında Bizans, Türk, İran ve Moğol kültürlerinin kaynaşmasıyla birlikte, bu toplulukların oluşturduğu kültürlerin sentezi ile karşılaşmaktayız.

Moğol yayılması sonucunda oluşan göç ile birlikte Anadolu topraklarında var olan sanat üslubunda farklılıklar meydana geldi. Bahsetmiş olduğumuz göç ile gelen boylar sanat eserlerini etkiledi ve sanat eserlerinde farklı bir üslup ortaya çıktı. Oluşturulan eserler anıtsal özellikte olup cephelerde çok bezemeli işlemler uygulanmıştır. İnşa edilen eserlerde daha çok medrese yapımına yer verilmiştir.⁸⁹² Moğolların, Ön Asya’dan Çin’e kadar toprakları kendi hâkimiyeti altına alması doğu-batı ticaretini geliştirdiği gibi Yakın Doğu’ya Çin kültürünün taşınmasına, minyatür sanatının uygulanmasına ve Çince yazılı kaynakların da Farsçaya çevrilmesine zemin hazırladı.⁸⁹³ Cengiz Hân’ın, Çin’e sefer düzenlemesi sonucu Çin sanatı ve kültürünün Moğolların kültürlerini etkilediğini görmekteyiz. Moğollarında Hülâgû Hân’ın batı seferleriyle İran ve oradan da farklı bölgeleri etkilemesiyle İran-Moğol kültürünün sentezlenerek yayılmasına neden oldu.⁸⁹⁴ İran’ın Moğolların hâkimiyetine girmesi ile İranlıların Türkiye Selçuklularının hizmetine girmesine ve İran kültürünün de Türkiye’ye taşınmasına vesile olmuştur.⁸⁹⁵ Böylelikle Türkiye’nin toplumsal yapısını, düşünce ve sanat hayatını İran ve Âzerbaycan’dan göçle gelen gruplar da değiştirdi.⁸⁹⁶ Türkiye topraklarına Moğol boylarının gelip yerleşmesi

⁸⁹¹ Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari”, 62-65.

⁸⁹² Bekmez, “Sivas’ta Siyasi Ortamın”, 449.

⁸⁹³ Özgüdenli, “Moğollar”, 228.

⁸⁹⁴ Tuysuz, “İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)”, 266.

⁸⁹⁵ Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, 42.

⁸⁹⁶ Bekmez, “Sivas’ta Siyasi Ortamın”, 448.

Âzerbaycan coğrafyasında kurulan İlhânlı Devleti sürecinde de devam etmiştir. Türkiye'ye gelen boylar sanat, kültür ve bilimsel alanda Âzerbaycan coğrafyasına ait özellikleri bu topraklara taşımıştır. Aynı zamanda Türk boylarının da Türkiye'ye gelmesiyle birlikte İslâm mimarî geleneği de bu topraklara taşındı.⁸⁹⁷

Türkiye'nin Moğollar tarafından hâkimiyet altına alınması neticesinde Moğolların Türkiye'de gerçekleştirdikleri faaliyetleri; 641/1243-56 yılları arası 13 yıllık birinci dönem, 654/1256-76 yılları arası 20 yıllık ikinci dönem, 675-736/1276-1335 yılları arası İlhânlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen dönemle beraber üçüncü döneme ayırabilmekteyiz.⁸⁹⁸

Türkiye'de 641/1243'te gerçekleşen Köseadağ Savaşı sonrası Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol hâkimiyeti altına girmesiyle birlikte oluşturulan eserlerde kullanılan malzemelerde ve süslemelerde farklılıklar karşımıza çıkmaktadır. Sanat eserlerinde var olan süslemelerde çeşitlilik olduğu görülmektedir.⁸⁹⁹ Türkiye'nin Moğol hâkimiyetine girmesi ve İlhânlı Devleti'nin kurulmasıyla özellikle Türkiye'de gerek Selçuklu gerekse İlhânlı Devleti'nin sultanlarının yanı sıra vezirleri arasında yaşanan güç mücadelesi inşa edilen yapılara da yansımaktadır. Türkiye'ye İlhânlı hâkimiyetiyle birlikte gelen sanatçıların farklı yapılar oluşturdukları görülmektedir. Yalnız İlhânlı döneminde yapılan eserler, Türkiye Selçuklu Devleti dönemi yapılan eserlerin planlarına sadık kalınarak oluşturulmuştur. İlhânlı dönemi eserlerinde cephe düzenlemesi ve süsleme özelliklerinde hızlı bir değişim ve çeşitlilik karşımıza çıkmaktadır. Ön cephede çifte minareli taç kapılar, 2 yanında süslü yapılmış büyük pencereler, nişler ve cepheyi sınırlandıran çokgen ya da yarım yuvarlak köşe kuleleri karşımıza çıkan farklılıklardır. Camii ve medrese yapılarında bunlara bitişik türbe ile medreseye bitişik mescid yapımında “*bitişiklik ilkesinde*” de farklılıklar meydana gelmiştir.⁹⁰⁰

Türkiye'nin doğusunda XIV. yüzyılda inşa edilen eserlerin çoğu İlhânlı Devleti'ne aittir. Bu yapılardan günümüze türbe ve zaviye yapıları ulaşmıştır. Yapılarda malzeme olarak moloz taş kullanılmaktadır. Kesme taş malzeme ise duvarlarda ve

⁸⁹⁷ Zeren, “Erzurum Çifte Minareli”, 7.

⁸⁹⁸ Zeren, “Erzurum Çifte Minareli”, 14.

⁸⁹⁹ Ebru Elpe, “Tokat Yapılarının İnşa ve Süsleme Malzemelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı”, içinde *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Tokat Bildiriler Cilt: 1*, ed. Ali Açık, Samettin Başol, Murat Hanilçe, Emel Hisarcıklılar, (Tokat: Tokat Valiliği Tarafından Basılmış, 2015), 50.

⁹⁰⁰ Şaman Doğan, “Bezemeye Bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri”, 152.

köşelerde kullanımı ile karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰¹ İlhanlı Devleti dönemi önemli eserleri arasında yer alan XIV. yüzyılda yapıldığı bilinen Türkiye'deki Sungur Bey Camii dışında yerli Türk, İslâm ve gotik unsurlarını bir araya getiren başka bir eser mevcut olmadığı da bilinmektedir.⁹⁰² Moğollar İslâmiyet'i kabul etmeden önce kendileri için türbe yaptırmazlardı. İslâmiyet'i kabul eden Gazan Hân, hayır kurumları inşâ ettirdiği gibi kendi adına da Tebriz'de türbe yaptırdı. İlhanlı eserlerinin birçoğu Olcaytu Hân ve adamlarının inşâ ettirdiği eserlerdir.⁹⁰³

Türkiye'de ilk defa XIII. yüzyılın ortalarında çifte minarenin taç kapı ile bütünleştiği ve ön kapı tasarımında değerlendirildiği uygulamalar karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰⁴ Türkiye'de XIII. yüzyılda inşâ faaliyetlerinde artış meydana gelmesiyle birlikte inşâ malzemesi olarak kesme taş ve mermer taç kapılar dikkat çekicidir.⁹⁰⁵ XIII. yüzyılın ikinci yarısında taş süsleme türlerinde zenginlik görülmekle beraber, geometrik taş süslemelerde dolgun, bitkisel süslemelerde abartılar ortaya çıktı.⁹⁰⁶

Çini-mozaiik tekniği Âzerbaycan'dan gelişmiş bir teknik olup Türkiye'de ve İran'da daha çok gelişme gösterdi.⁹⁰⁷ Çini-mozaiik tekniği İran ve İlhanlı yapılarında yoğun bir şekilde kullanıldı.⁹⁰⁸ İlhanlıların, Çinli işçiler, sanatçı, zanaatkar ve bilim adamlarını önemsemesi, bu bölgeye getirmesi ile Çin ve Türkistan kültürünün İlhanlı Devleti'nin hâkimiyet alanlarına yayılmasını sağladı. Eserlerinde doğa ve bitki figürlerini kullanan sanatçılar, Çin sanatının etkisiyle eserlerinde efsanevi hayvanların figürlerini kullandı. Bu durum zamanla İran ve Anadolu Türk kültürünün de unutulmadan kullanılmasına ve bahsettiğimiz kültürlerin kaynaşmasını sağladı.⁹⁰⁹

XIII. yüzyılın sonlarına doğru anıtsal tarzda yapılan medreselerin ortaya çıkmasına neden olan dönemin siyasî ortamından kaynaklanan bir durumdur. XIII. yüzyılın sonlarında gerçekleşen göç olayı sonucu Türkiye'ye gelen farklı kültürel özellikleri olan toplulukları eğiterek ortak bir payda da birleştirmek için medrese

⁹⁰¹ Elpe, "Tokat Yapılarının İnşâ", 63.

⁹⁰² Aytaç, "Anadolu'da İlhanlı Mimari", 36.

⁹⁰³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 344.

⁹⁰⁴ Gök, "Sivas Çifte Minareli Medrese'nin", 218.

⁹⁰⁵ Elpe, "Tokat Yapılarının İnşâ", 52.

⁹⁰⁶ Zeren, "Erzurum Çifte Minareli", 34.

⁹⁰⁷ Zeren, "Erzurum Çifte Minareli", 100.

⁹⁰⁸ Zeren, "Erzurum Çifte Minareli", 36.

⁹⁰⁹ Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)", 266-267.

yapımına ayrı önem verildi.⁹¹⁰ XIII. yüzyılda Türkiye’de tuğlanın özellikle türbelerin duvarlarında kullanıldığı görülmektedir. Dış duvar süslemelerinde tuğla ve çininin beraber kullanılması bu yüzyılda karşımıza çıkan yenilikler arasında yer almaktadır. Duvar üzerinde yer alan çini kaplamalar da muazzam örnekte yapılarla karşımıza çıkmaktadır.⁹¹¹

Türkiye’de inşâ edilen türbeler Türkiye Selçuklu Devleti döneminde çizgisini oluşturdu. Mezar yapısı küçük ve derli toplu, yerden yukarıya doğru yükselen duvarların üzerinde yer alan çatısı ile kapalı bir oda şeklindeydi. 641/1243 yılından itibaren Moğol yayılması ile Türkiye’de birçok türbe inşâ edildi. 648/1250 yılından önce türbeler çokgen ve 8 köşeli inşâ edilmekteydi. 648/1250 yılından sonra kare şeklinin de yapılmaya başlandığı ve türbe etrafında odalar kompleksi görülmektedir. 1120 yılından önce sivri kubbe alçak bir sütunun üzerine yerleştirilirken, 648/1250 yılından sonra kubbe şeklindeki çatı yüksek bir silindirin üzerine yerleştirilmekteydi.⁹¹²

Türkiye’de mezar yapılarında kullanılan motiflerde 648/1250 yılından itibaren çeşitlilik görülmeye başlandı. 648/1250 yılından önce geometrik desenler yoğun kullanılmakta ve bitkisel motifler az kullanılmaktaydı. XIII. yüzyılın sonlarına doğru ise bitkisel motifler kullanılmaya başlandığı gibi özellikle de lotus ve palmet çeşitlenmesine doğru bir çizgi izlendi.⁹¹³

Eserlerde hayvan figürlerine de rastlamaktayız. XIV. yüzyılda Moğollar döneminde Koç heykelleri ortaya çıkmaktadır. Koç kelimesi kahramanlık belirtmek için kullanılan bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilimizde “*koç yiğit*” manasında kullanılması bu durumla ilgilidir.⁹¹⁴ Celâyirlerin Ahlat valisi Emîr Celâleddîn Hızır Şâh, Çobanlılardan Melik Eşref’in oğlu Timurtaş’ı, Celâyir hükümdarı Sultan Üveys’e teslim etmesi üzerine Sultan Üveys, Hızır Şâh’a Koç unvanı verdi ve lakabı mezar taşına da işlendi.⁹¹⁵ Çobanlı hanedanına mensup ve bu dönemde emîrlik yapmış olan Koç Hüseyin ve Ak Koyunlu hanedanından Koç Bayundur Bey de bu unvanı kullananlar arasındadır.⁹¹⁶

⁹¹⁰ Bekmez, “Sivas’ta Siyasi Ortamın”, 452.

⁹¹¹ Elpe, “Tokat Yapılarının İnşa”, 63.

⁹¹² Ülkü Ü. Bates, “Moğol İstilasının Türk Mimarisine Etkisi”, çev. İsmail Hacıahmetoğlu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1 (2014): 144-145.

⁹¹³ Bates, “Moğol İstilasının Türk Mimarisine Etkisi”, 145.

⁹¹⁴ Sümer, “Doğu Anadolu’da Moğol”, 636.

⁹¹⁵ Sümer, “Doğu Anadolu’da Moğol”, 635.

⁹¹⁶ Sümer, “Doğu Anadolu’da Moğol”, 635-636.

Arslan şeklindeki mezar taşları da bulunmaktadır. Celâyir hükümdarı Üveys'in mezar taşı ise arslan şeklinde yapılmıştır.⁹¹⁷

Moğolların ve İlhanlıların da 24 boy teşkilatı ve her boyun kutsal sayılan ongunlarının varlığından bahsedilmektedir. Olcaytu Hân ve Ebû Sa'îd Bahadır Hân'ın paralarının üstlerinde de kanatlarını açmış çift başlı karakuşlar karşımıza çıkmaktadır. Bu ongunlar Türklerin Oğuz Hân atalarının 6 oğlunda da karşımıza çıkmaktadır.⁹¹⁸

4.4. Moğolların İslâmlaşması ve Türkleşmeleri

Moğollar hâkimiyeti altına aldıkları Türkistan, Çin, Yakın Doğu ve Doğu Avrupa'nın kültürel ve etnik yapısını yeniden şekillendirdiler.⁹¹⁹ Moğolların Türkleşmesinde birden fazla unsurdan bahsedebiliriz. Bu unsurlara göz attığımızda şu bilgiler karşımıza çıkmaktadır: Türkistan'da VI-VIII. yüzyıllar arasında varlıklarını sürdüren önemli boylar arasında yer alan Kitan (Ch'i-tan), Shih-wei, Hsi ve K'u-mo-hsi'ler Gök-Türk Devleti hâkimiyetine girdi. Gök-Türk Devleti'nin yıkılmasının ardından bu durum devam ederek adını yazmış olduğumuz boylar Uygur Devleti içerisinde yer almaya devam etti. Timuçin'in, Moğol Hânlığı'nı kurmasına kadar geçen sürede Kıpçak ve Kırgız gibi önemli Türk budunları devletin önemli bir unsuru olması, Uygurların kültürel etkilerinin Moğol Hânlığı'nın içerisinde yayılma alanına sahip olması gibi durumlar Türk kültürünün, Moğol Hânlığı içerisinde şekillenmesine neden oldu.⁹²⁰ Bahsettiğimiz olayların neticesinde Moğolların Türkleşmesini bu tarihlere kadar dayandıra bilmekteyiz.

Türk ve Moğol kökenli boylar X. yüzyıla kadar birbirlerinin kültürünü etkiledi ve bu boyların siyasî ilişkiler içerisinde olmaları zaman içerisinde Moğolların Türkleşmesine Türklerin de Moğollaşmasına sebep oldu.⁹²¹ X. ve XI. yüzyıllarda Türkistan'da varlıklarını sürdüren Oğuzlar, Moğolların İran'a doğru yayılmaları ile Türkiye'ye ve Âzerbaycan'a kitleler halinde göç etmek durumunda kaldılar.⁹²² Bahsetmiş olduğumuz bölgelerde Türk nüfusunda yaşanan yoğunluk sonucu⁹²³ ve Moğol

⁹¹⁷ Sümer, "Doğu Anadolu'da Moğol", 636.

⁹¹⁸ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 353-363.

⁹¹⁹ Özgüdenli, "Moğollar", 228.

⁹²⁰ Taşağıl, "Çengiz Öncesi Türkler ve Moğollar", 12.

⁹²¹ Taşağıl, "Çengiz Öncesi Türkler ve Moğollar", 28.

⁹²² İzgi, "Moğol İstilasından Sonra", 126.

⁹²³ Sönmez, "İlhanlı Medreseleri", 15.

birliklerinin Türk ve Moğollardan oluşması Âzerbaycan'ın Türkleşmesinin yanında Moğollarında Türkleşmesine sebep oldu.⁹²⁴ Osman Turan'a göre 640/1242 yılında Erzurum'un işgaliyle başlayan Moğol hâkimiyeti sonucu Türkiye topraklarının Türkmenler tarafından yurt edinilmesine ve Türkmenlerin özellikle Malatya, Harput, Fırat ve Musul bölgelerine yerleşmesi gibi durumlar da bu bölgelerin Türkleşmesini hızlandırdı.⁹²⁵ Çormagun Noyan ile gelen Moğol boylarının Türk nüfusunun yoğunlukta olduğu ve Moğol hâkimiyeti sırasında Türkiye topraklarına sadece Moğol boyları değil bu boylarla Türk boylarının gelmesi ve Türklerin kültür bakımından daha kadim bir kültüre sahip olması Moğolların zamanla Türkleşmesine zemin hazırlayan diğer bir unsur olarak değerlendirebilmekteyiz. Ayrıca bahsi geçen coğrafyalarda Moğollar İslâmîyet'i Türklerden öğrendikleri için doğal olarak Türkleşmeye başladılar.

Türkistan bölgesinde Cengiz Hân'ın Moğol Hânlığı'nı kurmasından sonra Moğolistan'da varlık gösteren Moğol ve Moğollaşmakta olan Türk boyları batıya sevk olunarak Müslümanlığı kabul edip Türkleştiler.⁹²⁶ Zeki Velidi Togan, Hülâgû Hân'ın batı seferine çıkmadan önce Âzerbaycan, Horasan ve Türkiye coğrafyasına gelen Moğol boylarının Müslümanlar ile iyi ilişkiler kurmak istemeleri ve Türklerle aile kurmaya ılımlı yaklaşımları zaman içerisinde İslâmlaşmalarına ve Türkleşmelerine neden olduğu kanaatindedir.⁹²⁷ Moğolların hâkim oldukları coğrafyalarda hâkimiyetleri altına aldıkları milletlerin zengin kültürleri karşısında Moğol kültürü zayıf kaldı ve zamanla millî benliklerini kaybettiler. Türkiye'de hüküm süren İlhanlılar da zaman içerisinde İslâmîyet'i benimsedi ve Türkleşti.⁹²⁸ Moğolların millî benliklerini kaybetmeleri İslâm dinini kabul etmelerinden ileri gelmektedir.⁹²⁹ İlhanlı Devleti hükümdarı Hülâgû Hân ile başlayan, Müslüman devlet adamlarının İlhanlı Devlet kurumlarında güçlenmeleri Abaka Hân döneminde de devam etmiştir. İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdâr (680-683/1282-1284)'ında İslâmîyet'i kabul edip devletin önemli kurumlarına Türk kökenli devlet adamlarını getirdiği de bilinmektedir.⁹³⁰ Moğolların yoğun Türk nüfusunun içerisinde kalmalarının getirdiği diğer bir etki de İlhanlılar arasında Türkçe'nin zamanla

⁹²⁴ Sümer, *Âzerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış*, 439.

⁹²⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 195-196.

⁹²⁶ Özkan Nalbant, "Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy", 181.

⁹²⁷ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne*, 236.

⁹²⁸ Sönmez, "İlhanlı Medreseleri", 12.

⁹²⁹ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 184.

⁹³⁰ Dayı, *İlhanlılar Zamanında Tasavvuf*, 48-49, 66.

yaygınlaşmasına, Moğol boylarının zamanla kendi dillerini bırakıp Türkçe konuşmalarına ve Türkleşmelerine sebep oldu. Ebû'l-Kâsım Kâşânî'nin eserinde Olcaytu Hân'ın 25 büyük emîrine ait kendisinin tarihini yazmış olduğu liste mevcuttur. Bu listede Uygur Beyleri sayı olarak Moğol emîrlerinden daha fazlaydı.⁹³¹ İlhanlı Devleti içerisinde Türklerin etkili olması da Moğolların Türkleşme sürecini sağlayan diğer bir unsurdur. Türkiye'yi hâkimiyetleri altına alan Moğolların zamanla İslâm inancını benimsemeleri onların Türkleşmesini sağladı.⁹³²

İlhanlı Devleti, Ebû Sa'id Bahadır Hân'ın 736/1335 yılında ölümü sonrasında yaşanan taht mücadeleleri sonucunda devletin yıkılmasına, Yakın Doğu'da yer alan Moğol boylarının güçlerini kaybetmesi ve XIV. yüzyılın sonlarına doğru bu bölgelerin hâkimiyetinin Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı Devleti'ne bırakması Moğol boylarının da zamanla Türkleşme sürecine girmelerine neden oldu.⁹³³ XIV. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de varlıklarını sürdüren Moğol boyları menfaatleri doğrultusunda hareket ederek güçlü olan hükümdarların hizmetlerine girerek varlıklarını sürdürmekteydi. Türkiye'de yaşayan bu Moğol boylarının hayat şartlarında değişiklik yaşanmadı. Ganimet elde etmekten başka gayeleri olmayan bu boylar ne bir devlet ne de Eratna dışında küçük bir beylik kuramadılar.⁹³⁴ Türkiye'de önemli bir yer olan Ahlat'tın XIV. yüzyılda tahrip edilmesi sonucu yerli halkın bölgeyi terk ettikleri, yerli halkın sayısında azalma meydana geldiği ve bu halklar arasında İslâmiyet'i kabul etmiş olan Moğol ailelerinde yer aldığı bilinmektedir. Bu Moğol aileler bu dönemde katledildiler. Ahlat'a Moğollara ait birçok abide de yer almaktadır.⁹³⁵

⁹³¹ Örs, "Tarih-i Olcaytu", 54; Sümer, *Âzerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış*, 436.

⁹³² Zeren, "Erzurum Çifte Minareli", 1.

⁹³³ Özgüdenli, "Moğollar", 228.

⁹³⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 120.

⁹³⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk*, 126.

SONUÇ

Anadolu olarak adlandırılan bölge, Asya kıtasının batıya doğru uzantısını oluşturan yarımada şeklindedir ve XI. yüzyıldan itibaren Türklerin boylar halinde yerleşmesi sonucu bu toprak parçasına Türkiye adı verilmiştir. Oğuz Türklerinin boylar halinde Anadolu topraklarına yerleşmelerinden önce bu topraklarda farklı etnik kökenlere, değişik dil ve dinlere mensup olan halkların oluşturduğu kültürel unsurlar bulunmaktaydı. Türkistan bölgesinde yaşayan boyların oluşturdukları kültürün 1071 Malazgirt Savaşı ile Türk boyları tarafından Anadolu topraklarına taşınması sonucu Anadolu topraklarında birçok milleti, dili ve dini barındıran yapının içine Türk kültürü de dahil olmuştur. Oğuz Türkleri/Türkmenler kadim kültürlerinin içerisinde İslâmiyet'in getirdiği unsurları da kendilerine has bir şekilde özümseyerek oluşturdukları kültürleri Türkiye topraklarında yayarak bu toprak parçasının Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını dolayısıyla yurtlaşmasını ve vatan haline gelmesini sağladılar.

Cengiz Hân'ın 603/1206 yılında Moğol Hânlığı'nı kurmasından önce Türkler ve Moğolların birbirlerine komşu olan bölgelerde yaşamlarını sürdürmeleri Moğolların, Türk kültürünün etkisinde kalmasına neden oldu. Moğolların zaman içerisinde Türkleşmeleri ve Cengiz Hân döneminde Türk kültürünün etkisinde kaldıkları şu meselelerle anlaşılmaktadır: Türklerin inanç sistemlerinde yer alan Tanrı inancı, Şamanist uygulamalar, Yer-su kültü gibi dini kavramların varlığından, Türklerde tüm dünyaya hâkim olma düşüncesini temsil eden Kızıl Elma Ülküsü, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi'nin, Meşruiyet yetkisi olan Kut anlayışının ve Cengiz Hân'ın soyunu Türkler gibi efsanevi olarak türenildiğine inanılan Bozkurt'a dayandırması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Cengiz Hân mektuplarına: “Tanrı'nın gücü, bütün insanların hükümdarı” satırlarıyla başlamaktadır. Hân'ın mühründe ise: “Gökte Tanrı ve yerde Tanrının gücü olan Güyük Han. Bütün insanların hükümdarının mührüdür.” yazmaktadır.

Moğol Hânlığı'nın devlet yönetimi ve teşkilatlanmasında da Türklerin devlet yönetimi ve teşkilatlanmasının alındığı bilinmektedir. Türkistan'da kurulan Türk Devletlerinin Çin ile yaptıkları mücadeleler ve kültürel etkileşimler sonucu Çin kültürü içerisinde yer alan unsurları Türkler kültürlerine dahil ettiler. Moğol Hânlığı'nın da Çin hâkimiyeti ile Çin kültürünün unsurlarını Türk-Moğol Hânlığı içerisine dahil etmeleriyle Moğolların Türkiye topraklarına gelmesi Çin kültürünün de yayılmasına zemin hazırladı. Hülâgû Hân'ın batı seferi ile Âzerbaycan topraklarını hâkimiyeti altına alması neticesinde

Moğol ilerleyişinden kaçan Türk boylarının ve İranlıların Türkiye topraklarına gelmesine neden oldu. Böylelikle Moğollar, Türk, Moğol, Çin ve İran kültürünün Moğol Hânlığı içerisinde sentezlenerek Türkiye topraklarına yayılmasına vesile oldu.

XIII. yüzyılda Cengiz Hân, Moğolistan'da Türk-Moğol Hânlığı olarak adlandırılan devleti kurdu. Çin'e yaptığı seferler sonucunda Çin'i hâkimiyeti altına alan Cengiz Hân yönünü batıya yöneltti. Karahıtay Devleti'ne son vermesi ile Hârezmşâhlılar ile sınır komşusu oldu. Hârezmşâhlılar ile yaptığı mücadeleler sonucu Türkiye topraklarını tehdit etmeye başladı. Çormagun Noyan'ın batı seferi için görevlendirilmesi ve bu sefere noyanların aileleri ile birlikte gelmeleri bu seferin keşif, yağma ve ganimet amaçlı olmayıp yurt edinme amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti'ni hâkimiyeti altına alan Moğollar, Türkiye topraklarını yurt tutmaya başladılar.

Anadolu'da Moğol-Tatar boylarına dair hazırladığımız araştırmamız neticesinde 63 tane boy bulduk ve daha önce dağınık halde bahsedilen bu boyları araştırmamızda bir araya getirdik. Aynı zamanda bu boyların Moğol-Tatar ya da Türk soylu olup olmadıklarını karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirerek önemli sonuçlara vardık. Moğol boylarının zamanla ana boylardan ayrılarak farklı adlarla kendi boylarını kurduklarını inceledik ve adı geçen bu boyları ana boylardan ayırarak araştırmamızda yer verdik. Türkiye topraklarına gelerek farklı bölgelere yerleşen Moğol boyları, Cengiz Hân'ın atası Yesügay'ın Nirun boyundan ayrılarak Kıyat-Borciğin boyunu oluşturduğu gibi zaman içerisinde parçalanarak farklı adlarda irili ufaklı boylar, oymaklar, cemâatler, aşîretler meydana getirdiler. Kara Tatar Moğol Nirun boyundan Barulas boyunun Türkiye'ye gelmesi ve Barlas cemâatinin Osmanlı Arşivi Belgelerinde kayıtlı olması, Kerâyit boyundan Alıncak Noyan'ın oğlu Çavdar'ın soyundan gelen kişilerin Çavdar boyunu oluşturmaları, Cengiz Hân döneminde Tatarların (Kuin yani Kara Tatar) boyuna mensup olan Samagar Noyan'ın Türkiye topraklarını yurt tutması, Cavunğarların kalıntıları olarak bilinen Çungarların zamanla nüfuslarının artmasıyla Yukarı Çungar ve Aşağı Çungar bölüklerinin oluşturulması, Barambaylıların bir kolu olan Alagözyân cemâatinin varlığı bu durumları örnekler niteliktedir.

Araştırmamızda ortaya çıkardığımız Moğol boylarının bulundukları dönem içerisinde yurt tuttukları bölgelerde devletlerin arasında yaşanan siyasî gelişmelerde oynadıkları roller de önem arz etmektedir. Bahsettiğimiz bu boylar bulundukları

bölgelerde ve farklı dönemlerde önem derecesi fark etmeden tarihi olayların seyrini değiştirecek noktalarda yer almışlardır. Eratnaoğlu Alâeddîn Ali, Sivas hâkimi Hacı İbrahim'e karşı Barambaylılardan yardım istemesi üzerine Barambaylıların Konya Savaşı'nda diğer Tatar beyleri ile birlikte Karaman Oğlu Alâeddîn Bey'in yanında yer almaları, Karaman oğlu Alâeddîn Bey'in, Eratnaoğlu Alâeddîn Ali Bey'in üzerine sefere çıkmaya karar verdiği zaman henüz Müslüman olmayan Samagar ile Çaygazan Moğol boylarının da yardımlarıyla Kayseri'ye doğru yola çıkması, Eratna Devleti veziri Kadı Burhâneddîn Ahmed ile Amasya valisi Hacı Şadgeldi arasındaki mücadelede Çaygazanlar, Hacı Şadgeldi safında yer almaları ancak Hacı Şadgeldi'ye güvenmeyen Çaygazanların Kadı Burhâneddîn Ahmed'in safına geçmeleri, bu boyların bulundukları dönem içinde ve bulundukları bölgelerde hükümdarların bu boylardan güç ve yardım alarak seferlere çıkmaları siyasî ve askerî olaylar içerisinde bulundukları önemi gözler önüne sermektedir.

Moğollar Türkistan bölgesinden ilerleyerek hâkimiyet altına aldıkları bölgelerden Türkiye topraklarına gelene kadar şehirler, kasabalar ve köyler kurduklarını ve bu bölgelerde kendi adlarını yaşattıklarını görmekteyiz. Araştırmamızda elde ettiğimiz diğer bir gelişmede Türkiye'de Moğol-Tatarlara ait her bir boyun kendine özgü özelliğinin olması ve bulundukları bölgelere adlarını vermeleri Türk İslâm kültürü için değerlendirilmesi gereken diğer bir önemli konudur. Türkiye topraklarında Tatar, Çaykadan/Çaykazan, Oyratlı, Satı, Çongar, Saraç, Esenboğa, Samagar gibi birçok Moğol adının günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.

Türkiye topraklarının Moğollar tarafından hâkimiyet altına alınmasının olumsuz sonuçları olduğu gibi bazı olumlu sonuçları da bulunmaktadır. Moğol yayılımı ile yıkım getiren bir durum zaman içerisinde özellikle Âzerbaycan merkezli kurulan İlhanlı Devleti ile beraber Türkiye'de imar faaliyetleri ve kültürel gelişmeleri önemli noktaya getirdi. Araştırmamızda Anadolu mimarî tarihine dair araştırmalar yaparak Moğollar döneminde ya da Moğollar tarafından inşa ettirilen eserlerin Anadolu Türk kültürüne katkılarını gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. İlhanlı Devleti döneminde Türkiye toprakları üzerinde camii, medrese, zaviye, türbe, kümbet, köprü, kale, kervansaray, han, hamam ve bimarhane gibi önemli tarihi yapılar inşa etmeleri önem arz etmektedir. Bu yapıların bayındırlık faaliyeti dışında farklı amaçlar doğrultusunda da inşa edildiğini araştırmamızda yer vererek ortaya çıkarmaya çalıştık.

Türkiye topraklarının İlhanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunduğu dönemde hükümdarların dışında devlet adamlarının devlet yönetiminde güçlü olduğu zamanda inşa edilen yapılarda kendi hâkimiyet güçlerini kanıtlama çabaları farklı mimarî yapıların ortaya çıkmasını sağladı. Doğuda Ceyhun (Amu-Derya)’dan Sultaniye’ye 347 fersah olan kısmı “*Şâhrâh-i Şarkî*” (Doğu İmparatorluk yolu), batıda ise Sultaniye’den Tebriz-Erzurum, Erzincan-Sivas üzerinden Konya’ya 301 fersah olan kısmı “*Şâhrâh-i garbî*” (Batı İmparatorluk yolu) olarak adlandırılan “*Şâhrâh*” (İmparator Yolu) dönemin iktisadî hayatında önemli bir yere sahip idi. Bu durum bu yol üzerinde çeşitli imar faaliyetlerinin yapımına önem verilmesini sağladığı gibi o dönemin devlet adamları arasında da hâkimiyet bölgelerinin kime ait olduğunu gösteren yapıları inşa etmelerine vesile oldu. Bu yapıların inşa edilmesinin zaman içerisinde farklı amaçlar ile yapıldığı da bilinmektedir. Türkiye toprakları üzerinde Medrese yapımında artış meydana gelmesinde XIII. yüzyılın sonlarında gerçekleşen göç olayı sonucu Türkiye’ye gelen farklı kültürel özellikleri olan toplulukları eğiterek ortak bir payda da birleştirmek için medrese yapımına ayrı önem verildiği görülmektedir.

Bu yapılar içerisinde Türkiye topraklarında tek olma özelliğine sahip yapılarda bulunmaktadır. Bu durumu ise Türkiye’deki İlhanlı yapılarından Sungur Bey Camii dışında yerli, Türk, İslâm ve Gotik unsurlarını bir araya getiren başka bir yapının mevcut olmaması örnekler niteliktedir.

Moğol yayılışının neticesinde Türkistan’da bulunan Türk boyları da Türkiye’ye gelerek bu topraklarda kalıcı Türkleşmeyi ve İslâmlaşmayı hızlandırdı. Türkiye topraklarında varlığını devam ettiren kültürlerin yanında Türk ve Moğol boylarının da temas halinde bulunduğu milletlerden aldığı kültür unsurlarını kendi bünyelerinde sentezleyerek bu topraklara taşımaları kültürel zenginliği ortaya çıkardığı gibi kültürel gelişimi de hızlandırdı.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan. “Mîrâhur”. İçinde *DİA*, 30: 141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. “Moğollar ve Komşuları”. İçinde *Türk Moğol Tarihi*, editör Kürşat Yıldırım. 83-91. İstanbul: Yeditepe, 2018.
- Aka, İsmail. “Aksarayî, Kerîmüddin”. İçinde *DİA*, 2: 293. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aka, İsmail. “Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)” *Belleten*. 60/229 (1996): 823-826.
- Aka, İsmail. “Şahrüh”. İçinde *DİA*, 38: 293-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aka, İsmail. “Timur ve Timurlular Devleti (1370-1507)”. *Tarihte Türk Devletleri*. II (1987): 553-558.
- Aka, İsmail. “Timurlular (1370–1506)”, İçinde Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri, editör Mehmet Alpargu, Bilal Çelik, 171-193. Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2008.
- Aka, İsmail. “Timurlular”. İçinde *DİA*, 41: 177-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aka, İsmail. *Timurlular Orta Asya’nın Parlak Devri*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Akkuş, Mustafa, Büşra Bağcı, “Hülâgû Han Döneminde Anadolu’da Görev Yapan Moğol Komutanları”. *Usad*. 9 (2018): 150-171.
- Akkuş, Mustafa. *Moğol İstilasına Dinî Muhalefet (İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyasetleri)*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022.
- Akmaydalı, Hüdevendigar. “Erzurum Merkez Ahmediye Medresesi”. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü*. 6 (1987): 15-24.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, Çeviren Mürsel Öztürk, Türk Ankara: II. Dizi, -Sayı 38, Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Alan, Hayrunnisa. “Osmanlı Devleti’nin Timurlular ile İlişkileri”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/1 (2003): 1-24.
- Ali Kemal. *Erzincan, Tarihî, Coğrafî, İktisadî, Etnoğrafî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi*. İstanbul: Resmi Ay Matbaası 1932.
- Ansarı, A. S. Bazmee. “Cûzcânî Minhâc-ı Sirâc”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8:98-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Arslan, Cemil, Methiye Gül Çötelî. “Anadolu-Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 6/6 (2015): 185-219.
- Aydın, Dünder. *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Aydın, Selim. “Timurlu Devleti’nde Mirzalar ve Mirzalık Kurumu”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Ayduslu, Nevin. “Anadolu’da Tek Örnek: Rölyef Tuğlalı Çini Mozaik (Erzurum Çifte Minareli Medrese)”. *Ekev Akademi Dergisi*. 15/49 (2011): 141-151.
- Aykut, A. Sait. “İbn Battûta”, İçinde *DİA*, 19: 36. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Aylar, Mustafa. “Cüveynî Ailesi ve Haşîşîler’in Sonuna Kadar Ata Melik Cüveynî”. *İraniyat Araştırmaları Dergisi İranoloji Derneği Yayınları*. 2/No: 1 (2017): 23-43.
- Aytaç, Nazhan. “Anadolu’da İlhanlı Mimari Eserleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

- Bahar, Berna Gülşah. “Moğollar/İlhanlılar Zamanında Erzincan (1243-1343)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2021.
- Bates, Ülkü Ü. “Moğol İstilasının Türk Mimarisine Etkisi”. Çeviren, İsmail Hacıahmetoğlu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 23/1 (2014): 141-154.
- Bayburtluoğlu, Zafer. “Caca Oğlu Nureddin’in Vakfiyesi’nde Adı Geçen Yapılar”. *Vakıflar Dergisi*. XXV (1995): 5-8.
- Bayraktar, M. Sami. “Samsun’da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2/7 (2009): 85-118.
- Bekmez, Ayşegül. “Sivas’ta Siyasi Ortamın Mimariye Yansımasına Bir Örnek: Gök Medrese-Çifte Minareli Medrese”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Türk Kültür Dünyası Özel Sayısı*, (2017): 447-470.
- Berber, Oktay. “Kafkasya’da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar”. *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı)*, II/72 (2015): 363-377.
- Beygu, Abdürrahim Şerif. *Erzurum, Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*. İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936.
- Bilgin, Orhan. “Cüveyni Atâ Melik”. İçinde *DİA*, 8: 140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bulduk, Üçler, Davut Şahbaz. “Kösedağ Savaşından Sonra Anadolu’ya Gelen Mogol-Tatar Oymaklarının Ulu Yörük Teşekkülleri ve Çorum’daki İzleri”, İçinde *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı*, editör Abdullah Kaya, 378-400. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları 193, 2018.
- Cantay, Gönül. “Amasya Darüşşifası”. İçinde *DİA*, 3: 5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Carpini, Plano. *Moğolistan Seyahatnamesi 13. Yüzyılda Avrupa’dan Orta Asya’ya Yolculuk (1245-1247)*. Çeviren Ergin Ayan, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Ch’un, Ch’ang. *Cengiz Han’ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, Tercüme ve Notlar Gülşah Hasgüçmen, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Chavannes, Edouard. *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, Çeviren Mustafa Daş, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Çakal, Muhammet. “Düvel-i İslamiye’nin Moğollar Kısımının Günümüz Harflerine Aktarılması”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Çelik, Adem. “Sungurbey Camii (Niğde) Doğu ve Kuzey Taç Kapılarındaki Figürlerin İkonografik Değerlendirilmesi”. *Sanat Dergisi*. 0/13, (2008): 1-16.
- Çelik, Burak. *İran Moğollarının Atası Hülâgû Han*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2021.
- Çetin, Halil. “İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu’da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması”. *Turkish Studies*. 7/4, (2012): 1203-1216.
- D’ohsson, A. Konstantin. *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, Çeviren Bahadır Apaydın, İstanbul: Nesnel Yayınlar, 2008.
- Dahiliye Vekâleti. Mahalli İdareler, Köylerimiz, Umum Müdürlüğü. İstanbul 1933.

- Danuu, Ankhbayar. “Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6/2 (2015): 1-12.
- Danuu, Ankhbayar. “İlhanlı Devleti’nde Vezaret”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Danuu, Ankhbayar. “İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveynî”. İçinde *Türk Moğol Tarihi*, editör Kürşat Yıldırım. 127-151. İstanbul: Yeditepe, 2018.
- Dayı Özkan. “İlhanlılar Zamanında Medreseler”. İçinde *Tarihsel ve Kültürel Bağlamda Akademik Çalışmalar*, editör Nevim Tüzün, 47-73. Ankara: İksad Yayınevi, 2021.
- Dayı, Özkan. “Kitâb-ı Diyârbekriyye’de Bayburt”. İçinde *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*. editör Süleyman Çiğdem, Yasin Taşkesenlioğlu, Esat Aktaş, 27-38. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Bayburt Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2019.
- Dayı, Özkan. “Moğol İrani’nda Tarım (1231-1339)”. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 15/2 (2020): 380-391.
- Dayı, Özkan. *İlhanlılar Zamanında Tasavvuf (İran Moğolları’nda Hângâhlar ve Sûfîlar)*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2021.
- Dayı, Özkan. *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi, İran Moğolları 1220-1295*. Ankara: Altınorda Yayınları, 2020.
- Değirmençay, Veyis. “Sultan Veled’in Moğolların Anadolu Valisi Samagar Noyan ve Ailesine Methiyesi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal Of Social Sciences*. 12/51, (2013), 85-90.
- Demir, Alpaslan. “XV-XVI. Yüzyılda Turhal Kazası’nda Nüfus-Toprak İlişkisi”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 17 (2010): 59-88.
- Demircan, Zeynep. “Sungur Ağa Camii ve Türbesi”. İçinde *DİA*, 37: 528-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Denkhalbant, Ayşe. “Yâkutiye Medresesi ve Kümbeti”. İçinde *DİA*, 43: 293-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Dilek, Kaan. “Şerefeddin Ali Yezdî”. İçinde *DİA*, 38: 550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Doğan, Yusuf. “Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Târih-i Cihân Güşâ”. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi*. 99/ 11 (1999): 165-167.
- Eberhard, D. W. *Çin’in Şimal Komşuları*, Çeviren, Nimet Uluğtuğ, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Ebu Bekr-i Tihranî. *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çeviren, Mürsel Öztürk, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Ebû'l-Ferec - İbn'ül İbrî, Gregory (Bar Hebraeus). *Tarih Cilt: II*, Çeviren Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950.
- Elpe, Ebru. “Tokat Yapılarının İnşa ve Süsleme Malzemelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı”. İçinde *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Tokat Bildiriler Cilt: 1*, editör Ali Açıkel, Samettin Başol, Murat

- Hanilçe, Emel Hisarcıklılar*, 43-77. Tokat: Tokat Valiliği Tarafından Basılmış, 2015.
- Emecen, Feridun M. *Kanuni Sultan Süleyman Zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.
- Erdem, Arzu. “Cengiz Han ve Türk-Moğol Devleti”. Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Eroğlu, Haldun. “XV. Yüzyıl Tabiblerinden Şerafettin Sabuncuoğlu ve Amasya Darüşşifası”. *Otam*. 11 (2000): 147-156.
- Eskici, Bekir, Ali Akın Akyol, Yusuf Kağan Kadioğlu. “Erzurum Yakutiye Medresesi Yapı Malzemeleri, Bozulmalar ve Koruma Problemleri”. *DTCF Dergisi*. 46/1 (2006): 165-188.
- Esterâbâdi, Aziz B. Erdeşir-i. *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2014.
- Eyice, Semavi. “Caca Bey Medresesi”. İçinde *DİA*, 6: 539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Eyice, Semavi. “Çoban Köprüsü”. İçinde *DİA*, 8: 350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fazlullah, Reşîdüddin. *Câmiu't -Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, Çeviren İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Fidan, Ayşe Gül. “Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî Târîh-i Güzîde”. *Doğu Esintileri*. 10 (2019): 351-354.
- Galstyan, A. G. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, Çeviren İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Geyikoğlu, Hasan. “Moğollar’ın Selçuklular’dan Sonra Anadolu’ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal Of Social Sciences*. 0/52 (2014): 95-112.
- Göde, Kemal, “Eratnalılar Devri (1327-1381) Zâviye Vakfiyeleri”. *X. Türk Tarih Kongresi Cilt: III*, 1035-1041. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Göde, Kemal. “Anadolu’da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (1995): 165-166.
- Göde, Kemal. “Eğirdir’de Hamidoğulları Beyliği”. İçinde *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, 1. Eğirdir Sempozyumu*, 353-356. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Bilgi Merkezi, 2001.
- Göde, Kemal. “Eratnalılar (1327-1381)’ın Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Vakfiyeleri”. *Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1 (1983): 143-158.
- Göde, Kemal. “Eratnalılar (1327-1381)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1981.
- Göde, Kemal. “Eratnalılar Devleti (1327-1381)”. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi 1 (Sosyal ve Siyasal Hayat) Cilt I*, editör Ahmet Yaşar Ocak. 175-185. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Göde, Kemal. “Eretnağulları”. İçinde *DİA*. 11: 295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Göde, Kemal. “Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri - Selçuklu Tarihi’nden Bir Bölüm”. *Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kültür Yayınları Yayın*. No: 84 (2011).

- Göde, Kemal. “XIV. Yüzyılda Tokat/Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat”. *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, editör S. Hayri Bolay, Mustafa Yazıcıoğlu, Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Özdemir, 17-22. Tokat: Tokat Valiliği Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkezi, 1987.
- Göde, Kemal. *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Gök, Sevinç. “Sivas Çifte Minareli Medrese’nin Minarelerindeki Tuğla ve Çini Süslemeler Üzerine Yeni Öneriler”. *İstanbul Üniversitesi Yayinevi, Art-Sanat*. 12 (2019): 205-222.
- Gökbilgin, M. Tayyib. *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2008.
- Göksu, Erkan. “Târîh-i Güzîde’ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları”. *Nûsha*. II/8/27 (2008): 23-32.
- Göksu, Erkan. “Târîh-i Güzîde’ye Göre Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi”. *History Studies Volume*. 3/1 (2011): 289-300.
- Grigor, Aknerli. *Okçu Milleti Tarihi*, İstanbul: 1. Baskı, Yedi Tepe Yayinevi, 2007.
- Grousset, René. *Bozkır İmparatorluğu Attila-Cengiz Han-Timur*, Çeviren Reşat Uzman, Ankara: Ötüken Neşriyat, 1980.
- Gül, Bülent. “Orta Asyadan Anadolu’ya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları”. *Türkbilig*. 30 (2015): 187-200.
- Gül, Muammer. “Anadolu’da Moğol Nüfusu ve Türkiye Mirası Üzerine Katkıları”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. XXV/Yıl: 9 (2016): 455-473.
- Gül, Muammer. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti*. İstanbul: Yeditepe Yayinevi, 2005.
- Gülensoy, Tuncer. “Anadolu’da Moğolca Yer Adları ve Rumeli’deki İzleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 2/11 Yıl:2 (1981): 126-131.
- Gülensoy, Tuncer. “Anadolu’da Moğollar ve Samagar-Noyan ile İlgili Bir Efsane”. *İçinde Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, 661-666. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Gülensoy, Tuncer. “Moğolların Gizli Tarihi Üzerindeki Çalışmalar”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 24/0 (1986): 273-282.
- Gülensoy, Tuncer. “Türk Dünyasında ve Anadolu’da Ortak Yer Adları”. *Erdem*. 9/26 (1996): 693-710.
- Gülten, Sadullah, “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Moğol Bakiyeleri: Çungarlar”. *History Studies International Journal of History*. 9/4 (2017): 53-61.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Gündoğdu, Hamza. “Erzurum ve Çevresinde Bazı Köprüler Çobandede Köprüsü”. *Güzel Sanatlar Dergisi*. 0/2 (2010): 43-67.
- Gündüz, Tufan. *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri, “Bozulus Türkmenleri 1540-1640”*. İstanbul: Yeditepe Yayinevi, 2007.
- Gündüz, Tufan. *Bozkırın Efendileri, Türkmenler Üzerine Makaleler*. İstanbul: Yeditepe Yayinevi, 2009.

- Gündüz, Tufan. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Güney, Menşure. “Cengiz Han’ın Orta Asya Seferleri”. Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Haider, Mansura. “Timurlular Devrinde Hâkimiyet Anlayışı (XIV.-XV. Yüzyıllar)”. Çeviren: Ekrem Memiş, *Türk Kültürü Aylık Dergisi*. XXII/258 (1984): 621-622.
- Haykıran, Kemal Ramazan. “Anadolu’da Bir İlhanlı Valisi: Demîrtaş Noyan (1314-1328)”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 23 (2009): 161-178.
- Haykıran, Kemal Ramazan. “İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317 - 1335)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Haykıran, Kemal Ramazan. *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed. *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, Çeviren A. Sait Aykut, Kâzım Tařkent, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İbn Bîbî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi: İbni Bibi’nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, Çeviren M. Nuri Gençosman, Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.
- İbn Bîbî, *Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’ferî er-Rugadî, el-Evâmirü’l-Alâ’iye fi’l-Umûri’l-Alâ’iye (Selçuk Nâme) I*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1996.
- İbn Bîbî, *Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’ferî er-Rugadî, el-Evâmirü’l-Alâ’iye fi’l-Umûri’l-Alâ’iye (Selçuk Nâme) II*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1996.
- İnalcık, Halil. “Orhan”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 375-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I*. Ankara: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2008.
- İnan Ocak, Zeynep, Gülsün Tanyeli. “Kırşehir Cacabey Medresesi ve Onarımları”. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 11/21, (2016): 145-170.
- İnan, Abdülkadir. “Bibliyografya, Moğolların Gizli Tarihi”. *Belleten*. 6/21-22 (1942): 121-126.
- İnan, Abdülkadir. “Nayman Boyunun Soyu Meselesi”. *Belleten*. XXIV/96 (1960): 539-545.
- İsakov, Abdrasul. “Kırğız-Moğol İlişkileri (IX.- XV. Yüzyıl)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- İzgi, Özkan. “Moğol İstilasından Sonra Orta Asya’da Yerleşik Hayat”. *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran’a Armağanı*. XXVII/1-2 (1989): 125-139.
- Kafalı, Mustafa. “Cengiz Han”. İçinde *DİA*, 7: 367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kalkan, Mustafa. “Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi”. *Türk Kültürü Dergisi*. 393/YIL XXXIV (1996): 11-18.
- Kanat, Cüneyt, Mustafa Alican. *Timur Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

- Kanat, Cüneyt. “Gazan Han Zamanında Memlûklere İltica Eden Uyratlar”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 15/1(2000): 105-120.
- Karadeniz, Hasan Basri, Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.
- Karadeniz, Hasan Basri. Osmanlılar ile Beylikler Arasında Anadolu’da Meşruiyet Mücadelesi (XIV-XVI. Yüzyıllar). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008.
- Karpuz, Haşim. “Erzurum Şehrini Tarihi Dokusu ve Türk-İslam Yapılarının Çevre Düzenlemeleri”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. 2(1987): 171-191.
- Kaya, Abdullah. “Dulkadirli Beyliği’nin Eratnalılar ile Münasebetleri”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11/25 (2014): 81-97.
- Kaya, Abdullah. “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 6 (2013): 293-327.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yî. *Târih-i Güzide*, Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Türt Tarih Kurumu, 2008.
- Keleş, Bahattin. “Hamidoğulları Beyliğinin İlhanlı ve Memluklerle Siyasi İlişkileri”. *İçinde Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, 1. Eğirdir Sempozyumu*, 525-530. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Bilgi Merkezi, 2001.
- Keleş, Erol, “Elbistan Meydan Muharebesi ve İlhanlıların Yeni Anadolu Politikası”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123/242(2019): 63-72.
- Keleş, Erol. “İlhanlı Sivil ve Askeri Teşkilatında Uygur Türkleri ve Anadolu’da Uygur Mirası Üzerine”. *Turkish Studies*. 15/3 (2020): 931-941.
- Keleş, Erol. “Moğol İşgali Sırasında Van Gölü Havzası’na Gelen Türk-Moğol Boyları”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal Of Historical Researches*. 3/1 (2018): 186-211.
- Kılıç, Orhan. *XVI. Yüzyılda Adilceva ve Ahlat (1534-1605)*. Ankara: Tamga Yayımcılık, 1999.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar (M.Ö. VIII.-M.S. VI. yy.) ve Son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükûmeti (1267-1578) (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi’nden)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Koç, Dinçer. “Cengiz Han Sonrasında Moğollar”. *İçinde Türk Moğol Tarihi*, editör Kürşat Yıldırım. 151-169. İstanbul: Yeditepe, 2018.
- Kofoğlu, Sait. *Hamidoğulları Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Konukçu, Enver. “Moğol Sünit Boyundan Ötegedai’li Çormahan: Cengiz, Ögedey ve Töregene Hatun, Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı”. *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na Armağan*, editörler: Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz. 275-288. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008.
- Konukçu, Enver. “Şâhrâh-ı Garbî”. *İçinde XII. Türk Tarih Kongresi*, 649-654. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2010.
- Korkmaz, Fatih. “Sultan Ahmed Celayir Dönemi ve Celayirli - Timurlu İlişkileri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017.
- Köksal, Mustafa. “Harezmsahları Yıkıma Götüren Olay: Otrar Faciası (1218)”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11/1 (2021): 171-188.
- Kucur, Sadi S. “Cacaoğlu Nüreddin”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6: 541-542. İstanbul: DİA Yayınları, 1992.
- Kunt, İbrahim, Hüseyin Muşmal, Mustafa Çetinaslan. “Beyşehir’de Moğol Emîri İsmail Ağa Dönemine Ait Farsça-Arapça Sandukalar”. *Turkish Studies*. 9/1 (2014): 367-386.
- Kunter, Halim Baki. “Kitabelerimiz”. *Vakıflar Dergisi*. 2/2 (1942): 432-455.
- Kurat, Akdes Nimet. “Yüan-Ça’o Pı-Şiyahut Yüan-Çao-Bi Şi (Moğolların Gizli Tarihi)”. İçinde *Makaleler Cilt: I*, Hazırlayanlar Nihat Yazılıtaş, Ahmet Vurgun. 345-353. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. “Şehzade”. İçinde *DİA*, 38: 478-48. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Küçükbaşçı, Mustafa S. “Yunus Emre’nin Yaşadığı Çağda İlmi ve Kültürel Hayat Dair”. İçinde *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu “Yunus Emre’yi Anlamaya Doğru” Bildiriler Kitabı*, editör Ali Sözer. 33-52. Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl ve Kültür Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010.
- Küsgün, Okan. “Eratna ve Kadı Burhaneddin Ahmed Devletlerinin Dış Politikası”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Macit, Ensar. “Celâyirli’de Kadın ve Siyaset”. *Usad*, 11 (2019): 11-36.
- Maksudoğlu, Mehmet. “Tatarlar: Moğol Mu, Türk Mü?”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. LL/12 (1993- 1994) – (1997): 205-210.
- Manz, Beatrice Forbes. *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*, Çeviren Zuhal Bilgin, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Manz, Beatrice Forbes. “Timur ve Hâkimiyetin Sembolü”, Çeviren Musa Şami Yüksel, *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 15/1(2000): 257-272.
- Minhâc-ı Siracî El-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*. Çeviren Mustafa Uyar, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- Moğolların Gizli Tarihi (Manghol-un Niuça Tobça’an/Monggol-un Niguça Toçıyan/Yüan-Ch’ao Pi-Shi)*, Yazılışı 1240 I Tercüme İkinci Baskı, Çeviren Ahmet Temir, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- Muşmal, Hüseyin. “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Necati, Ablay Memet. “Moğolların Gizli Tarihi”. İçinde *X Türk Tarih Kongresi 1986 Cilt III*. 749-755. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

- Neşrî, Mevlânâ Mehmed. *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi (1288-1485))*. Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Babaîlik”. İçinde *DİA*, 4: 374 Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Oral, Tanju. “Terceme-ı Zafer-Name’nin 154b/7-182b Varaklarının Dil Özellikleri Transkripsiyonu ve İndeksi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1982.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, 1987.
- Öğün Bezer, Gülay. “Şâmî, Nizâmeddin”. İçinde *DİA*, 38: 330. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ölmez, Zühal. *Şecere-i Türk’e Göre Moğol Boyları*. Ankara: Kebikeç Yayınları, 2003.
- Öner, Abdulkerim. “Moğolların Diyarbakır ve El-Cezire Bölgesinde Yaptıkları Zulümler Üzerine Bir İnceleme”. İçinde *İlk Çağlardan Osmanlıya Diyarbakır*, editör İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Ziya Polat. 319-320. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Öney, Gönül. “Anadolu Selçuk Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”. *Malazgirt Armağanı*, 139-172. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972.
- Örs, Derya. “Kâşânî, Abdullah b. Ali”. İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 25: 4-5. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
- Örs, Derya. “Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Özaydın, Abdülkerim. “Aynicâlût Savaşı”. İçinde *DİA*, 4: 275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hamdullah El-Müstevfi”. İçinde *DİA*, 15: 454-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. “İbn Bîbî”. İçinde *DİA*, 19:379-382. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim. “İbnü’l-İbrî”. İçinde *DİA*, 21:92-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özaydın, Abdülkerim. “Kadı Burhâneddin”. İçinde *DİA*, 24: 74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. “Târîh-i Güzîde”. İçinde *DİA*, 40: 82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özdemir, Gazi. “Yakutiye Medreseleri ile İlgili Bazı Tespitler”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 25 /2 (2021): 507-529.
- Özdemir, H. Ahmet. *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti’nin Yıkılışı, Cengiz ve Hülâgû Dönemleri (612-656/1216-1258)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Özer, Mehmet. “Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar’da Taht Mücadeleleri”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Özergin, M. Kemal. “Türkiye Kitabeleri”. *Sanat Tarihi Yıllığı*. 4 (1971): 60-72.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Moğollar”. İçinde *DİA*, 30: 225-229. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Özgüdenli, Osman Gazi. “Reşîdüddin Fazullah-ı Hemedânî”. İçinde *DİA*, 35: 19-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Târîh-i Cihângüşâ”. İçinde *DİA*, 40: 77-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özkan Nalbant, Bilge. “Nevâyî’nin Divanlarındaki Boy Adları Üzerine”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 7/3 (2010), 179-206.
- Özmenli, Mehmet. “Bir Eğitim Materyali Olarak Erzurum Yakutiye Medresesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6/43 (2019): 64-73.
- Özvar, Erol. “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Rostami, Fatemeh. “İlhanlıların Siyasi İlişkilerinde Oyrat Emîrlerinin Rolü”, Çeviren Aytaç Kaya, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 17 (2018): 225-242.
- Roux, Jean-Paul. *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, Çeviren Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- Sabbâğ, Abbâs. “Mîrâhur”. İçinde *DİA*, 30: 141. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Sakaoğlu, Necdet. *Türk Anadolu’da Mengücek Oğulları*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971.
- Saraçoğlu, Hüseyin. *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Sarı, Arif. XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Saydam, Özlem. “Moğolların Anadolu ve Hindistan’ı İşgali (12. ve 13. yy.)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Sevim, Ali. “Keyhusrev II”. İçinde *DİA*, 25: 349, Ankara TDV Yayınları, 2002.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, 2017.
- Soylu, Hasbi. “Çobandede Köprüsü’nün Coğrafi Konumu ve Önemi”. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. 0/5 (1999): 141-150.
- Sönmez, Selami. “İlhanlı Medreseleri”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çeviren Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Suçıkar, Tarkan. *Emîr Timur Yıldırım Bayezid XV.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı*. Ankara: Panama, 2009.
- Sümer, Faruk. “Ahmed Celâyir”. İçinde *DİA*, 2: 53-54. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Sümer, Faruk. “Anadolu’da Moğollar”. İçinde *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970.
- Sümer, Faruk. “Anadolu’ya Sadece Göçebe Türkler Mi Geldi”. *Belleten*. XXIV/96 (1960): 567-594.
- Sümer, Faruk. “Doğu Anadolu’da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihî Yapılar Hakkında Düşünceler”. *Belleten*. LIV/210 (1990): 631-639.

- Sümer, Faruk. “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir”. *Belleten*. LIII/206 (1989): 175-198.
- Sümer, Faruk. “Karamanoğulları”. İçinde *DİA*, 24: 454-460. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sümer, Faruk. “Keykubad I”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi*, 25: 358, Ankara TDV Yayınları, 2002.
- Sümer, Faruk. “Tatarlar”. İçinde *DİA*, 40: 168-170. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Sümer, Faruk. *Âzerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.
- Şahbaz, Davut. *16. Yüzyılda Ulu Yörük Teşekkülleri (Etrak-ı Büzürg)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Şahin, İlhan. “Osmanlı Öncesi Vakıfların Geçiş Sürecine Dair: Caca-Oğlu Nureddin Vakfı”. İçinde *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan*, editör Zeynep Tarım Ertuğ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Şahin, İlhan. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncemeler-Araştırmalar*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- Şaman Doğan, Nermin. “Bezemeye Bakış: Anadolu’da İlhanlı İzleri”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 20/ 1 (2003): 150-166.
- Şaman Doğan, Nermin. “Niğde’deki Türk Dönemi (13-15. Yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı-Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 30/1 (2013): 115-140.
- Şâmî, Nizamüddin. *Zafernâme*. Çeviren Necati Lugal. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Şerefüddin, Ali Yezdî. *Emîr Timur (Zafernâme)*. Çeviren D. Ahsen Batur, İstanbul: No:12 Tarih Serisi: 59, Selenge Yayınları, 2013.
- Şeşen, Ramazan. “Câmiu’t -Tevârîh”. İçinde *DİA*, 7: 132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İsar), 1998.
- Şikârî. *Karamannâme, (Zamanın Kahramanı Karamanîler’in Tarihi)*. Çeviren Necdet Sakaoğlu, İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi, 2005.
- T’ang, Ch’i. “Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, 1970.
- Taneri, Aydın. “Müsâmeretü’l - Ahbâr’ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”. *Tarih Araştırma Dergisi*. 4/6 (1966): 127-171.
- Taşağıl, Ahmet. “Çengiz Öncesi Türkler ve Moğollar”. İçinde *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları Yayına*, editör Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu. 11-29. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.
- Taşağıl, Ahmet. “Gök-Türk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri (542-745)”. İçinde *Türk Moğol Tarihi*, editör Kürşat Yıldırım. 23-49. İstanbul: Yeditepe, 2018.
- Taşağıl, Ahmet. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III – M.S. X. Asır)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

- Taşağıl, Ahmet: “*Karahıtaylar (Doğu ve Batı Türkistan’ın Büyük Bir Kısımında Hüküm Süren Moğol Devleti (1130-1211)*”. İçinde DİA, 24: 416. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taşcı, Kemal. “Erzincan’da Eretnâlı Hâkimiyeti”. İçinde *Erzincan Tarihi Cilt: II*, ed. Kemal Taşcı, Kader Altın, 108-141. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020.
- Taşcı, Kemal. “İspir ve Çevresinin Ortaçağ Tarihi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Taşcı, Kemal. “Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu’daki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri”. İçinde editör A. Kaya. 161-197. Sivas: *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları*, 2018.
- Tekinkaya, Kevser. “Şikârî’nin Karamannâmesin’de Moğollar”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Temîr, Ahmet. “Suldus” İçinde *İslam Ansiklopedisi, İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lugatı*, 11: 9-12. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 2001.
- Temîr, Ahmet. *Kırşehir Emîri Caca Oğlu Nur El-Din’in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Çengizhan (1155 - 1227)*. Ankara: Kış Söğestresi Ders Notları, 1969-70.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihi’ne Giriş Cilt: 2*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1534, Tarih Araştırmaları No. 2 Enderun Yayınları, 1981.
- Togan, Zeki Velidi. “Reşideddin’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar”. *İktisat Fakültesin Mecmuası*. 15 (1954): 33-50.
- Tokgöz, Rüveyda. “Türkiye Selçukluları Zamanında Erzincan (625-685/1228-1288)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Tokuş, Ömer. “Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu’da Moğol Noyanlarının İsyanları”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 117/ 230 (2017): 177-208.
- Topal, Nevzat. “Türkiye Selçukluları Devrinde Aksaray Şehrinde Eğitim-Öğretim ve İlmi Faaliyetler”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*. I/II (2016): 214-228.
- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Turan, Osman. *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2019.
- Turan, Refik, Hasan Karaköse. “Kırşehir’deki Caca Bey Vakfının Gelir ve Vergi Kayıtları (1866-1872)”. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Refik Turan Özel Sayısı*. 5/16 (2014): 221-240.
- Tuysuz, Ş. Cem. “İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Tuysuz, Ş. Cem. “Uveys Bahadır Han’ın İlkanlı Devleti Tahtına Çıkışı ve Siyasi Yaşamı”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 22/1 (2020): 551-578.
- Türkay, Cevdet. *Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler*. İstanbul: Tercüman Kaynak Eserler Dizisi I, 1979.

- Uluçam, Abdüsselâm. “Karanlık Kümbet”. İçinde *DİA*, 24: 462-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Unat, Yavuz. “Uluğ Bey”. İçinde *DİA*, 42: 127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uyar, Mustafa. *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Uyar, Mustafa. *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Uyar, Mustafa. *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*. İstanbul: Ötüken 2020.
- Uyar, Mustafa. *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020.
- Uydu Yücel, Mualla. “Kalmuklar”. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi, 24: 267-268. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uygar, Türker. “Moğol İstilasından Sonra Urfa ve İlhanlıların (1256-1335) Bölgedeki Faaliyetleri”. *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu ve IX. İslâm Tarihçileri Kongresi*, 208-216. Şanlıurfa: 1(1), 2016.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. “Emîr Çoban Soldoz ve Demîrtaş”. *Bellekten*. 31/124 (1967): 601-647.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. “Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti”. *Bellekten*. XXXII/126 (1968): 1961-189.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi Cilt: I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Mîrâhur”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 8: 347-350. Eskişehir: TDV Yayınları, 1997.
- Üçgül, Ozan Eren. “Çengiz Soylu Devletlerde Kabile Reisleri”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. “Erzurum İli Dahilindeki İslâmî Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Araştırma Dergisi*. 6 (1974): 49-144.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. *Erzurum Yakutiye Medresesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı/Tanıtma eserleri/52, 1993.
- Ürekli, Muzaffer. “Celâyirliler”. İçinde *DİA*, 7: 264-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Varlık, Mustafa Çetin. *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 288, Sevinç Matbaası, 1974.
- Vladimircov, B.Y. *Cengiz Han (Çingiz – Xan)*, Çeviren Hasan Ali Ediz, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950.
- Vladimirtsov, B.Y. *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çeviren Abdülkadir İnan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Yağlı, Ali Rıza. “Timurlu Devleti'nde Vezîrlar ve Vezîrlük Kurumu”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Yağmur Gömeç, Saadettin. “Çingiz Han ve Ortaya Çıktığı Çağın Özellikleri”. *TÜBA Cengiz Han ve Mirası*. (2021): 21-42.
- Yalçın, Osman. “Moğolların Tarihi ve Bıraktıkları İzler”. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5/18 (2018): 525-541.

- Yar, Mine, Celaledin Küçük. “Sivas Çifte Minareli Medrese Minarelerinin ve Taç Kapısının Restorasyonu”. *Vakıf Restorasyon Yıllığı*. 8 (2014): 95-107.
- Yaşar, Yücel. *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Yavaş, Doğan. “Çifte Minareli Medrese”. İçinde *DİA*, 8: 311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yazıcı, Tahsin. “Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr”. İçinde *DİA*, 11: 438. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yazıcı, Tahsin. “Şemseddin Cüveynî”. İçinde *DİA*, 8: 144-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yıldırım, Kürşat. “Erken Devir Türk-Moğol İlişkileri: Türk-Moğol Aile ve Sülaleleri”. İçinde *Türk Moğol Tarihi*, editör Kürşat Yıldırım, 13-23. İstanbul: Yeditepe, 2018.
- Yıldırım, Kürşat. “Tatar Adının Kökeni Üzerine”. *Türkiyat Mecmuası*. 22/2 (2012): 171-190.
- Yıldırım, Nimet. “Sultan Ahmed Celayir ve Kitabı’l-Mukaddime Adlı Divanı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Yıldız, Sara Nur. “Şikârî”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 39: 162-163. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Ali. “Samsun Kazâsının İdârî İktisâdî ve Sosyal Durumu (1485-1520)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Yılmaz, Bülent. “Celayirliler Kabile-Devlet”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Yuvalı, Abdülkadir. “Ebü Said Bahadır Han”. İçinde *DİA*, 10: 218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yuvalı, Abdülkadir. “Hülâgû”. İçinde *DİA*, 18: 473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yuvalı, Abdülkadir. “İlhanlı Devleti’nin Kuruluşundan Önce Anadolu Selçuklu Devleti’nin Altınorda Karşısındaki Statüsü”. İçinde *Beşinci Uluslar Arası Orta Doğu Semineri İslamiyet’in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu (Şam, 2-4 Kasım 2010)*, editör Mustafa Öztürk, Enver Çakar. 17-27. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 25, 2012.
- Yuvalı, Abdülkadir. *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Zeren, Esmâ Şaziye. “Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreselerinin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taçkapı Süslemeleri ile Karşılaştırılması XIII. ve XIV. Y.Y. (2. Cilt)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Zimonyi, István. “Moğolların Batı Seferleri”, Çeviren Şeyma Gezer, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal Of Turkish History Researches*, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı. 4/1 (2019): 419-452.

EKLER

EK 1: Şecereleler

A. Büyük Hanlar

1. Cengiz Hân (603-624/ 1206-1227)
2. Ögeday Hân (624-639/1227-1241)
3. Töregene Hatun (639-644/1241-1246)
4. Güyük Hân (644-647/1246-1249)
5. Mengü Hân (647-658/1249-1260)

B. İlhanlılar

1. Hülâgu (654-663/1256-1265)
2. Abaka (663-680/1265-1282)
3. Ahmed Teküdar (680-683/1282-1284)
4. Argun (683-690/1284-1291)
5. Geyhatu (690-694/1291-1295)
6. Baydu (694/1295)
7. Gazan Mahmûd (694-703/1295-1304)
8. Olcaytu Muhammed (703-716/1304-1316)
9. Ebu Said Bahadır (716-736/1316-1336)
10. Arpa (736/1335)
11. Musa (736/1336)

C. İlhanlı Gölge Hanlar

1. Büyük Şeyh Hasan Tarafından Tayin Edilen İlhanlar

1. Muhammed (736/1336)

2. Tuga Timur (738/1337)

3. Cihan Timur (739/1338)

2. Küçük Şeyh Hasan Tarafından Tayin Edilen İlhanlar

1. Sâtî Beg Hatun (739/1339)

2. Süleyman (740/1340)

3. Nûşirevân (745-754/1344-1353)

D. Türkiye Selçukluları

1. I. Süleyman Şâh (467-479/1075-1086)

2. Fetret Devri (479-485/1086-1092)

3. I. Kılıçarslan (485-500/1092-1107)

4. Fetret Devri (500-503/1107-1110)

5. Melikşâh (Şâhinşâh) (503-510/1110-1116)

6. I. Mesud (510-550/1116-1155)

7. II. Kılıçarslan (550-588/1155-1192)

8. I. Keyhüsrev (Birinci Hükümdarlığı) (588-593/1192-1196)

9. II. Süleyman Şâh (593-600/1196-1204)

10. III. Kılıçarslan (600-601/1204-1205)

11. I. Keyhüsrev (İkinci Hükümdarlığı) (601-608/1205-1211)

12. I. Keykavus (608-616/1211-1220)

13. I. Keykubâd (616-634/1220-1237)

14. II. Keyhüsrev (634-644/1237-1246)

15. II. Keykâvus (Müstakil Hükümdarlığı) (644-647/1246-1249)

16. II. Keykâvus- IV. Kılıçarslan- II. Keykubâd (Müşterek Hükümdarlık) (647-652/1249-1254)

17. II. Keykâvus (Müstakil Hükümdarlığı ve IV. Kılıçarslan ile Müşterek Hükümdarlık) (652-660/1254-1262)
18. IV. Kılıçarslan (Müstakil Hükümdarlığı) (660-664/1262-1266)
19. III. Keyhüsrev (664-680/1266-1282)
20. III. Keyhüsrev-II. Mesud (Müşterek Hükümdarlık) (680-662/1282-1284)
21. II. Mesud (Müstakil Olarak Birinci Hükümdarlığı) (682-695/1284-1296)
22. Selçuklu Tahtının Boş Kaldığı Dönem (695-697/1296-1298)
23. III. Keykubâd (697-702/1298-1302)
24. II. Mesud (İkinci Hükümdarlığı) (702-708/1302-1308)

E. Celâyirliler

1. Hasan-ı Büzürg (740-757/1340-1356)
2. I. Üveys (757-776/1356-1374)
3. I. Hüseyin (776-784/1374-1382)
4. Ahmed (784-813/1382-1410)
5. Şâh Veled (813-814/1410-1411)
6. Şâh Mahmûd (Birinci Hükümdarlığı) (814-818/1411-1415)
7. II. Üveys (818-824/1415-1421)
8. Muhammed (824-825/1421-1422)
9. Şâh Mahmûd (İkinci Hükümdarlığı) (825-827/1422-1424)
10. II. Hüseyin (827-835/1424-1431)

F. Sulduslar/Soldoz/Çobanîler

1. Çoban Noyan (727/1327)
2. Demîrtaş (728/1328)

3. Melik Şeyh Hassa (744/1342)

4. Melik Eşref (756/1355)

G. Eretnahılar

1. Alâeddîn Eratna (728-753/1317-1352)

2. Gıyâseddîn Mehmed (753-755/1352-1354)

3. İzzeddîn Cafer (755-756/1354-1355)

4. Gıyâseddîn Mehmed (İkinci Hükümdarlığı) (756-767/1355-1365)

5. Alâeddîn Ali (767-782/1365-1380)

6. Mehmed II. (782-783/1380-1381)

EK 2: Şekiller

Şekil 4.1: Erzurum Çifte Minareli Medrese (Hatuniye Medresesi). (Dr. Öğr. Üyesi Kemal Taşcı Arşivi).

Şekil 4.2: Erzurum Yakutiye Medresesi. (Dr. Öğr. Üyesi Kemal Taşcı Arşivi).

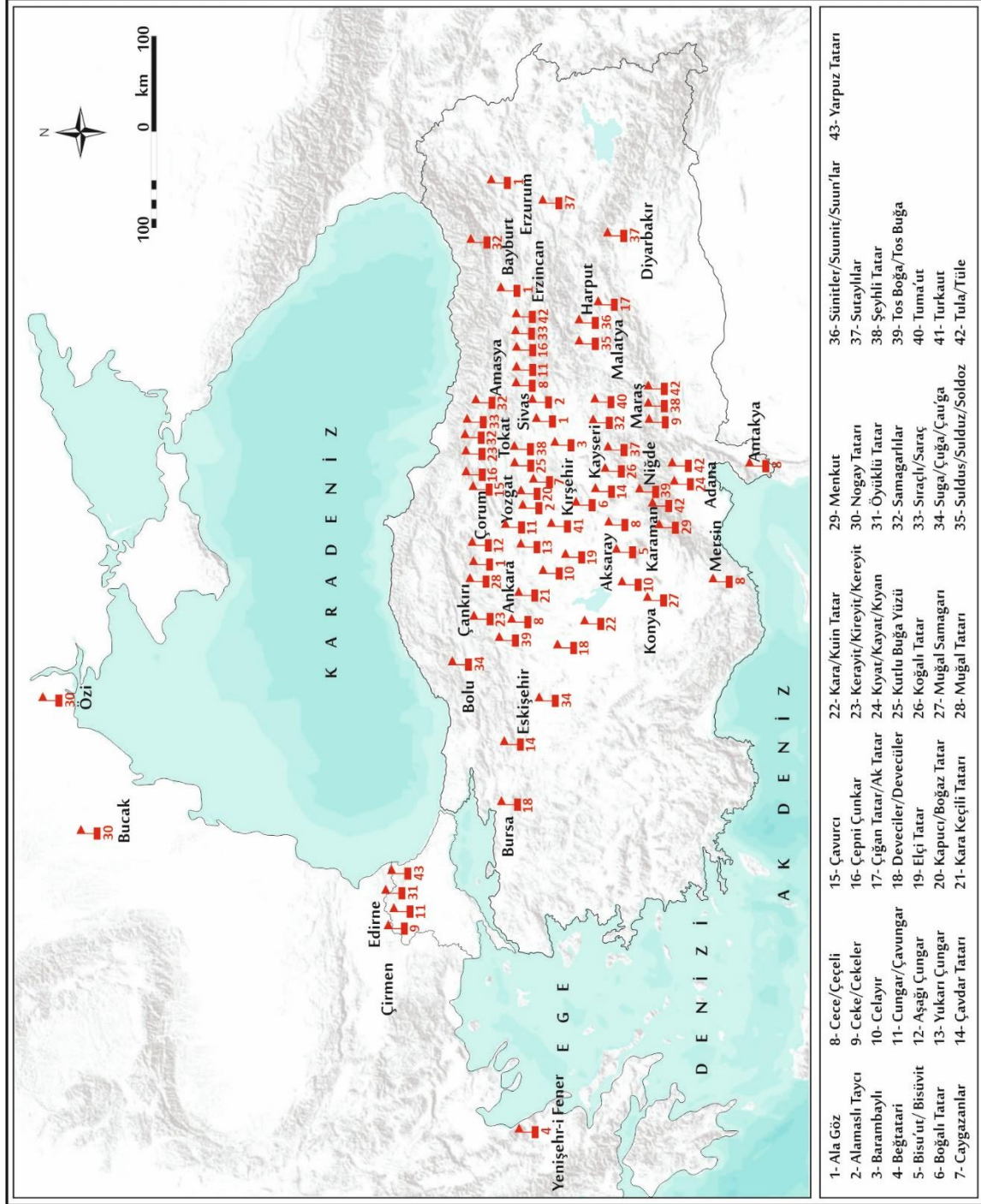
Şekil 4.3: Sivas Çifte Minareli Medrese. (Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI Arşivi).

Şekil 4.4: Erzurum Çoban Dede Köprüsü. (Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI Arşivi).

Şekil 4.5: Erzurum Hasan Kale. (Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI Arşivi).

Şekil 4.6: Moğol-Tatar Boylarını Gösteren Harita.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Emel KAYMAKÇI	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Selçuk Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Yüksek Lisans	
Üniversite	Selçuk Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Tezsiz Yüksek Lisans
Makale ve Bildiriler (Varsa)	